

บทที่ 2

กรอบคิดทฤษฎีและวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

ทฤษฎี แนวคิด

- 2.1 แนวคิดเกี่ยวกับชุมชนชาติไทย
- 2.2 แนวคิดเกี่ยวกับชุมชน ชุมชนเข้มแข็ง และองค์กรชุมชน
- 2.3 บริบททางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม และการบริหารในชุมชนที่มีผลต่อการสร้างชุมชนเข้มแข็ง
- 2.4 แนวคิดเกี่ยวกับทุนทางสังคม
- 2.5 ข้อมูลพื้นฐานองค์กรชุมชน
- 2.6 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2.1 แนวคิดเกี่ยวกับชุมชนชาติไทย¹³

แนวคิดชุมชนชาติไทย (communitarian democracy) ได้เริ่มมาตั้งแต่ทศวรรษที่ 1980 โดยพยายามโต้แย้งกับแนวความคิดในแบบปัจเจกชนนิยม (individualism) ของระบบตลาดและไม่พอใจต่อการอ้างถึงสิทธิของแต่ละบุคคลมากเกินไป อันก่อให้เกิดปัญหาความแตกแยกหรือการถกเถียงไม่ยอมรับซึ่งกันและกันในสังคม และการแข่งขันเพื่อประโยชน์ส่วนบุคคลหรือผลประโยชน์เฉพาะตนเองหรือกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งเท่านั้น

กล่าวอีกนัยหนึ่ง แนวความคิดดังกล่าวนี้เรียกร้องให้มีการปรับเปลี่ยนมุมมองและยึดประโยชน์ของส่วนรวมมากกว่าของส่วนตัว เพราะบุคคลย่อมไม่อาจจะแยกตัวออกจากสังคมได้หรือสามารถอยู่ได้อย่างโดดเดี่ยวตามลำพัง จึงต้องมีการพยายามสร้างดุลยภาพหรือความสมดุลระหว่างสิทธิของแต่ละบุคคล (individual rights) กับความรับผิดชอบต่อสังคม (social responsibilities)

ในแง่ของหลักการ “แนวความคิดชุมชนชาติไทย” นั้นตั้งอยู่บนพื้นฐานความคิดของการยอมรับศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์และการคงอยู่ร่วมกันในสังคม กล่าวคือ การมุ่งเน้นให้ความสำคัญต่อการสร้างศีลธรรมและคุณธรรม (civic virtue) หรือความเป็นพลเมืองที่ดี (good citizenship) การรู้จักเคารพสิทธิของตนเองและบุคคลอื่น การเรียนรู้ที่จะดูแลปกครองตนเองและการดูแลบุคคลอื่นบนพื้นฐานของความเป็นส่วนรวม (collectivism) ที่ต้องการให้มีการรวมกลุ่มเป็นหมู่คณะและใช้พลังในเชิงสร้างสรรค์เพื่อประโยชน์สุขของส่วนรวม ไม่ยอมรับลัทธิปัจเจกชนนิยมของระบบตลาด ที่ทำให้เกิดความแตกแยกและแข่งขันเพื่อประโยชน์ส่วนบุคคลหรือประโยชน์เฉพาะของกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งเท่านั้น

¹³ จุมพล หนิมพานิช พัฒนาการทางการเมืองไทย อำมาตยาธิปไตย ธนาธิปไตย หรือประชาธิปไตย

โดยในราว ค.ศ. 1991 Amitai Etzioni ร่วมกับ Mary Ann Glendon และ William Galston¹⁴ ได้ประกาศกรอบเจตนารมณ์ซึ่งเรียกกันว่า “The Responsive Communitarian Platform” ขึ้น กล่าวคือ

ในประการแรก การเริ่มต้นจากบทบาทของครอบครัวในการหมั่นอบรมสั่งสอนศีลธรรม (moral education) อย่างจริงจัง

ประการถัดไป การให้ความสำคัญต่อโรงเรียนในการเผยแพร่ค่านิยมเกี่ยวกับความอดกลั้น (tolerance) การแก้ไขปัญหาความขัดแย้งโดยสันติวิธี อุดมการณ์ประชาธิปไตย ความซื่อสัตย์ในการทำงานและการเก็บออม นอกจากนี้ ยังได้เสนอแนะให้มีการโอนถ่ายอำนาจและการดำเนินงานของรัฐบาลลงไปยังระดับที่เหมาะสมและสร้างเสริมความเป็นหุ้นส่วนระหว่างรัฐและเอกชน (public-private partnerships) เป็นต้น

ในแง่ของหลักการ “ชุมชนชาติไทย” ไม่ได้ปฏิเสธความมีอิสระและสิทธิเสรีภาพส่วนบุคคล โดยยอมรับว่าเป็นเรื่องที่มีความสำคัญ แต่การกระทำใดๆ อันเป็นผลเสียต่อสวัสดิการหรือผลประโยชน์ของส่วนรวมเป็นสิ่งที่ยอมรับไม่ได้ ถึงแม้ว่าการกระทำดังกล่าวนั้นจะก่อให้เกิดผลดีหรือประโยชน์ส่วนตัว เราจึงควรจะต้องสร้างกลไกบางอย่างอันจะช่วยให้สามารถผสมผสานหรือประสานความต้องการส่วนบุคคลให้เข้ากับความต้องการของส่วนรวมได้

กล่าวอีกนัยหนึ่ง “ชุมชนชาติไทย” ไม่ต้องการแสวงหาอรรถประโยชน์ส่วนบุคคลอย่างสูงสุด อันอาจจะก่อให้เกิดความเสียหายต่อส่วนรวม แต่ต้องการแสวงหาคูณค่าของชุมชนอย่างสูงสุดมากกว่า

ปัญหาเศรษฐกิจและสังคมสามารถแก้ไขได้ในระดับล่างมากกว่าการสั่งการจากข้างบนลงมา (top down) หากสามารถดำเนินการออกแบบก่อสร้างสังคม (social engineering) ที่เหมาะสมในระดับเมืองหรือท้องถิ่น (ไม่ใช่ในระดับชาติ) จะช่วยก่อให้เกิดกระบวนการตัดสินใจร่วมกันของประชาชนได้

ด้วยเหตุผลดังกล่าว “ชุมชนชาติไทย” มองว่าสังคมและรัฐบาลขนาดใหญ่และซับซ้อน ควรถูกทดแทนโดยหน่วยการบริหารปกครองที่มีขนาดเล็กและเรียบง่ายมากกว่า อันได้แก่ ชุมชน* หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง ต้องการเสริมสร้างให้ชุมชนสามารถเข้ามาเป็นผู้รับผิดชอบในกระบวนการนโยบายสาธารณะอย่างครบวงจร

¹⁴ Amitai Etzioni ed., *Right and Common Goods: The Communitarianism*. New York: St. Martin Press. 1995.

* ปัจจุบันยังไม่มีกรให้นิยามคำว่า ชุมชน ไว้อย่างชัดเจนว่ามีขอบเขตกว้างขวางเพียงใด แต่โดยทั่วไปแล้วชุมชนมักจะมีลักษณะค่อนข้างเป็นเรื่องของความเป็นท้องถิ่น และมีความเฉพาะตัวค่อนข้างมาก บางกรณีอาจจะมีลักษณะในแบบการปิดกั้น ไม่ใช่ใครก็ได้ที่สามารถเข้ามาเป็นสมาชิกของชุมชนนั้น ทำให้เกิดประเด็นถกเถียงกันว่าชุมชนจะสามารถถักทอหรือยึดโยงในภาพกว้างระดับชาติได้มากน้อยเพียงไร

นอกจากนี้ แนวความคิดดังกล่าวยังต้องการลดบทบาทของระบบราชการที่มีลักษณะของการชี้แนะและผูกขาดการให้บริการสาธารณะ ยกเว้นในบางกิจกรรมที่ยังคงมีความจำเป็นอยู่เท่านั้น** โดยมองว่าความสำเร็จของนโยบายสาธารณะเกิดจากการยอมรับว่าเป็นสิ่งที่ถูกต้องชอบธรรม มากกว่าการใช้อำนาจบังคับและเน้นให้ความสำคัญต่อการเพิ่มอำนาจของประชาชนให้เข้ามารวมตัวกันเป็นกลุ่ม หรือชุมชน ประสานงาน ช่วยเหลือเกื้อกูลและร่วมมือกันอย่างอิสระและไม่เป็นทางการ เพื่อเรียนรู้และดูแลรับผิดชอบตนเอง รวมทั้งการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการตอบสนองความต้องการของชุมชนและสังคมโดยรวม

การรวมตัวของประชาชนอย่างสมัครใจ ดังกล่าวนี้อาจส่งผลทำให้เกิดองค์กรประเภทอาสาสมัครที่ไม่มุ่งหวังกำไร (non-profit organization) หรือองค์กรประชาสังคม (civil society organization) ซึ่งเป็นเสมือน “ภาคส่วนที่สาม” (third sector) ที่ไม่ใช่ทั้งภาครัฐและภาคธุรกิจเอกชน เช่น กลุ่มชมรม สมาคม สหกรณ์ มูลนิธิ สถาบัน และประชาคม เป็นต้น ซึ่งองค์กรเหล่านี้จะให้ความช่วยเหลือสนับสนุนการทำงานและเป็นกลไกเชื่อมโยงระหว่างรัฐและประชาชน

ในทำนองเดียวกัน Robert Putnam¹⁵ ได้อธิบายถึงเงื่อนไขความสำเร็จของประชาธิปไตยว่าต้องอาศัยปัจจัยที่เรียกว่า ทุนทางสังคม (social capital) หรือการเข้ามามีส่วนร่วมของพลเมือง (civic engagement) กับบุคคลอื่นในองค์กรประชาสังคม เพื่อช่วยเหลือกันในการแก้ไขปัญหาของส่วนรวม บนพื้นฐานของบรรทัดฐานและความไว้วางใจกันทางสังคม ทั้งนี้ หากสามารถถักทอหรือขยายตัวในรูปของเครือข่ายต่างๆ เพื่อสนับสนุนและร่วมมือกันอย่างเข้มแข็งได้แล้วจะทำให้เกิดพลังและสามารถผลักดันประเด็นเชิงนโยบายในระดับกว้างขึ้นไปได้ในที่สุด

อย่างไรก็ตาม ในระยะ 10 กว่า ปีมานี้กระแสความคิดใหม่ๆ เสนอว่าการพัฒนาประชาธิปไตยในประเทศไทยไม่ควรเป็นเพียงการปรับปรุงระบบการเลือกตั้งเพื่อให้ได้ผู้แทนที่มีคุณธรรมและความสามารถเท่านั้น หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งว่า เริ่มมีผู้เห็นว่าประชาธิปไตยที่ประชาชนใช้อำนาจผ่านตัวแทน หรือการเมืองแบบตัวแทนอย่างเดียวนั้น ถึงจะแก้ไขให้ดีแค่ไหนก็ยังไม่เพียงพอ ซึ่งความคิดเช่นนี้ปรากฏอยู่ในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 นี้ด้วย เช่น การให้สิทธิแก่ประชาชนในการดำเนินการประชามติ หรือเข้าชื่อถอดถอนนักการเมืองออกจากตำแหน่ง หรือให้ประชาชนริเริ่มเสนอกฎหมายเข้าสู่สภาผู้แทนราษฎรได้โดยตรง เป็นต้น

บทบัญญัติเหล่านี้ของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 ดังกล่าว ล้วนเป็นการสะท้อนถึงความพยายามที่จะไม่เพียงแต่ให้ประชาชนใช้อำนาจผ่านตัวแทนเท่านั้น แต่ยังมุ่งให้ประชาชนมี

** บางกลุ่มอาจจะต่อต้านและปฏิเสธไม่ยอมให้รัฐเข้ามาแทรกแซงและครอบงำ ในขณะที่บางกลุ่มอาจจะยอมให้ความร่วมมือประสานงานเป็นภาคีประสานกับภาครัฐเพื่อคอยควบคุมและชี้แนะทางความคิด

¹⁵ Robert D. Putnam. 1993. *Making Democracy Works: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton N.J.: University of Princeton Press.

ส่วนร่วมทางการเมืองโดยตรง ในรูปของประชาธิปไตยแนวทางใหม่หรือ “การเมืองแนวใหม่” หรือ “การเมืองของพลเมือง”

นอกจากนี้ยังมีนักวิชาการอีกจำนวนหนึ่งเสนอการพัฒนาประชาธิปไตยแนวทางใหม่อีกแนวทางหนึ่ง ซึ่งเน้นการใช้คณะกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิซึ่งไม่ได้มาจากการเลือกตั้งของประชาชน และมีความเป็นกลางทางการเมือง มากำกับดูแลหรือควบคุมนักการเมือง โดยสมาชิกของคณะกรรมการเหล่านี้หากมาจากการแต่งตั้งของวุฒิสภา ไม่ได้มาจากการเลือกตั้งโดยตรงของประชาชน ในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 มีคณะกรรมการเหล่านี้มากมาย เช่น คณะกรรมการป้องกันและปราบปรามการทุจริตแห่งชาติ คณะกรรมการสิทธิมนุษยชน คณะกรรมการการเลือกตั้ง คณะกรรมการศาลรัฐธรรมนูญ เป็นต้น

มีผู้เรียกประชาธิปไตยแนวนี้ว่า ประชาธิปไตยที่มีการตรวจสอบหรือควบคุมโดยผู้ทรงคุณวุฒิที่ค่อนข้างจะเป็นกลาง (supervisory democracy) ซึ่งประชาธิปไตยชนิดนี้ไม่ฝากความหวังที่นักการเมือง หากฝากความหวังและความไว้วางใจไว้กับผู้ทรงคุณวุฒิซึ่งมีความเป็นกลางทางการเมือง ผู้ทรงคุณวุฒิเหล่านี้จะเป็นผู้กำกับ ตรวจสอบการทำงานของนักการเมืองแทนประชาชน

ในรอบ 10 กว่าปีที่ผ่านมา ได้มีแนวคิดและหลักปฏิบัติในการพัฒนาประชาธิปไตยของไทยอยู่ 3 ทางด้วยกัน คือ

- ทางเลือกที่หนึ่ง ปรับปรุงแนวทางเก่าคือ ปรับปรุงประชาธิปไตยที่ประชาชนใช้อำนาจผ่านตัวแทน (representative democracy) โดยให้ความสำคัญไปยังคำถามที่ว่า ทำอย่างไรจึงจะได้นักการเมืองที่มีคุณธรรมและความสามารถเข้าไปทำงานการเมืองให้มากที่สุด
- ทางเลือกที่สอง เพิ่มแนวทางใหม่เข้าไป คือ เพิ่มประชาธิปไตยชนิดที่ประชาชนมีส่วนร่วมทางการเมืองโดยตรง (participatory democracy) โดยให้ความสำคัญไปยังคำถามที่ว่า ประชาชนจะได้ใช้อำนาจหรือมีส่วนร่วมทางการเมืองโดยตรงมากยิ่งขึ้น
- ทางเลือกที่สาม เพิ่มแนวทางใหม่อีกแนวทางหนึ่ง คือ เพิ่มประชาธิปไตยที่มีการควบคุมกำกับและตรวจสอบโดยผู้ทรงคุณวุฒิ (supervisory democracy) โดยให้ความสำคัญไปยังคำถามที่ว่า ทำอย่างไรจึงจะให้ผู้ทรงคุณวุฒิซึ่งมีความเป็นกลางทางการเมือง และเข้าใจดีว่าผลประโยชน์ที่แท้จริงของประชาชนคืออะไร ได้เข้าไปควบคุม ตรวจสอบนักการเมืองได้มากยิ่งขึ้น¹⁶

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 ก็ได้เลือกทางเลือกที่สอง ก็คือ การเพิ่มประชาธิปไตยทางเลือกหรือประชาธิปไตยแนวทางใหม่ ซึ่งมีหลากหลายรูปแบบ ประชาธิปไตยแบบปรึกษาหารือ (deliberative democracy) เช่น ประชาพิจารณ์ (public hearing) ประชาธิปไตยทางตรง (direct democracy) เช่น การลงประชามติ (referendum) รวมทั้ง “ชุมชนาธิปไตย”

¹⁶ อเนก เหล่าธรรมทัศน์. อ้างแล้ว หน้า 51-54.

(communitarian Democracy) ซึ่งอยู่บนฐานของความคิดประชาธิปไตยแนวทางใหม่หรือประชาธิปไตยทางเลือก ยกตัวอย่างเช่น

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 มาตรา 46 ที่บัญญัติไว้ว่า บุคคล ประชาชนที่มา รวมกันเป็นชุมชนดั้งเดิมย่อมมีสิทธิอนุรักษ์ พื้นฟูจารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น และสามารถ ใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลและยั่งยืน

มาตรา 46 สิทธิของบุคคลที่จะมีส่วนร่วมกับรัฐและชุมชนในการบำรุงรักษาและการใช้ประโยชน์ จากทรัพยากรธรรมชาติเพื่อให้ดำรงชีพได้อย่างปกติต่อเนื่อง

มาตรา 76 การให้รัฐส่งเสริมสนับสนุนการมีส่วนร่วมของประชาชน ชุมชนในการมีส่วนร่วมของ ประชาชนในการกำหนดนโยบายการตัดสินใจทางการเมือง

มาตรา 79 รัฐต้องส่งเสริมให้ประชาชน ชุมชนมีส่วนร่วมในการสงวนป่าบำรุงรักษาและใช้ ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ... รวมทั้งมีส่วนร่วมในการส่งเสริมบำรุงรักษาและคุ้มครองคุณภาพ สิ่งแวดล้อมตามหลักการพัฒนาที่ยั่งยืน เป็นต้น

ต่อมารัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2550 ก็ได้มีการบัญญัติหมวดที่ 12 สิทธิชุมชน

มาตรา 66 ที่มีเจตนารมณ์เพื่อรับรองสิทธิชุมชน ชุมชนท้องถิ่น ชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมให้มีสิทธิ อนุรักษ์ พื้นฟู จารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นและของชาติ และมีส่วนร่วมใน การจัดการการบำรุงรักษาและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม อย่างสมดุลและ ยั่งยืน

มาตรา 67 ที่มีเจตนารมณ์เพื่อคุ้มครองสิทธิของบุคคลในการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์บำรุงรักษา และได้รับประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 และรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2550 ได้รับรองสิทธิชุมชนอย่างน้อยใน 3 เรื่องใหญ่ๆ เรื่องแรก ได้แก่ การมีอธิปไตยในการปกครอง ตนเอง เรื่องที่สอง การมีอธิปไตยในการร่วมเป็นเจ้าของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เรื่องที่สาม ได้แก่ การมีอธิปไตยในการตัดสินใจในการกำหนดนโยบาย รวมทั้งการตัดสินใจทางการเมือง เป็นต้น ซึ่ง ล้วนแล้วแต่เป็นฐานรากของแนวคิดชุมชนาธิปไตย (communitarian democracy)

ฐานรากแนวคิดชุมชนาธิปไตย

แนวคิดที่ว่าด้วย “การพัฒนาที่ใช้ชุมชนเป็นฐาน” (Community-based Development) มิได้ เป็นสิ่งใหม่ ดังจะเห็นว่าชาวบ้านในท้องถิ่นทั่วโลกต่างมีการดำเนินการมาเป็นเวลาช้านานแล้ว หากแต่ ประเด็นดังกล่าวนี้เพิ่งได้รับความสนใจจากนักวิชาการและนักพัฒนาที่สังกัดสถาบันโลกบาลเมื่อประมาณ

20 ปีที่ผ่านมา โดยมิสาเหตุสำคัญที่ทำให้ “การพัฒนาที่ใช้ชุมชนเป็นฐาน” กลายเป็นแนวคิดที่ได้รับความสนใจอย่างน้อย 2 ประการ ดังต่อไปนี้¹⁷

ประการแรก ความล้มเหลวของการพัฒนาที่ใช้รัฐเป็นศูนย์กลาง (State-Centered Development) ไม่ว่าจะป็นรัฐในประเทศคอมมิวนิสต์ รัฐล้มเหลวในประเทศด้อยพัฒนาและกำลังพัฒนา และรัฐสวัสดิการในยุโรป ภายใต้บริบทดังกล่าวได้ทำให้นักวิชาการพยายามแสวงหาทางเลือกใหม่ในการพัฒนา และพบว่าการพัฒนาที่ใช้ชุมชนเป็นฐานน่าจะเป็นคำตอบที่สอดคล้องกับสถานการณ์ดังกล่าว อันนำไปสู่การกำหนดนโยบายเกี่ยวกับการพัฒนาทั้งในอาฟริกา เอเชีย และแนวคิดทางที่สาม (Third Way) ของรัฐบาลในอังกฤษ สหรัฐอเมริกา เยอรมัน ฝรั่งเศส สเปน และอิตาลี ในช่วงปลายทศวรรษ 1990 และต้นทศวรรษ 2000

ประการที่สอง เกิดจากปัจจัยความเสี่ยงในยุคโลกาภิวัตน์ที่เพิ่มขึ้นอย่างมากภายใต้การแข่งขันอย่างรุนแรงในบริบทของการดำเนินนโยบายเศรษฐกิจแบบเสรีนิยมใหม่ (Neo-Liberalism) อันทำให้มีผู้พ่ายแพ้ได้รับบาดเจ็บจากการแข่งขันจำนวนไม่น้อย ซึ่งนักวิชาการแห่งองค์การโลกบาลมองว่า “ชุมชนชนบท” เป็นแหล่งพักพิงสำคัญสำหรับเยียวยาผู้บาดเจ็บดังกล่าว ด้วยเหตุนี้องค์การโลกบาลจึงพุ่งความสนใจไปที่ชุมชนชนบทสำหรับเป็น “ตาข่ายรองรับความปลอดภัยทางสังคม”

นักคิดเสรีนิยมใหม่มีความเห็นว่า “ชุมชนชนบท” เป็นปริณทลสำคัญและจำเป็นต่อการพัฒนาในยุคโลกาภิวัตน์ อันนำไปสู่การส่งเสริมแนวคิดให้ชนบทได้พัฒนาตนเองสู่ “ชุมชนเข้มแข็ง” เพื่อรอทำหน้าที่เป็น “ตาข่ายรองรับความปลอดภัยทางสังคม”¹⁸

แม้สังคมตะวันตกจะมีระบบเศรษฐกิจแบบเสรีนิยมมาเป็นเวลาหลายร้อยปีแล้วก็ตาม แต่แท้จริงแล้วสังคมตะวันตกให้ความสนใจต่อแนวคิด “ชุมชน” มาโดยตลอด จนกระทั่งเกิดเป็นตำนานในการวิวาทะ (Polemic) กันอย่างยืดเยื้อและได้รับความสนใจอย่างกว้างขวาง ระหว่างแนวคิดเสรีนิยม (Liberalism) กับ แนวคิดชุมชนชาติไทย (Communitarianism) ในช่วงทศวรรษ 1980 เป็นต้นมา¹⁹

นักคิดเสรีนิยมที่สำคัญได้แก่ Thomas Hobbes, John Locke, Jean-Jacques Rousseau, John Stuart Mill, Joel Feinberg, Stanley Benn, John Rawls เป็นต้น แนวคิดนี้ยึดถือใน “หลักเสรีภาพในระดับรากฐาน” (Fundamental Liberal Principle) โดยมองว่า มนุษย์ในสภาวะธรรมชาติอยู่ในสถานะที่มีเสรีภาพอย่างสมบูรณ์ (A State Of Perfect Freedom) กล่าวคือ แต่ละคนสามารถที่จะ

¹⁷ สมศักดิ์ สามัคคีธรรม. 2558. ชุมชน ความเป็นส่วนตัว และการพัฒนาในยุคโลกาภิวัตน์. *วารสารพัฒนาสังคม Journal of Social Development*. Vol 17, No 1 สืบค้นจาก <http://www.tcithajio.org/index.php/jsd/article/view/37424/31136> (ออนไลน์) เข้าถึงเมื่อ 5 มกราคม 2558

¹⁸ สมศักดิ์ สามัคคีธรรม. 2558. ชุมชน ความเป็นส่วนตัว และการพัฒนาในยุคโลกาภิวัตน์. *วารสารพัฒนาสังคม Journal of Social Development*. *อ้างแล้ว*.

¹⁹ สมศักดิ์ สามัคคีธรรม. 2558. ชุมชน ความเป็นส่วนตัว และการพัฒนาในยุคโลกาภิวัตน์. *วารสารพัฒนาสังคม Journal of Social Development*. *อ้างแล้ว*.

เลือกและกระทำในสิ่งที่ตนคิดว่าเหมาะสม โดยปราศจากแรงบีบบังคับ/บีบคั้นจากบุคคลอื่น สำหรับสิ่งที่จะมาจำกัดเสรีภาพของพลเมืองก็คือ “สิทธิอำนาจทางการเมือง” อันประกอบด้วย อำนาจรัฐและกฎหมายซึ่งนักคิดเสรีนิยมมองว่าจะต้องมีความชอบธรรมและเป็นที่ยอมรับจากพลเมือง รัฐและกฎหมายในทัศนะของฝ่ายเสรีนิยมควรมีขอบเขตของอำนาจไม่มากนัก รัฐที่ดีจะต้องมีอำนาจที่จำกัดและมีการใช้อำนาจอย่างชอบธรรม ภารกิจพื้นฐานของรัฐบาลก็คือการป้องกันพลเมืองให้ได้รับสิทธิและเสรีภาพอย่างเสมอภาค แนวคิดนี้มักจะไม่ให้ความสนใจต่อชุมชนและมองชุมชนในเชิงลบ เนื่องจากความผูกพันอันเหนียวแน่นภายในชุมชนจะส่งผลให้ชุมชนเข้ามารุกล้ำ/ก้าวท้าวปริมณฑลอันเป็นส่วนตัวของบุคคล อาทิ John Stuart Mill ซึ่งให้ความสำคัญต่อคุณค่าของ “ความเป็นตัวของตัวเอง” (Individuality) อย่างสูง เนื่องจาก “ความเป็นตัวของตัวเอง” เป็นที่มาของความคิดริเริ่มใหม่ ๆ ความคิดสร้างสรรค์ และความก้าวหน้าอันตรงข้ามกับประเพณีนิยมและชุมชนนิยมที่มุ่งเน้นให้สมาชิกคล้อยตาม/ปฏิบัติตาม ห้ามออกนอกกรอบ²⁰ อันเป็นอุปสรรคต่อการสร้างสรรค์ความคิดใหม่ ๆ ในแง่นี้จึงอาจกล่าวได้ว่า แนวคิดเสรีนิยมได้เปิดพื้นที่กว้างให้แก่ปริมณฑลแห่งเสรีภาพของปัจเจกชน ภายใต้รัฐและกฎหมายที่มีความชอบธรรมและมีบทบาทจำกัด²¹

วิวาทะระหว่างแนวคิดเสรีนิยมกับชุมชนชาติไทย²² เริ่มต้นขึ้นจากการตีพิมพ์ผลงานเรื่อง “A Theory Of Justice” ของ John Rawls²³ ซึ่งเป็นนักเสรีนิยมที่มีชื่อเสียง ผลงานดังกล่าวได้กระตุ้นให้ฝ่ายชุมชนชาติไทยออกมาโต้แย้งกันอย่างกว้างขวาง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ผลงานชื่อ “After Virtue” เขียนโดย Alasdair Macintyre ผลงานเรื่อง “Liberalism And The Limits Of Justice” เขียนโดย Michael Sandel²⁴ ผลงานเรื่อง “Sources Of The Self: The Making Of The Modern Identity”

²⁰ Mill, J. S. 1963. *Collected Works of John Stuart Mill*. J. M. Robson (Ed.) Toronto: University of Toronto Press. อ้างใน สมศักดิ์ สามัคคีธรรม. 2558. ชุมชน ความเป็นส่วนตัว และการพัฒนาในยุคโลกาภิวัตน์. วารสารพัฒนาสังคม Journal of Social Development. อ้างแล้ว.

²¹ สมศักดิ์ สามัคคีธรรม. 2558. ชุมชน ความเป็นส่วนตัว และการพัฒนาในยุคโลกาภิวัตน์. วารสารพัฒนาสังคม Journal of Social Development. อ้างแล้ว.

²² สมศักดิ์ สามัคคีธรรม. 2558. ชุมชน ความเป็นส่วนตัว และการพัฒนาในยุคโลกาภิวัตน์. วารสารพัฒนาสังคม Journal of Social Development. อ้างแล้ว.

²³ Rawls, J. 1971. *A Theory of Justice*. Cambridge, MA: Harvard University Press. Sandel อ้างใน สมศักดิ์ สามัคคีธรรม. 2558. ชุมชน ความเป็นส่วนตัว และการพัฒนาในยุคโลกาภิวัตน์. วารสารพัฒนาสังคม Journal of Social Development. อ้างแล้ว.

²⁴ Sandel, M. 1989. *Liberalism and the Limits of Justice*. Cambridge, UK: Cambridge University Press อ้างใน สมศักดิ์ สามัคคีธรรม. 2558. ชุมชน ความเป็นส่วนตัว และการพัฒนาในยุคโลกาภิวัตน์. วารสารพัฒนาสังคม Journal of Social Development. อ้างแล้ว.

เขียนโดย Charles Taylor²⁵ และ ผลงานเรื่อง “Spheres Of Justice” เขียนโดย Michael Walzer²⁶ ผลงานเหล่านี้ออกมาคัดค้านต่อแนวคิดของ Rawls ที่วางอยู่บนฐานคิดว่า “ภารกิจหลักของรัฐบาลก็คือ การสร้างหลักประกันความมั่นคงให้แก่เสรีภาพ พร้อมกับกระจายเสรีภาพและทรัพยากรทางเศรษฐกิจ อย่างเที่ยงธรรมตามที่ปัจเจกชนต้องการ เพื่อให้พวกเขาดำรงชีพที่พวกเขาเลือกเองได้อย่างเสรี” ในช่วงต้นผู้วิจารณ์แนวคิดของ Rawls ทั้ง 4 คน มิได้เรียกแนวคิดของตนเองว่าเป็นแนวคิดชุมชนชาติไทย แต่ กระนั้นก็ตาม ประเด็นสำคัญที่นักคิดทั้งสี่ยึดถือร่วมกันก็คือ พวกเขาต่างไม่เห็นด้วยต่อแนวคิดของฝ่ายเสรีนิยมที่ไม่ให้ความสำคัญกับชุมชน จนกระทั่งนักวิชาการได้พากันเรียกนักคิดทั้ง 4 นี้ว่า “นักชุมชนชาติไทย”

กล่าวโดยภาพรวม ข้อวิจารณ์ของนักชุมชนชาติไทยทั้ง 4 คน สะท้อนให้เห็นความแตกต่างระหว่างแนวคิดชุมชนชาติไทย กับแนวคิดเสรีนิยม ซึ่งประกอบด้วย 3 ประเด็น คือ²⁷ หนึ่ง ฝ่ายเสรีนิยมมองว่าจริยธรรมมีความเป็นสากล (Ethical Universalism) ในขณะที่ฝ่ายชุมชนชาติไทยมองว่า มาตรฐานของความยุติธรรมเกี่ยวข้องกับรูปแบบการดำเนินชีวิตและวัฒนธรรมซึ่งมีลักษณะไม่เหมือนกันในแต่ละสังคม (Cultural Relativism; Ethical Relativism) สองฝ่ายชุมชนชาติไทย (Michael Sandel กับ Charles Taylor) ไม่เห็นด้วยกับฝ่ายเสรีนิยมที่ให้ความสำคัญกับ “อัตตา” (Self) ในฐานะปัจเจกชนมากเกินไป (Individualistic Conception Of The Self) กล่าวคือ ในขณะที่นักคิดเสรีนิยมอย่าง John Rawls ได้แย้งว่า คนเราแต่ละคนต่างมีผลประโยชน์ส่วนตัวอย่างสูงในการจัดทำและปรับปรุงแก้ไขแผนชีวิตของตนเองได้อย่างเสรี แต่ฝ่ายชุมชนชาติไทยได้วิจารณ์ Rawls ว่า แนวคิดเสรีนิยมได้ละเลยข้อเท็จจริงที่ว่า อัตตาของคนเรานั้นถูกประกอบสร้างขึ้นท่ามกลางความผูกพันที่บุคคลมีต่อครอบครัว ชุมชน และการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา Charles Taylor ได้วิจารณ์ว่า “คนเรามีอาจดำรงอยู่ภายนอกสังคมตามลำพังในลักษณะที่มีความเพียงพอในตัวเอง”²⁸ เขากล่าวต่อไปว่า “คนเราเป็นสัตว์สังคม

²⁵ Taylor, C. (1989). *Sources of the Self: the Making of the Modern Identity*. Cambridge, MA: Harvard University Press. อ้างใน สมศักดิ์ สามัคคีธรรม. 2558. ชุมชน ความเป็นส่วนตัว และการพัฒนาในยุคโลกาภิวัตน์. วารสารพัฒนาสังคม Journal of Social Development. อ้างแล้ว.

²⁶ Walzer, M. (1983). *Spheres of Justice*. Oxford: Blackwell. อ้างใน สมศักดิ์ สามัคคีธรรม. 2558. ชุมชน ความเป็นส่วนตัว และการพัฒนาในยุคโลกาภิวัตน์. วารสารพัฒนาสังคม Journal of Social Development. อ้างแล้ว.

²⁷ สมศักดิ์ สามัคคีธรรม. 2558. ชุมชน ความเป็นส่วนตัว และการพัฒนาในยุคโลกาภิวัตน์. วารสารพัฒนาสังคม Journal of Social Development. อ้างแล้ว.

²⁸ Taylor, C. 1989. *Sources of the Self: the Making of the Modern Identity*. P 200. อ้างใน สมศักดิ์ สามัคคีธรรม. 2558. ชุมชน ความเป็นส่วนตัว และการพัฒนาในยุคโลกาภิวัตน์. วารสารพัฒนาสังคม Journal of Social Development. อ้างแล้ว.

ซึ่งแท้จริงแล้วเป็นสัตว์การเมืองเพราะว่าเขาไม่สามารถอยู่ตามลำพังที่เพียงพอในตัวเองได้”²⁹ ในแง่นี้จึงไม่มีอดีตที่แยกเป็นอิสระจากสังคมและวัฒนธรรม สาม ฝ่ายชุมชนชาติปไตยมีความวิตกว่า สังคมแบบเสรีนิยมที่ส่งเสริมความเป็นปัจเจกชนนิยมอย่างสุดโต่ง แต่กลับละเลยความผูกพันภายในครอบครัว ชุมชน และสถาบันทางศาสนา จะนำไปสู่ปัญหาความเปล่าเปลี่ยวซึมเศร้า ความแปลกแยก ความละโมภ ไร้น้ำใจ การหย่าร้าง การฆ่าตัวตาย และอาชญากรรม ในขณะที่ฝ่ายเสรีนิยมกลับมองว่าปัญหาเหล่านี้ไม่สำคัญ เมื่อเทียบกับคุณค่าอันสูงส่งของเสรีภาพส่วนบุคคลที่จะต้องรักษาไว้

กล่าวโดยสรุป ทั้งแนวคิดเสรีนิยมและชุมชนชาติปไตย ต่างก็มีจุดแข็งและจุดอ่อนด้วยกันทั้งสิ้น กล่าวคือ แนวคิดเสรีนิยมมีจุดแข็งที่มองว่า สิทธิและเสรีภาพส่วนบุคคลมีคุณค่าโดยตัวมันเอง และเสรีภาพเป็นปัจจัยสำคัญของการเกิดความคิดใหม่/ความคิดสร้างสรรค์ ส่วนข้อบกพร่องของแนวคิดเสรีนิยมก็คือ แนวคิดนี้มองข้ามไปว่าเสรีภาพโดยตัวมันเองมิได้เกิดขึ้นท่ามกลางสุญญากาศ แต่เกิดขึ้นภายใต้บริบทครอบครัวและชุมชนที่มีการอบรมขัดเกลาอันเฉพาะเจาะจงแบบหนึ่งเท่านั้น ดังนั้นจึงไม่น่าจะมีเสรีภาพที่แยกขาดออกจากชุมชนอย่างแท้จริง และหากคนเรายึดถือเสรีภาพอย่างสุดโต่งกันทุกคน สังคมที่แตกออกเป็นเสี่ยง ๆ เช่นนั้นจะสามารถดำรงอยู่ได้อย่างไร ส่วนแนวคิดของฝ่ายชุมชนชาติปไตยแม้จะมีจุดแข็งที่ทำให้สมาชิกช่วยเหลือเกื้อกูลกันและเป็นสังคมที่อบอุ่น แต่แนวคิดดังกล่าวนี้ก็มีจุดอ่อน ในแง่ที่หากเน้นย้ำชุมชนชาติปไตยที่มีความเหนียวแน่นอย่างสุดโต่งเกินไปก็จะก่อให้เกิดการละเมิดสิทธิ/เสรีภาพส่วนบุคคล บีบคั้นให้สมาชิกปฏิบัติตามบรรทัดฐานของชุมชนจนทำให้ไม่สามารถคิดนอกกรอบได้เลย รวมทั้งสังคมที่มีความเป็นชุมชนชาติปไตยมีแนวโน้มที่จะมีลักษณะอนุรักษนิยมและอำนาจนิยมอย่างไม่อาจหลีกเลี่ยงได้

การศึกษาถึงวิวัฒนาการระหว่างฝ่ายเสรีนิยมกับฝ่ายชุมชนชาติปไตย³⁰ ทำให้เราสามารถเข้าใจได้อย่างแจ่มชัดถึงข้อบกพร่องของทั้งแนวคิดเสรีนิยมแบบสุดโต่ง (Extreme Liberalism) และแนวคิดชุมชนชาติปไตยแบบสุดโต่ง (Extreme Communitarianism) ภายใต้สถานการณ์ดังกล่าวจึงเกิดนักคิดที่พยายามนำเสนอทางออกที่เป็นทางสายกลาง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง “แนวคิดว่าด้วยชุมชนชาติปไตยที่รับผิดชอบ”(Responsive Communitarianism) ที่เสนอโดย Amitai Etzioni ในผลงานอันยอดเยี่ยมของเขา คือ “The Spirit Of Community: Rights, Responsibilities, And The Communitarian

²⁹ Taylor, C. 1989. *Sources of the Self: the Making of the Modern Identity*. P 190. อ้างใน สมศักดิ์ สามีคศิริธรรม. 2558. ชุมชน ความเป็นส่วนตัว และการพัฒนาในยุคโลกาภิวัตน์. วารสารพัฒนาสังคม Journal of Social Development. อ้างแล้ว.

³⁰ สมศักดิ์ สามีคศิริธรรม. 2558. ชุมชน ความเป็นส่วนตัว และการพัฒนาในยุคโลกาภิวัตน์. วารสารพัฒนาสังคม Journal of Social Development. อ้างแล้ว.

Agenda”³¹ และ “The New Golden Rule: Community And Morality In A Democratic Society”³² แนวคิดดังกล่าวนี้มีความเป็นระบบและมีอิทธิพลอย่างสูงต่อการศึกษาชุมชนและการกำหนดนโยบายสาธารณะในปัจจุบัน นอกจากนี้ยังมีนักวิชาการอีกท่านหนึ่ง คือ Kenneth A. Strike³³ ได้เสนอแนวคิด “พื้นที่ระหว่างกลาง” (The Space Between) ซึ่งเป็นแนวคิดที่น่าสนใจ ในบทนี้จะได้พิจารณาถึงแนวคิดทั้งสองพอสังเขป ตามลำดับ

ในทัศนะของ Etzioni³⁴ “สามารถให้การนิยามชุมชนได้ 2 ลักษณะ คือ ลักษณะแรก เป็นสายใยถักทอของความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มของปัจเจกชนที่มีผลกระทบต่อกันและกัน อันเป็นความสัมพันธ์ที่ตัดข้ามไปข้ามมาหลายสายและเสริมแรงต่อกันและกัน (แทนที่จะเป็นความสัมพันธ์ระหว่างปัจเจกชนหนึ่งกับอีกปัจเจกชนหนึ่ง หรือเชื่อมติดกันอย่างต่อเนื่องเป็นลูกโซ่) และลักษณะที่สองเป็นการพิจารณาชุมชนในแง่ที่มีมาตรการสำหรับเสริมแรงให้สมาชิกหันมายึดมั่นผูกพันต่อชุดของค่านิยมร่วม บรรทัดฐานร่วม และความหมายร่วม รวมทั้งมีประวัติศาสตร์และอัตลักษณ์ร่วมกัน กล่าวอย่างสั้น ๆ ก็คือ มีวัฒนธรรมอันเฉพาะเจาะจงร่วมกัน” โดยชุมชนไม่จำเป็นต้องอาศัยอยู่ในเขตแดนอันเฉพาะเจาะจงร่วมกัน เนื่องจากในปัจจุบันนี้เราสามารถพบเห็นได้ถึงชุมชนของกลุ่มชาติพันธุ์ ชุมชนวิชาชีพชุมชนเกย์ และชุมชนอื่น ๆ ที่อยู่กันกระจายทางภูมิศาสตร์

Etzioni³⁵ มองว่า “ความเป็นอิสระของบุคคล” (Autonomy) เป็นสิ่งที่มีคุณค่าในตัวเอง ขณะเดียวกัน “ความเป็นระเบียบเรียบร้อยของสังคม” (Order) ก็เป็นสิ่งที่มีคุณค่าในตัวเองเช่นกัน อย่างไรก็ตาม Etzioni ได้วิจารณ์นักคิดเสรีนิยมที่ให้ความสำคัญแก่สิทธิเสรีภาพมากเกินไป เมื่อเทียบกับความเป็นระเบียบเรียบร้อยทางสังคม พร้อม ๆ กันนั้น Etzioni ก็ได้วิจารณ์แนวคิดของฝ่ายอนุรักษ์นิยม

³¹ Etzioni, A. 1993. *The Spirit of Community: Rights, Responsibilities and the Communitarian Agenda*. New York: Crown Publishers อ้างใน สมศักดิ์ สามัคคีธรรม. 2558. ชุมชน ความเป็นส่วนตัว และการพัฒนาในยุคโลกาภิวัตน์. วารสารพัฒนาสังคม Journal of Social Development. อ้างแล้ว.

³² Etzioni, A. 1996. *The New Golden Rule: Community & Morality in a Democratic Society*. New York: Basic Books. อ้างใน สมศักดิ์ สามัคคีธรรม. 2558. ชุมชน ความเป็นส่วนตัว และการพัฒนาในยุคโลกาภิวัตน์. วารสารพัฒนาสังคม Journal of Social Development. อ้างแล้ว.

³³ Strike, K. A. 2000. Liberalism, Communitarianism and the Space between: in Praise of Kindness. *Journal of Moral Education*, 29(2). อ้างใน สมศักดิ์ สามัคคีธรรม. 2558. ชุมชน ความเป็นส่วนตัว และการพัฒนาในยุคโลกาภิวัตน์. วารสารพัฒนาสังคม Journal of Social Development. อ้างแล้ว.

³⁴ Etzioni, A. 1996. *The New Golden Rule: Community & Morality in a Democratic Society*. p. 127. อ้างใน สมศักดิ์ สามัคคีธรรม. 2558. ชุมชน ความเป็นส่วนตัว และการพัฒนาในยุคโลกาภิวัตน์. วารสารพัฒนาสังคม Journal of Social Development. อ้างแล้ว.

³⁵ Etzioni, A. 1996. *The New Golden Rule: Community & Morality in a Democratic Society*. p. 127. อ้างใน สมศักดิ์ สามัคคีธรรม. 2558. ชุมชน ความเป็นส่วนตัว และการพัฒนาในยุคโลกาภิวัตน์. วารสารพัฒนาสังคม Journal of Social Development. อ้างแล้ว.

(Social Conservatism มีนักคิดที่สำคัญได้แก่ Michael Oakeshott, Richard Neuhaus และ Paul Weyrich เป็นต้น) ที่ให้ความสำคัญต่อความเป็นระเบียบเรียบร้อยมากเกินไป จนละเลยสิทธิเสรีภาพส่วนบุคคล ทั้งแนวคิดเสรีนิยมและอนุรักษนิยมต่างมีจุดอ่อนในแง่ที่ว่า หากเน้นให้สมาชิกมีเสรีภาพมากเกินไป อาจส่งผลให้สังคมขาดความเป็นระเบียบเรียบร้อยได้ ขณะเดียวกัน หากเน้นความเป็นระเบียบเรียบร้อยของสังคมมากเกินไป อาจส่งผลให้หันไป3ตัว อย่างของแนวคิดที่ได้รับอิทธิพลจาก Amitai Etzioni ได้แก่ แนวคิด “ชุมชนชาติปีเตอร์ระดับกลาง” (Moderate Communitarianism) ของ Kwame Gyekye³⁶ และแนวคิด “ทางที่สาม” (Third Way) ของ Anthony Giddens³⁷ (1998) เป็นต้น.

ข้อถกเถียงระหว่างฝ่ายเสรีนิยมกับอนุรักษนิยม³⁸ ที่ว่าควรให้ความสำคัญแก่สิ่งใดเป็นด้านหลัก ระหว่าง “เสรีภาพส่วนบุคคล” หรือ “ความเป็นระเบียบเรียบร้อยทางสังคม” ส่งผลให้เกิดการลดทอนทางความคิด โดยหันมาพิจารณาเฉพาะความสัมพันธ์ระหว่าง “รัฐ” กับ “ปัจเจกชน” เท่านั้น (เพื่อพิจารณาว่าควรให้อำนาจแก่ใครมากกว่ากัน ระหว่างรัฐกับปัจเจกชน กล่าวคือ หากให้อำนาจในการแทรกแซงสังคมแก่รัฐมาก ปัจเจกชนก็จะมีสิทธิเสรีภาพต่ำ แต่ถ้าให้อำนาจในการแทรกแซงสังคมแก่รัฐต่ำ ปัจเจกชนก็จะมีสิทธิเสรีภาพสูง) อันทำให้ละเลยส่วนที่อยู่ตรงกลางคือ “ชุมชน” ทั้งในแง่ของความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับชุมชน และระหว่างชุมชนกับปัจเจกชน

ในทัศนะของ Etzioni เขามองว่า สังคมที่ดีได้แก่สังคมที่มีความเป็นระเบียบเรียบร้อย พร้อม ๆ กับเปิดให้สมาชิกมีความเป็นอิสระ ประเด็นที่ Etzioni ต้องการนำเสนอก็คือ ทำอย่างไรจึงจะสามารถสร้างสังคมในฝันที่มีความเป็นระเบียบเรียบร้อย โดยสมาชิกมีอิสระ มีสิทธิและเสรีภาพ ไปพร้อม ๆ กันซึ่งเขาได้นำ “กฎทองคำ” (New Golden Rule) มาเป็นแนวทางในการสร้างหลักคิดอย่างง่าย ๆ กฎทองคำที่ว่านี้มีบทบัญญัติเอาไว้ว่า “ท่านจงให้ความเคารพและปกป้องต่อระเบียบทางศีลธรรมของสังคมในทำนองเดียวกับที่ท่านต้องการให้สังคมเคารพและปกป้องในความเป็นอิสระให้แก่ท่าน”³⁹ การพิจารณา

³⁶ Gyekye, K. 1997. *Tradition and Modernity: Philosophical Reflections on the African Experience*. New York: Oxford University Press. Hale. อ้างใน สมศักดิ์ สามัคคีธรรม. 2558. ชุมชน ความเป็นส่วนตัว และการพัฒนาในยุคโลกาภิวัตน์. วารสารพัฒนาสังคม Journal of Social Development. อ้างแล้ว.

³⁷ Giddens, A. 1998. *The Third Way: The Renewal of Social Democracy*. Oxford: Polity Press. อ้างใน สมศักดิ์ สามัคคีธรรม. 2558. ชุมชน ความเป็นส่วนตัว และการพัฒนาในยุคโลกาภิวัตน์. วารสารพัฒนาสังคม Journal of Social Development. อ้างแล้ว.

³⁸ สมศักดิ์ สามัคคีธรรม. 2558. ชุมชน ความเป็นส่วนตัว และการพัฒนาในยุคโลกาภิวัตน์. วารสารพัฒนาสังคม Journal of Social Development. อ้างแล้ว.

³⁹ Etzioni, A. 1996. *The New Golden Rule: Community & Morality in a Democratic Society*. p. 127. อ้างใน สมศักดิ์ สามัคคีธรรม. 2558. ชุมชน ความเป็นส่วนตัว และการพัฒนาในยุคโลกาภิวัตน์. วารสารพัฒนาสังคม Journal of Social Development. อ้างแล้ว.

ผ่าน “กฎทองคำ” ดังกล่าว ทำให้ Etzioni สามารถนำเสนอแนวคิดชุมชนธรรมาภิบาลที่ไม่เป็นทั้งเสรีนิยมสุดโต่งและไม่เป็นอนุรักษนิยมสุดโต่ง โดย Etzioni ได้หันมายึดทางสายกลาง ซึ่งก็คือ⁴⁰

การนำเสนอแนวคิด “ชุมชนธรรมาภิบาลที่รับผิดชอบ” (Responsive Communitarianism) โดยการฟื้นฟูสถาบันชุมชนขึ้นมาเป็นตัวเชื่อมที่อยู่ตรงกลางระหว่างรัฐกับปัจเจกชน พร้อม ๆ กับการแสวงหาความสัมพันธ์ที่มีดุลยภาพระหว่างสิทธิของปัจเจกชนกับความเป็นระเบียบเรียบร้อยทางสังคม เขามีความเห็นที่เห็นว่า ปัจเจกชนที่เปลี่ยวเปล่า/ไร้การห่อหุ้มของชุมชน เป็นปัจเจกชนที่ไม่มีสิ่งยึดเหนี่ยวจากชุมชน ก็จะกลายเป็นบุคคลล่องลอย/ไร้ราก⁴¹ ในแง่นี้จึงอาจกล่าวได้ว่า จุดดุลยภาพที่เหมาะสมก็คือ ความเป็นอิสระ/เป็นตัวของตัวเองกับการยึดเหนี่ยวผูกพันกับชุมชนจะต้องดำเนินไปด้วยกัน ทำให้ความเป็นอิสระของบุคคลกับความเป็นระเบียบทางสังคมส่งเสริมซึ่งกันและกัน พร้อม ๆ กับการพยายามหลีกเลี่ยงมิให้ทั้งสองปัจจัยดังกล่าวหันกลับมาเป็นปฏิปักษ์ต่อกัน

Etzioni มีความเห็นว่า จุดดุลยภาพที่เหมาะสม ก็คือ สภาวะที่สมาชิกมีอิสระในระดับปานกลาง และสังคมมีความเป็นระเบียบเรียบร้อยระดับหนึ่ง (ไม่จำเป็นต้องมากเกินไป) เนื่องจากหากปัจจัยใดปัจจัยหนึ่งมีมากเกินไป ก็จะส่งผลให้ดุลยภาพดังกล่าวถูกกัดกร่อนและสลายตัวไปในที่สุด อาทิ การให้สมาชิกมีเสรีภาพมากเกินไปอาจส่งผลให้สังคมเกิดความยุ่งเหยิง/อลหม่านจนกระทั่งนำไปสู่การทำลายตัวเองในที่สุด ในแง่นี้จึงอาจกล่าวได้ว่า อิสรภาพของบุคคลไม่สามารถดำเนินไปได้ด้วยดีภายใต้บริบทที่ปราศจากความเป็นระเบียบทางสังคม ดังนั้นจึงไม่อาจปฏิเสธได้ว่าสังคมที่ดีจะต้องเปิดให้สมาชิกมีเสรีภาพจำกัด(มีใช้ไม่จำกัด) อย่างน้อยก็ในระดับหนึ่ง ทำนองเดียวกัน หากสังคมเน้นความมีระเบียบเรียบร้อยมากเกินไปมีแนวโน้มที่จะหันไปสนับสนุน “รัฐเข้มแข็ง” เพื่อจะได้ใช้กำลังทางกายภาพหรือใช้กฎหมายอย่างเข้มงวดเพื่อบีบบังคับให้เกิดความสงบ อันจะนำไปสู่การก้าวท้าว/ปิดกั้นเสรีภาพของสมาชิกในระดับรุนแรงได้ในที่สุด ในแง่นี้สังคมที่ดีจะต้องมีความเป็นระเบียบในระดับหนึ่งเท่านั้น (เพื่อเปิดให้สมาชิกมีเสรีภาพ) โดยความเป็นระเบียบดังกล่าวนี้จะต้องขึ้นอยู่กับความสมัครใจของสมาชิก (มิใช่ความเป็นระเบียบโดยการบังคับ) อันเป็นระเบียบทางศีลธรรมที่เกิดจากสมาชิกให้การยอมรับในค่านิยมหลัก (Core Value) ร่วมกัน⁴²

⁴⁰ สมศักดิ์ สามัคคีธรรม. 2558. ชุมชน ความเป็นส่วนตัว และการพัฒนาในยุคโลกาภิวัตน์. วารสารพัฒนาสังคม Journal of Social Development. อ้างแล้ว.

⁴¹ Etzioni, A. 1996. The New Golden Rule: Community & Morality in a Democratic Society. p. 25.อ้างใน สมศักดิ์ สามัคคีธรรม. 2558. ชุมชน ความเป็นส่วนตัว และการพัฒนาในยุคโลกาภิวัตน์. วารสารพัฒนาสังคม Journal of Social Development. อ้างแล้ว.

⁴² Etzioni, A. 1996. The New Golden Rule: Community & Morality in a Democratic Society. p. 16.อ้างใน สมศักดิ์ สามัคคีธรรม. 2558. ชุมชน ความเป็นส่วนตัว และการพัฒนาในยุคโลกาภิวัตน์. วารสารพัฒนาสังคม Journal of Social Development. อ้างแล้ว.

ประเด็นสำคัญประการหนึ่งก็คือ⁴³ จะต้องค้นหาว่าจะทำให้ปัจจัยด้านเสรีภาพส่วนบุคคลกับความเป็นระเบียบทางสังคมอยู่ในสภาวะดุลยภาพได้อย่างไร เพื่อผลักดันให้ทั้งสองปัจจัยเข้าสู่ปริมณฑลที่เอื้ออำนวย/เป็นเงื่อนไขให้แก่กันและกัน พร้อม ๆ กับหลีกเลี่ยงมิให้เข้าสู่ปริมณฑลที่นำสองปัจจัยดังกล่าวให้หันมาเป็นปฏิปักษ์ต่อกัน ซึ่งปริศนาดังกล่าวสามารถแก้ปมได้โดยพิจารณาจากเงื่อนไขอันเฉพาะเจาะจงของแต่ละสังคม เนื่องจากแต่ละสังคมต่างมีวัฒนธรรมแตกต่างกัน บางสังคมมีความอดกลั้นต่อการละเมิดเสรีภาพได้สูง (จีน) แต่บางสังคมมีความอดกลั้นต่อการละเมิดเสรีภาพได้ต่ำ (สหรัฐอเมริกา, ยุโรปตะวันตก) บางสังคมมีความอดกลั้นต่อสภาวะไร้ระเบียบทางสังคมได้สูง (เอเชียใต้ อาทิ อินเดีย) ในขณะที่บางสังคมมีความอดกลั้นต่อสภาวะไร้ระเบียบทางสังคมได้ต่ำ (ค่านิยมแบบเอเชียโดยทั่วไป) ในแง่นี้จึงอาจกล่าวได้ว่าเส้นแบ่งที่กำหนดปริมณฑลของสภาวะดุลยภาพระหว่างสองปัจจัยมีความแตกต่างกันไปในแต่ละสังคม สำหรับปัจจัยที่ยึดโยงสมาชิกภายในชุมชนเข้าด้วยกัน ได้แก่ การยึดมั่นผูกพันในค่านิยมหลักร่วมกันด้วยความสมัครใจ โดยสมาชิกซึมซับเอาค่านิยมหลักเข้าไปไว้ในจิตใจของตนผ่านการอบรมขัดเกลาด้วยวาจาที่เกิดขึ้นภายในครอบครัวและชุมชน อย่างไรก็ตาม ความเป็นไปได้ที่สมาชิกจะมีความขัดแย้งเกี่ยวกับการยึดถือค่านิยมที่แตกต่างกัน ซึ่งชุมชนสามารถจัดการความขัดแย้งดังกล่าวได้โดยผ่าน “สารเสวนา” (Dialogue) และบางครั้งความขัดแย้งด้านค่านิยมหลักที่เป็นเรื่องสำคัญและมีผู้ให้ความสนใจเป็นจำนวนมากจนต้องขยายการอภิปรายถกเถียงออกสู่สังคมในวงกว้าง อันทำให้จำเป็นต้องดำเนินการในรูปของ “อภิมหาเสวนา” (Megalogue) กล่าวในภาพรวมแล้ว สังคมจะต้องส่งเสริม “สารเสวนา” ให้กลายเป็นเครื่องมือหลักในการแสวงหาฉันทามติของสังคม และจะต้องมีการดำเนินกิจกรรมสารเสวนาอย่างกว้างขวางจนกลายเป็นวัฒนธรรม

ตามทัศนะของ Etzioni⁴⁴ สังคมในอุดมคติมีลักษณะเป็นชุมชน (ขนาดใหญ่) ที่ประกอบด้วยชุมชนย่อยหลาย ๆ ชุมชน (A Community Of Communities) เป็นชุมชนขนาดใหญ่ที่มีเอกภาพภายใต้ความเป็นพหุนิยม (A Pluralism Within Unity) แนวคิด “สารเสวนาเชิงคุณธรรม” (Moral Dialogue) ของ Etzioni แตกต่างไปจากแนวคิดของฝ่ายเสรีนิยมอย่างชัดเจน กล่าวคือ แนวคิดเสรีนิยมมองว่า ผู้ที่เข้าสู่เวทีแห่งสารเสวนามีสถานะเป็นปัจเจกชนที่มีเหตุผล และใช้เหตุผลดังกล่าวเป็นเครื่องมือในการอภิปรายถกเถียงร่วมกัน เพื่อนำไปสู่ข้อตกลงร่วมกันที่อยู่ในรูปของสัญญาประชาคม อาทิ หลักการกฎระเบียบ และนโยบายต่าง ๆ จุดเริ่มต้นในการวิเคราะห์สารเสวนาของนักคิดเสรีนิยมก็คือ การมองว่าปัจเจกชนเป็นผู้มีอิสระและเป็นผู้มีเหตุผลแต่ Etzioni มองว่า หลักการและนโยบายต่าง ๆ ที่ได้รับฉันทา

⁴³ สมศักดิ์ สามัคคีธรรม. 2558. ชุมชน ความเป็นส่วนตัว และการพัฒนาในยุคโลกาภิวัตน์. วารสารพัฒนาสังคม Journal of Social Development. *อ้างแล้ว*.

⁴⁴ Etzioni, A. 1996. The New Golden Rule: Community & Morality in a Democratic Society. p. 91-96. อ้างใน สมศักดิ์ สามัคคีธรรม. 2558. ชุมชน ความเป็นส่วนตัว และการพัฒนาในยุคโลกาภิวัตน์. วารสารพัฒนาสังคม Journal of Social Development. *อ้างแล้ว*.

มติดอกมาโดยผ่านการไตร่ตรองด้วย “เหตุผลบริสุทธิ์” (ตามแนวคิดของ Immanuel Kant) นั้นไม่เคยปรากฏและเป็นไปไม่ได้ เนื่องจากในความเป็นจริงนั้น สารเสวนาเชิงคุณธรรมที่ถูกดำเนินการโดยกลุ่มคนต่าง ๆ นั้นต่างนำเอาวัฒนธรรมในรูปของค่านิยมหลักเข้ามาเป็นกรอบในการพิจารณาด้วยกันทั้งสิ้น

สังคมในปัจจุบันที่มีความแตกต่างหลากหลายอย่างสูง ยิ่งก่อให้เกิดความท้าทายที่จะรักษาความเป็นเอกภาพภายใต้ความแตกต่างหลากหลายของกลุ่มย่อยต่างๆ ซึ่งแต่ละกลุ่มต่างมีความเป็นอิสระและมีอัตลักษณ์ของตัวเอง แต่ทุกกลุ่มสามารถยึดโยงเข้าเป็นหนึ่งเดียวได้ด้วยการผูกมัดเข้ากับค่านิยมหลักที่ยึดถือร่วมกัน แต่ละกลุ่มต่างปฏิบัติตามกฎทองคำที่ว่า “หากต้องการให้เขาปฏิบัติต่อเราอย่างไรเราก็จงปฏิบัติต่อเขาอย่างนั้น และหากไม่ต้องการให้เขาปฏิบัติต่อเราอย่างไร เราก็จะไม่ปฏิบัติต่อเขาในลักษณะแบบเดียวกันนั้นด้วย” ตามทัศนะของ Etzioni ชุมชนใหญ่ที่ประกอบด้วยชุมชนย่อยที่มีความแตกต่างหลากหลายไม่ได้เป็นเพียงเข้าหลอม (Melting Pot) ที่จะทำหน้าที่ผสมผสานสิ่งต่าง ๆ ให้กลายเป็นเนื้อเดียวกัน (One Homogeneous Amalgam) ขณะเดียวกัน ชุมชนที่แตกต่างหลากหลายก็มิได้มีลักษณะเป็นเสมือน “สายรุ้ง” ที่จะนำชุมชนย่อยต่าง ๆ มาจัดเรียงให้ประชิดติดกันเป็นแถว ๆ แต่ชุมชนใหญ่ที่มีความแตกต่างหลากหลายมีลักษณะเป็น “โมเสก” (Mosaic) ที่เปล่งประกายความงดงามออกมาด้วยความหลากหลายของเฉดสีและรูปทรงที่แตกต่าง โดยทุกส่วนถูกยึดโยงด้วยกาวที่มีกรอบเป็นแนวกัน รูปทรงแบบโมเสกเป็นสัญลักษณ์ที่ชี้ให้เห็นถึงลักษณะของสังคมใหญ่ที่ประกอบด้วยชุมชนย่อยที่มีความแตกต่างหลากหลาย โดยแต่ละชุมชนย่อยยังสามารถรักษาความเป็นเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของตนเอาไว้ได้ แต่ขณะเดียวกัน ทุก ๆ ชุมชนย่อยต่างตระหนักเป็นอย่างดีว่าพวกตนเป็นองค์ประกอบย่อยหนึ่งของสังคมใหญ่เพียงหนึ่งเดียว⁴⁵

กล่าวโดยสรุป ตามความคิดของ Etzioni สังคมที่ดี คือ สังคมที่มีชุมชนอยู่ตรงกลางระหว่างรัฐกับปัจเจกชน สังคมที่มีสถานะเป็นชุมชนใหญ่ อันประกอบด้วยชุมชนย่อย ๆ ซึ่งอยู่ร่วมกันภายใต้ความแตกต่างหลากหลาย แต่สามารถรักษาความเป็นเอกภาพเอาไว้ได้ด้วยการยึดมั่นในค่านิยมหลักร่วมกัน การรักษาสภาวะดุลยภาพระหว่างความเป็นอิสระส่วนบุคคลกับความจำเป็นเรียกร้องทางสังคม (ความเป็นระเบียบในบริบทของความสมัครใจ) และการใช้กลไกสารเสวนา/อภิปรายเสวนาเป็นเครื่องมือหลักในการจัดการความขัดแย้งทางสังคมและค้นหาฉันทามติให้แก่สังคม

นักคิดที่เดินสายกลางอีกท่านหนึ่งที่น่าสนใจ คือ Kenneth A. Strike โดยเขากลับมาทบทวนแนวคิดของ Ferdinand Tönnies (1855 – 1936) นักสังคมวิทยาชาวเยอรมันผู้มีชื่อเสียงแห่งปลายศตวรรษที่ 19 ที่ได้จำแนกสังคมออกเป็น 2 ประเภท คือ ประเภทแรก Gemeinschaft ซึ่งหมายถึง ชุมชนที่สมาชิกอาศัยอยู่ร่วมกันและมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด สัมพันธ์กันเป็นส่วนตัว และกีดกันผู้อื่น

⁴⁵ Etzioni, A. 1996. The New Golden Rule: Community & Morality in a Democratic Society. p. 192-193. อ้างใน สมศักดิ์ สามัคคีธรรม. 2558. ชุมชน ความเป็นส่วนตัว และการพัฒนาในยุคโลกาภิวัตน์. วารสารพัฒนาสังคม Journal of Social Development. อ้างแล้ว.

ออกไป (All Intimate, Private, And Exclusive Living Together) อาชีพ บ้าน และหมู่บ้าน โดยสมาชิกต่างมอบความรัก มิตรภาพ และประกอบกิจกรรมร่วมกัน กับอีกประเภทหนึ่ง คือ Gesellschaft ซึ่งหมายถึง ชีวิตสาธารณะ (Public Life) ที่ผู้คนต่างเป็นคนแปลกหน้าของกันและกัน ทุก ๆ คนต่างแสวงหาประโยชน์ให้แก่ตนเอง โดยปฏิบัติต่อผู้อื่นในฐานะเป็นเครื่องมือสำหรับตอบสนองต่อเป้าประสงค์ของตน เป็นสำคัญ กิจกรรมต่าง ๆ ดำเนินไปได้บนพื้นฐานของสัญญาและกฎหมาย ตัวอย่างของสังคมประเภทที่สองนี้ได้แก่ กิจกรรมที่เกิดขึ้นในปริมณฑลของตลาด รัฐ การค้า และการเมือง⁴⁶ อย่างไรก็ตาม Strike มองว่าแนวคิดข้างต้นของ Tonnies เป็นเพียงแบบอุดมคติ (Ideal Type) ซึ่งในความเป็นจริงจะพบว่า หากสังคมมีลักษณะสุดโต่งในทางด้าน Gemeinschaft หรือทางด้าน Gesellschaft มากเกินไปก็จะก่อให้เกิดผลเสีย⁴⁷ กรณีของสังคมแบบ Gemeinschaft ซึ่งมีลักษณะแบบเดียวกับแนวคิดของฝ่ายชุมชนธรีปไตยที่เน้นความสัมพันธ์ภายในชุมชนที่เหนียวแน่น แต่ Strike กลับวิจารณ์ว่า ชุมชนที่เหนียวแน่นจะก่อให้เกิด “ความคิดคับแคบ” มีอคติเข้าข้างพวกเดียวกัน ฝ่ายเดียวกันทำอะไรย่อมถูกต้องเสมอ เล่นพรรคเล่นพวกกีดกันคนนอกที่ไม่ใช่สมาชิกให้ออกไป ส่วนในกรณีของสังคมแบบ Gesellschaft ซึ่งมีลักษณะใกล้เคียงกับแนวคิดของฝ่ายเสรีนิยม ที่ให้ความสำคัญต่อความเป็นอิสระของปัจเจกชนอย่างสูง แต่มีข้อดีในแง่ที่สามารถรักษาความยุติธรรมได้ง่ายกว่า เนื่องจากผู้คนในสังคมแบบ Gesellschaft ไม่สนิทสนมกับใครอย่างจริงจัง ไม่ถือพรรคถือพวก ดังนั้นจึงมีความเป็นกลาง/ไม่เข้าข้างใคร (เพราะทุกคนต่างเป็นคนแปลกหน้าของกันและกันทั้งหมด) และยึดมั่นในหลักจริยธรรมที่กำ หนดเอาไว้ล่วงหน้าที่เป็นกฎสากล (Deontology)

อย่างไรก็ตาม สังคมแบบ Gesellschaft มีจุดอ่อนสำคัญประการหนึ่ง เนื่องจากภายในสังคมทุกคนต่างยึดถือความเป็นอิสระส่วนตัวของตนเป็นที่ตั้ง แต่ละคนต่างเป็นคนแปลกหน้าของกันและกัน ยึดถือเหตุผลเชิงเครื่องมือเพื่อมุ่งรับใช้เป้าหมายที่เป็นผลประโยชน์ของตนเป็นที่ตั้ง (Instrumental Rationality) และมองคนอื่นในฐานะเป็นเครื่องมือสำหรับตอบสนองต่อประโยชน์ของตน โดยมีความเชื่อว่าหากทุกคนปฏิบัติตามกฎหมายและสัญญาที่เป็นทางการแล้วสังคมก็จะเป็นระเบียบและสงบสุข Strike มีความเชื่อว่า สังคมที่มีลักษณะ Gesellschaft มากเกินไป โดยขาดส่วนผสมของ Gemeinschaft อยู่บ้าง มีแนวโน้มจะทำให้สมาชิกกลายเป็น “ผู้รักษาความยุติธรรมในระดับต่ำสุด” (Justice Minimalist) ซึ่งหมายถึง บุคคลที่ทำตามหน้าที่ของตนตามที่ถูกกำหนดให้ แต่จะไม่ทำมากไปกว่านั้น เช่น

⁴⁶ Strike, K. A. (2000). Liberalism, Communitarianism and the Space between: in Praise of Kindness. *Journal of Moral Education*, 29(2):135 อ้างใน สมศักดิ์ สามัคคีธรรม. 2558. ชุมชน ความเป็นส่วนตัว และการพัฒนาในยุคโลกาภิวัตน์. วารสารพัฒนาสังคม Journal of Social Development. อ้างแล้ว.

⁴⁷ Nollmann, G. (2005). Ferdinand Tonnies. In G. Fitzer (Ed.), *Encyclopedia of Social Theory*, Vol. 2. London: SAGE Publication. : 842-843. อ้างใน สมศักดิ์ สามัคคีธรรม. 2558. ชุมชน ความเป็นส่วนตัว และการพัฒนาในยุคโลกาภิวัตน์. วารสารพัฒนาสังคม Journal of Social Development. อ้างแล้ว.

เขายอมจ่ายภาษีตามกฎหมาย แต่ไม่เคยบริจาคเงินเพื่อการกุศลสำหรับเด็กกำพร้าใด ๆ เขาจะเดินหนีทันทีที่เห็นคนถูกรถชนร้องขอความช่วยเหลืออยู่ต่อหน้า เขานั่งบนรถเมล์อย่างเงียบ ๆ พร้อมกับมองออกไปนอกหน้าต่างด้วยเจตนาที่จะมองไม่เห็นคนท้องแก่ที่ยืนอยู่ข้าง ๆ เขาเดินทางไปเลือกตั้ง (เพราะเป็นหน้าที่) โดยตัดสินใจจากผลประโยชน์เฉพาะหน้าที่ตนจะได้รับ แต่ไม่ได้คำนึงถึงนโยบายที่จะเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาในระยะยาวของส่วนรวมแต่ประการใด คนทุกคนต่างมีชีวิตด้วยความคาดหวังว่าจะไม่เป็นผู้กระทำความผิด แต่ไม่เคยคิดที่จะทำเพื่อประโยชน์ของส่วนรวมหรือของคนอื่นแม้แต่น้อย เป็นคนตัดช่องน้อยแต่พอตัว ชีวิตบนโลกที่เรียกว่า Gesellschaft เป็นชีวิตในปริมาณพลของตลาด ที่ทุกคนต่างปฏิสังสรรค์กันด้วยหลักแห่งเหตุผลเพื่อให้ได้มาซึ่งผลประโยชน์ส่วนตัวเป็นที่ตั้ง⁴⁸

หากมองว่า “ตลาด” เป็นปริมาณพลที่มี “ความยุติธรรม” ก็คงไม่อาจปฏิเสธได้ เพราะทุก ๆ คนสามารถต่อรองราคากันได้ หากไม่พอใจก็ต้องซื้อ ส่วนผู้ขายก็สามารถปฏิเสธที่จะขายได้หากผู้ซื้อยื่นเสนอราคาให้ต่ำเกินไป ในแง่นี้จึงอาจกล่าวได้ว่า ทุก ๆ “ราคา” ที่เกิดจากการเจรจาต่อรอง ต่างเป็นราคาที่ยุติธรรม ปริมาณพลของตลาดจึงเป็นพื้นที่ที่ยุติธรรม เพราะทุกๆ คนในตลาดต่างเป็นปัจเจกชนที่มีเหตุผลและเดินเข้าสู่ตลาดด้วยความสมัครใจ แต่ Strike มองว่า “ความยุติธรรม” แม้เป็นสิ่งจำเป็นที่จะต้อง มี แต่ไม่ใช่เป็นสิ่งเดียวที่สังคมต้องการ แน่นนอนที่สุด สังคมยังต้องการมิให้ผู้ด้อยโอกาสถูกทอดทิ้งอีกด้วย ไม่ว่าจะเป็นเด็กกำพร้า คนพิการ ผู้สูงอายุ คนว่างงาน ชนกลุ่มน้อย ผู้ป่วยเรื้อรัง เหยื่ออาชญากรรม ผู้ได้รับผลกระทบจากภัยพิบัติ ฯลฯ สิ่งที่สังคมต้องการ แต่ในโลกแบบ Gesellschaft ไม่สามารถตอบสนองให้ได้ก็คือ “ความเข้าอกเข้าใจ” (Empathy) และ “ความเห็นอกเห็นใจ” (Sympathy) อันเป็นแรงกระตุ้นให้เกิดความเมตตา (Kindness) และการปฏิบัติตามธรรมเนียมที่ดีงาม (Decency)⁴⁹

อย่างไรก็ตาม สิ่งที่เป็นความจริงซึ่งยากจะปฏิเสธก็คือ⁵⁰ “ผู้ไม่เคยได้รับความรัก ย่อมมีอาจทราบได้ว่าความรักเป็นอย่างไร และดังนั้นจึงมีอาจมอบความรักให้แก่ผู้อื่นได้” ทำนองเดียวกัน “ผู้ที่ไม่เคยได้รับความเห็นอกเห็นใจจากผู้อื่น ย่อมไม่สามารถให้ความเห็นอกเห็นใจแก่ผู้อื่นได้” กล่าวอีกแง่หนึ่งก็คือในโลกแบบ Gesellschaft ที่เต็มไปด้วยการแข่งขันและการแสวงหาผลประโยชน์ส่วนตัวในทุก ๆ ตารางนิ้ว ย่อมเป็นปริมาณพลที่ขาดความเมตตา และแล้งน้ำใจ แต่ความเข้าอกเข้าใจผู้อื่น และความเห็นอกเห็นใจเป็นสิ่งจำเป็นต่อการสร้างสังคมที่น่าอยู่ ในแง่นี้จึงทำให้เล็งเห็นถึงความจำเป็นที่จะต้อง มีชุมชนแบบ

⁴⁸ สมศักดิ์ สามัคคีธรรม. 2558. ชุมชน ความเป็นส่วนตัว และการพัฒนาในยุคโลกาภิวัตน์. วารสารพัฒนาสังคม Journal of Social Development. *อ้างแล้ว*.

⁴⁹ สมศักดิ์ สามัคคีธรรม. 2558. ชุมชน ความเป็นส่วนตัว และการพัฒนาในยุคโลกาภิวัตน์. วารสารพัฒนาสังคม Journal of Social Development. *อ้างแล้ว*.

⁵⁰ สมศักดิ์ สามัคคีธรรม. 2558. ชุมชน ความเป็นส่วนตัว และการพัฒนาในยุคโลกาภิวัตน์. วารสารพัฒนาสังคม Journal of Social Development. *อ้างแล้ว*.

Gemeinschaft อันเป็นปริณิชนคติที่ผู้คนมีเมตตา และช่วยเหลือเกื้อกูลต่อกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ครอบครัวที่อบอุ่น เครือญาติที่เอื้ออาทร เพื่อนบ้านที่คอยช่วยเหลือเกื้อกูล สถานที่ปฏิบัติทางศาสนกิจ และโรงเรียนที่มีสภาพเป็นชุมชนเด็กควรลืมนำขึ้นมาดูโลกและได้รับการเลี้ยงดูจนกระทั่งเติบโตใหญ่ภายใต้บริบทที่แวดล้อมไปด้วยความอบอุ่นแบบ Gemeinschaft เพื่อเขาจะได้รับความรัก ความเมตตา และความจริงใจจากคนรอบข้างเมื่อเขาได้รับการอบรมขัดเกลาให้มีความเข้าใจผู้อื่น และมีความเห็นอกเห็นใจผู้อื่นแล้ว จะทำให้เขาเติบโตเป็นผู้ใหญ่ที่มีความพร้อมสำหรับการออกไปเผชิญกับโลกแห่ง Gesellschaft ที่อยู่ภายนอกได้

กล่าวโดยสรุป⁵¹ สังคมที่ดีจะต้องไม่ใช่สังคมแบบ Gesellschaft แบบสุดโต่ง (ที่มีแต่ผู้รักษาความยุติธรรมในระดับต่ำสุด) แต่ขณะเดียวกันก็ไม่ใช่สังคมแบบ Gemeinschaft อย่างสุดโต่ง (ที่มีแต่ผู้มีความคิดคับแคบเล่นพรรคเล่นพวก คำนี้ถึงแม้พวกเขาเดียวกันเป็นสำคัญ) แต่สังคมที่พึงปรารถนาควรเป็นสังคมที่อยู่ระหว่างสังคมแบบ Gemeinschaft กับ Gesellschaft (หรือเรียกว่า The Space Between Liberalism And Communitarianism) อันเป็นสังคมที่ผู้คนให้ความเห็นอกเห็นใจแก่กันและกัน แต่ไม่มีความคิดคับแคบที่คำนึงถึงเฉพาะพรรคพวกตัวเองเท่านั้น ในทางตรงข้าม ความคิดของเขาจะต้องเปิดกว้าง สู่ความเห็นอกเห็นใจต่อคนแปลกหน้า และมีเมตตาต่อคนที่แตกต่างไปจากตัวเรา ไม่ว่าเขาจะเป็นคนที่ไหน นับถือศาสนาอะไร ผิดอะไร ความรู้สึกเห็นอกเห็นใจคนแปลกหน้าดังกล่าวนี้ เกิดขึ้นจากการอบรมเลี้ยงดูในวัยเด็กภายใต้สภาพแวดล้อมแบบ Gemeinschaft และออกไปสู่สภาพแวดล้อมแบบ Gesellschaft เมื่อเติบโตขึ้น บุคคลจะนำความเมตตาที่ได้รับในวัยเด็กไปใช้กับสังคมในโลกว้าง โดยบุคคลต่างมีความสำนึกที่ว่าเราทุกคนต่างเป็นมนุษย์ที่ประสบกับความทุกข์-สุข สมหวัง-ผิดหวัง ดีใจ-เสียใจ ด้วยกันทั้งสิ้น สิ่งเหล่านี้ต่างเป็นชะตากรรมร่วมของมนุษย์ทุกคนที่อยู่บนโลกใบนี้ เมื่อเรามีทุกข์ เราก็ต้องการความเห็นอกเห็นใจและปลอบโยนจากผู้อื่น และเมื่อผู้อื่นมีทุกข์ เราก็ต้องหยิบยื่นความช่วยเหลือให้แก่เขาตามสมควรนอกจากนี้ สถาบันต่าง ๆ ทั้งโรงเรียน ศาสนสถาน สมาคม ฯลฯ ควรหันมาให้ความสำคัญอย่างจริงจังต่อการอบรมขัดเกลาเพื่อให้สมาชิกมีความรัก/ความเมตตา และเห็นอกเห็นใจต่อคนแปลกหน้า อันเป็นรากฐานสำคัญในการพัฒนาสังคมให้น่าอยู่

การศึกษาถึงวิวัฒนาการระหว่างฝ่ายเสรีนิยมกับชุมชนชาติปไตยในโลกวิชาการของซีกตะวันตก⁵² ทำให้เราทราบว่า “แนวคิดเสรีนิยม” มีทั้งจุดอ่อนและจุดแข็ง ขณะเดียวกันแนวคิดชุมชนชาติปไตยก็มีทั้งข้อดี

⁵¹ สมศักดิ์ สามัคคีธรรม. 2558. ชุมชน ความเป็นส่วนตัว และการพัฒนาในยุคโลกาภิวัตน์. วารสารพัฒนาสังคม Journal of Social Development. *อ้างแล้ว*.

⁵² สมศักดิ์ สามัคคีธรรม. 2558. ชุมชน ความเป็นส่วนตัว และการพัฒนาในยุคโลกาภิวัตน์. วารสารพัฒนาสังคม Journal of Social Development. *อ้างแล้ว*.

และข้อเสียเช่นเดียวกัน อันแตกต่างจากแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนที่นำเสนอโดยฉัตรทิพย์ นาถสุภา⁵³ บุญเพรง บ้านบางพูน⁵⁴ เสรี พงศ์พิศ⁵⁵ และอภิชาติ ทองอยู่⁵⁶ รวมทั้งแนวคิดชุมชนาธิปไตยในประเทศไทยคนอื่น ๆ อาทิ พิทยา ว่องกุล⁵⁷ ซึ่งมุ่งเน้นเฉพาะจุดแข็งของวิถีชีวิตแบบชุมชน โดยมองข้ามจุดอ่อนของชุมชนในบริบทสมัยใหม่ไปอย่างน่าเสียดาย4 นอกจากนี้ ยังได้แสดงให้เห็นถึง “แนวคิดว่าด้วยชุมชนาธิปไตยที่รับผิดชอบ” (Responsive Communitarianism) ที่เสนอโดย Amitai Etzioni และ “แนวคิดพื้นที่ระหว่างกลาง” (The Space Between) ของ Kenneth A. Strike อันเป็นแนวคิดที่พยายามข้ามพ้นจุดอ่อนของทั้งแนวคิดเสรีนิยมและแนวคิดชุมชนาธิปไตย โดยการประนีประนอมเพื่อตั้งแนวคิดทั้งสองเข้าสู่จุดสมดุลอันก่อให้เกิดผลเชิงบวกที่หนุนเสริมซึ่งกันและกัน โดยสามารถผนวกรวมแนวคิดทั้งสองเข้าด้วยกันได้อย่างผสมกลมกลืนแน่นนอนที่สุด⁵⁸

แนวคิดยุทธศาสตร์ชุมชนาธิปไตย

ชุมชนาธิปไตย คือระบบการเมืองประชาธิปไตยใหม่เป็นระบบประชาธิปไตยของประชาชนเพื่อประชาชนที่แท้จริงหรืออำนาจอธิปไตย ที่แท้จริงเป็นของชุมชน ซึ่งเรียกว่า "ชุมชนาธิปไตย" หรืออธิปไตยชุมชน

⁵³ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. 2553. การเป็นสมัยใหม่กับแนวคิดชุมชน. กรุงเทพฯ: บริษัท สำนักพิมพ์สร้างสรรค์ จำกัด อ่างใน สมศักดิ์ สามัคคีธรรม. 2558. ชุมชน ความเป็นส่วนตัว และการพัฒนาในยุคโลกาภิวัตน์. วารสารพัฒนาสังคม Journal of Social Development. *อ้างแล้ว*.

⁵⁴ บุญเพรง บ้านบางพูน.2527. ศรีททาพลังชุมชน: ข้อคิดและประสบการณ์ในงานพัฒนาชนบท. กรุงเทพฯ: รุ่งเรืองสาสนการพิมพ์.อ่างใน สมศักดิ์ สามัคคีธรรม. 2558. ชุมชน ความเป็นส่วนตัว และการพัฒนาในยุคโลกาภิวัตน์. วารสารพัฒนาสังคม Journal of Social Development. *อ้างแล้ว*.

⁵⁵ เสรี พงศ์พิศ. 2529. คีนสู่รากเหง้า. กรุงเทพฯ: พลพันธ์การพิมพ์. อ่างใน สมศักดิ์ สามัคคีธรรม. 2558. ชุมชน ความเป็นส่วนตัว และการพัฒนาในยุคโลกาภิวัตน์. วารสารพัฒนาสังคม Journal of Social Development. *อ้างแล้ว*.

⁵⁶ อภิชาติ ทองอยู่. 2528. สายธารสำนึกและความทรงจำ. ขอนแก่น: ศูนย์วัฒนธรรมเพื่อการพัฒนา หมู่บ้านอีสาน และ อภิชาติ ทองอยู่. 2529. ทศนะว่าด้วยวัฒนธรรมกับชุมชน. กรุงเทพฯ: สภาคาทอโลกแห่งประเทศไทย เพื่อการพัฒนา. อ่างใน สมศักดิ์ สามัคคีธรรม. 2558. ชุมชน ความเป็นส่วนตัว และการพัฒนาในยุคโลกาภิวัตน์. วารสารพัฒนาสังคม Journal of Social Development. *อ้างแล้ว*.

⁵⁷ พิทยา ว่องกุล. 2540. ชุมชนาธิปไตย: ประชาธิปไตยทางรอดและการพัฒนาที่ยั่งยืน. ใน พิทยา ว่องกุล (บก.), *โลกาภิวัตน์: จุดจบรรรัฐชาติสู่... ชุมชนาธิปไตย*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย และมูลนิธิภูมิปัญญา. อ่างใน สมศักดิ์ สามัคคีธรรม. 2558. ชุมชน ความเป็นส่วนตัว และการพัฒนาในยุคโลกาภิวัตน์. วารสารพัฒนาสังคม Journal of Social Development. *อ้างแล้ว*.

⁵⁸ สมศักดิ์ สามัคคีธรรม. 2558. ชุมชน ความเป็นส่วนตัว และการพัฒนาในยุคโลกาภิวัตน์. วารสารพัฒนาสังคม Journal of Social Development. *อ้างแล้ว*.

แนวคิดยุทธศาสตร์ชุมชนอาชีพไทยคือ⁵⁹ แนวคิดการวางแผนสร้างอาชีพไทยของชุมชนที่เป็นธรรมขึ้นในสังคมชุมชนอาชีพไทยเป็นประชาธิปไตยรูปแบบหนึ่งซึ่งมุ่งปฏิรูปหรือพัฒนาโครงสร้างทางเศรษฐกิจและโครงสร้างทางการเมืองปัจจุบัน โดยการเสริมสร้างสิทธิขั้นพื้นฐานของชุมชนผนวกเข้ากับสิทธิขั้นพื้นฐานของปัจเจกชนตามรัฐธรรมนูญเป็นฐานรองรับการพัฒนาสังคม เป็นพลังสร้างการบูรณาการด้านเศรษฐกิจ การเมืองและวัฒนธรรม เพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขและเป็นธรรมมากที่สุด อันเป็นเป้าหมายของสังคมที่พึงบรรลุถึงและดำรงอยู่ในสภาพแวดล้อมธรรมชาติที่ยั่งยืน

ฐานคิดทางยุทธศาสตร์ชุมชนอาชีพไทย ในภาวะใหม่แห่งการพัฒนา ประกอบด้วยโครงสร้างดังนี้⁶⁰

1. โครงสร้างชุมชนแบบองค์รวม เศรษฐกิจชุมชนมั่นคงจะต้องเกิดจากการพัฒนาชุมชนที่มีลักษณะหลากหลาย พึ่งพาอาศัยกัน และเลี้ยงตนเองได้ โดยอาศัยการเกษตรผสมผสานหรือวนเกษตร การสร้างวงจรรทุนในชุมชน ธุรกิจอุตสาหกรรมชุมชน การจัดระบบสวัสดิการและตลาดภายในชุมชนก่อนไปสู่ตลาดภายนอก

2. โครงสร้างการพัฒนาแบบพหุภาคีหรือพหุมิติร นำเอาคุณลักษณะที่ดีและมีคุณประโยชน์จากภาคส่วนต่าง ๆ ของสังคม ทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน และองค์กรประชาชน มาร่วมมือกันพัฒนาชุมชน สังคม บนจุดยืนและผลประโยชน์ของชุมชน

3. โครงสร้างอาชีพไทยชุมชนหรือประชาสังคมซึ่งเน้นบทบาทหน้าที่ขององค์กรชุมชน/สังคม ให้มีส่วนร่วมหรือเป็นพัฒนา ชุมชน ตำบล อำเภอ จังหวัด หรือมีส่วนร่วมในแผนพัฒนาเศรษฐกิจสังคมแห่งชาติที่มาจากระดับล่างขึ้นสู่ระดับบน

4. โครงสร้างฐานข้อมูลความรู้ชุมชนและการสื่อสารมวลชน โดยการจัดตั้งศูนย์ข้อมูลแบบปฏิสัมพันธ์ (Interaction) มีลักษณะปรับเปลี่ยนไปตามสภาพความเปลี่ยนแปลงของชุมชน สังคม เป็นศูนย์รวมข้อมูลที่พันธมิตรสามารถใช้ได้ในลักษณะ ปฏิสัมพันธ์ต่อกันโดยอาศัยการเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ทางสื่อมวลชนทุกรูปแบบ

5. โครงสร้างภูมิปัญญา ระบบการเรียนรู้ และประเพณีวัฒนธรรมชุมชน สังคม เป็นฐานสำคัญที่จะระดมทรัพยากร ความร่วมมือ และสร้างศักยภาพ ที่ทรงพลังให้เกิดผลสำเร็จอย่างสอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงชุมชน สร้างความมั่นคงแบบบูรณาการ และสะท้อนความเป็นไทย มีศักดิ์ศรีของตัวเอง

6. โครงสร้างการบริหารจัดการเครือข่ายองค์กรชุมชน ซึ่งจะเป็นฐานคิดสำคัญในการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ยกกระตือรือร้นข่าวสาร และแลกเปลี่ยนความรู้กัน ตลอดทั้งร่วมกันวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจในระดับสังคมอย่างสอดคล้องกับความต้องการของแต่ละชุมชน โดยมีเครือข่ายองค์กรชุมชนใน

⁵⁹ พิษณุ อ่อนมณี. เศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเองบนพื้นฐานชุมชนอาชีพไทย. เทศาภิบาล. สืบค้นจาก http://library1.nida.ac.th/jourfull1/tesapiban1/tpiv94n10_20-25.pdf. (ออนไลน์) เข้าถึงเมื่อ 5 มกราคม 2557

⁶⁰ พิทยา ว่องกุล. 2542. *สร้างสังคมใหม่ : ชุมชนอาชีพไทย-ธัมมาชีพไทย*. จุไรรัตน์ แสนใจรักษ์ พิทยา ว่องกุล. บก. กรุงเทพฯ : โครงการวิถึทรรศน์. หน้า 173.

แต่ระดับมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการอย่างเป็นทางการจากชุมชน หมู่บ้าน ตำบล จังหวัด สู่ระดับชาติ

โครงสร้างหลัก 6 ประการดังกล่าว เป็นฐานคิดทางยุทธศาสตร์ชุมชนชาติปีใดในภาวะใหม่แห่งการพัฒนาชุมชน/สังคมไทย ยุควิฤทธิ ฐานคิดเหล่านี้มีอยู่จริงและปรากฏขึ้นในสังคมไทยเป็นประการความคิดที่จะสังเคราะห์เป็นวิสัยทัศน์ทางยุทธศาสตร์การ พัฒนาชุมชน สังคมไทยในอนาคต

ชุมชนชาติปีใดกับเศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเอง

ชุมชนชาติปีใดมีความสัมพันธ์กับเศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเอง โดยเศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเองเป็นปัจจัยที่เอื้อต่อกันในเชิงปฏิบัติ ยุทธศาสตร์เศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเองจะต้องอยู่บนพื้นฐานของระบบชุมชนชาติปีใด โดยมีการกำหนดการบริหารจัดการจากชุมชนระดับชาติ เป็นการปฏิรูปโครงสร้างเศรษฐกิจชุมชนขึ้นมาจากฐานโครงสร้างระบบทุนนิยม โดยการผสมหลัก เศรษฐศาสตร์ ทุนนิยมเรื่องทุนเข้ากับหลักการปฏิสัมพันธ์แบบพึ่งพิงกันเป็นห่วงโซ่ชีวิตวงจรทุนของชุมชนเป็นทั้งวิธีการ และเป้าหมายในการสร้างความมั่นคงเข้มแข็งและมั่งคั่งแก่โครงสร้างเศรษฐกิจชุมชนเพื่อกระจายรายได้ การร่วมมามีสิทธิเป็นเจ้าของการได้รับผลประโยชน์ตอบแทน และประกันสวัสดิภาพให้แก่สมาชิกในชุมชนตามยุทธศาสตร์การพัฒนาเศรษฐกิจ ชุมชนพึ่งตนเองของกระทรวงมหาดไทย ได้กำหนดเป็นกลยุทธ์ไว้ 5 ประการ ซึ่งมีความสัมพันธ์กับระบบชุมชนชาติปีใด คือ⁶¹

1. ยึดชุมชนเป็นหลัก การแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจของประเทศจะต้องเริ่มที่ชุมชนในชนบท หรือภาคเกษตรซึ่งเป็น เศรษฐกิจพื้นฐานของประเทศ จุดสำคัญของเศรษฐกิจชุมชน คือ ประชาชนมีความสามัคคีร่วมมือร่วมใจ หวังพึ่งตนเอง และ มุ่งสร้างความเข้มแข็งของชุมชน ซึ่งเป็นเสมือนทุนทางสังคม ซึ่งต้องอยู่บนพื้นฐานของระบบชุมชนชาติปีใด โดยการสถาปนา โครงสร้างของชุมชนให้เข้มแข็งเป็นฐานรองรับโครงสร้างทางเศรษฐกิจความมั่นคงเข้มแข็งและพึ่งพาตัวเองได้ของชุมชน คือ อิสระเสรีภาพของชุมชนและเป็นอิสระเสรีภาพของสมาชิกในชุมชนด้วย ถ้าหากว่าทุกชุมชนในสังคมไทยมีเสรีภาพในตัวเอง ภาพรวมของสังคมไทยจะเป็นสังคมที่มีเสรีภาพ⁶² ไม่ใช่ถูกครอบงำโดยระบบโลกาภิวัตน์

2. การรวมกลุ่มใช้กิจกรรมทางเศรษฐกิจเป็นเครื่องมือ เป็นปัจจัยที่จะเชื่อมความสามัคคีของสมาชิกเพราะ กิจกรรมทางเศรษฐกิจเป็นสิ่งที่สมาชิกเห็นประโยชน์ที่เป็นรูปธรรม เป็นเรื่องใกล้ตัวการรวมกลุ่มจะต้องมุ่งไปที่กองทุนชุมชน ที่เติบโตจากน้อยสะสมไปสู่อะไรใหญ่ เช่นการรวมกลุ่มที่เป้าหมายเพื่อการผลิต กลุ่มเพื่อการระดมทุน กลุ่มเพื่อการแปรรูปผลผลิต กลุ่มเพื่อการตลาดหรือกลุ่มอาชีพอุตสาหกรรมในครัวเรือน กลุ่มทางเศรษฐกิจเหล่านี้จะเป็นหลักประกันชีวิตที่มั่นคงแก่สมาชิก ในชุมชนให้ทุกคนได้ใช้ประโยชน์ร่วมกัน ตามหลัก "**เศรษฐกิจธรรม**" ในระบบชุมชนชาติปีใดที่ยึดถือทุนเป็นของชุมชน

⁶¹ พิษณุ อ่อนมณี. เศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเองบนพื้นฐานชุมชนชาติปีใด. *เทศาภิบาล*. อ่างแล้ว. หน้า 24-25

⁶² พิทยา ว่องกุล. 2542. *สร้างสังคมใหม่ : ชุมชนชาติปีใด-ธัมมาธิปไตย*. อ่างแล้ว. หน้า 31.

หรือสังคม⁶³ เป็นการพัฒนาระบบทุนนิยมไม่ให้เกิดการกระจุกตัวของทุนแก่คนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง รวมถึงแนวแนวทางที่จะพัฒนาระบบทุนนิยมไปสู่ธุรกิจมหาชนที่กระจายหุ้นเป็นของชุมชน ซึ่งผลจะเท่ากับเป็นการกระจาย ทุนให้แก่ประชาชน และกระจายกำไรแก่คนส่วนใหญ่ตามไปด้วย

3. ส่งเสริมให้เกิดเครือข่ายของกลุ่มชาวบ้านขึ้นประชาชนในชนบทได้มีการรวมกลุ่มกันมานานแล้ว ซึ่งมีทั้งที่ประสบผล สำเร็จและไม่ประสบผลสำเร็จ แต่กลุ่มเหล่านี้กระจัดกระจายอยู่ในพื้นที่ต่าง ๆ ขาดการเชื่อมโยงกัน จะต้องส่งเสริมสนับสนุน ให้เกิดเครือข่ายของกลุ่มชาวบ้านขึ้น โดยการสำรวจว่ามีกลุ่มชาวบ้านอยู่ที่ไหนบ้างทำอะไรกันอยู่ และมีความสามารถในการ บริหารงานเป็นอย่างไร ในขณะเดียวกันก็ต้องรู้ว่ากลุ่มชาวบ้านนั้นมีปัญหามีข้อจำกัด มีอุปสรรคในการดำเนินกิจการของเขา ในเรื่องอะไรบ้าง และจัดทำผังองค์กรเครือข่าย เพื่อให้ภาครัฐหรือองค์กรเอกชน สามารถเข้าให้การสนับสนุนได้ตรงกับความต้องการ ซึ่งองค์กรชุมชนหรือเครือข่ายของกลุ่มชาวบ้าน ที่เข้มแข็งจะดำรงอยู่ได้ ต้องยึดหลักชุมชนาธิปไตย คือการคิดเองทำ เองเพื่อตนเองโดยอาศัยปราชญ์ชาวบ้านที่มีอยู่แล้วในชุมชน

4. จัดให้มีตลาดนัดชุมชนหรือลานค้าชุมชน ปัญหาพื้นฐานของภาคเกษตรกรรมหรืออุตสาหกรรมในครัวเรือน คือ "ตลาด" ซึ่งเมื่อชาวบ้านทำการผลิตทางการเกษตร หรือผลิตภัณฑ์ต่าง ๆ แล้ว ไม่สามารถจำหน่ายได้ในราคาที่เป็นธรรมโดยไม่ผ่านพ่อค้าคนกลาง และประชาชนก็จะสามารถซื้อผลผลิตได้ในราคาถูก ในขณะเดียวกันเกษตรกรหรือกลุ่มอาชีพก็สามารถ ใช้ลานค้าชุมชน เป็นเวทีการเรียนรู้แลกเปลี่ยนประสบการณ์ในการผลิต ซึ่งจะทำให้เกิดการพัฒนาคุณภาพของผลผลิตให้ดียิ่งขึ้น และยังเป็นสถานที่ที่จะให้ภาครัฐกิจได้เข้ามาเลือกซื้อผลิตภัณฑ์ที่จะนำไปจำหน่ายในเมืองหรือต่างประเทศต่อไปได้ ซึ่งหลักการดังกล่าวสอดคล้อง กับ**"กฎการตลาดเพื่อชุมชน"** ในระบบชุมชนาธิปไตย⁶⁴ที่มีสมาชิกผลิตสินค้าหลากหลายชนิด สนองความต้องการของชุมชนเป็นหลัก เหลือเพื่อจึงขายสู่ตลาดภายนอก ทำให้เส้นดุลภาพของราคาที่เกิดจากความต้องการซื้อและ ความต้องการขายเคลื่อนไหวน้อยที่สุดหรือคงที่ ความได้เปรียบเสียเปรียบจะไม่เกิดขึ้นในชุมชน สินค้าที่เหลือเมื่อขายให้ภายนอกจะกลายเป็นมูลค่าสะสมทุนให้แก่สมาชิกและชุมชน

5. จัดให้มีการประชุมประชาคมเศรษฐกิจหรือเวทีประชาคม เพื่อให้เป็นเวทีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็น ปรีกษาหรือ แก้ไข ปัญหาของชุมชนเอง วางแผนจัดทำโครงการ และการแสวงหางบประมาณในลักษณะแบบ "คิดเอง ทำเอง" ระหว่าง "เพื่อน" ด้วยกันตามหลักการอธิปไตยชุมชนหรือชุมชนาธิปไตย เศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเองจะต้องอยู่บนพื้นฐานของชุมชนาธิปไตย โดยมีผู้แทนจากส่วนราชการ หน่วยงานองค์กรเอกชน หรือสถาบันการศึกษาต่าง ๆ คอยเสริมความช่วยเหลือ ในภาวะวิกฤติทางเศรษฐกิจสังคม ทั้งภาครัฐและเอกชนได้หันมาสนใจเศรษฐกิจชุมชนมากขึ้นและให้ยอมรับทั่วไปใน

⁶³ พิทยา ว่องกุล. 2542. *สร้างสังคมใหม่* : ชุมชนาธิปไตย-ธัมมาธิปไตย.อ้งแล้ว. หน้า 67.

⁶⁴ พิทยา ว่องกุล. 2542. *สร้างสังคมใหม่* : ชุมชนาธิปไตย-ธัมมาธิปไตย.อ้งแล้ว. หน้า 136.

ฐานะ เป็นทางรอดหรือทางออกของสังคมไทย ถึงขั้นสูงขึ้นเป็นนโยบายสำคัญระดับชาติแต่หากพิจารณาอย่างถ่องแท้จะพบว่าเศรษฐกิจ ชุมชนนั้นมีฐานะเป็นเพียงตัวแบบหนึ่ง ซึ่งองค์กรรัฐหรือเอกชนนำไปให้ชุมชนจำลองใช้ โดยมีได้หยังถึงความจริงว่าความสำเร็จของเศรษฐกิจชุมชนแต่ละชุมชนเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องยาวนาน โดยอาศัยเหตุปัจจัยทรัพยากร การบริหาร จัดการ การนำพา และสภาพความเป็นจริงของชุมชนนั้น ๆ ซึ่งอยู่บนพื้นฐานของอธิปไตยชุมชนหรือ "ชุมชนอธิปไตย" เพื่อ สร้างสังคมแบบองค์รวมที่มีการกระจายอำนาจการปกครอง กระจายความเจริญทางเศรษฐกิจไปสู่ชุมชนพึ่งตนเองได้อย่าง รอบด้านคิดเอง ทำเอง และเพื่อตนเอง ดังนั้น ความเป็นอิสระทางเศรษฐกิจ และความเข้มแข็งของชุมชนย่อมเกิดขึ้นได้

ทั้งนี้ เศรษฐกิจพอเพียงเป็นที่มาของแนวคิดและยุทธศาสตร์ "เศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเอง"⁶⁵ โดยเศรษฐกิจพอเพียง"เป็นหลักปรัชญาที่ใช้ในการดำเนินชีวิตให้อยู่รอดตามกระแสพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 9 ซึ่งการจะดำเนินชีวิตให้อยู่รอดในภาวะวิกฤติของประเทศเช่นนี้จะต้องมีหลักปฏิบัติที่ทำให้เกิดความ เป็นจริงขึ้นมาให้ได้ คำว่า "เกษตรทฤษฎีใหม่" ได้ถูกกำหนดขึ้นมาเพื่อใช้เป็นหลักปฏิบัติที่มีรากฐานมาจากปรัชญา "เศรษฐกิจพอเพียง"อันเป็นที่มาของแนวคิดและยุทธศาสตร์"เศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเอง" ของกระทรวง มหาดไทย ซึ่งใช้เป็นเครื่องมือและกระบวนการพัฒนาความคิด ทักษะ ทักษะ ทักษะ และระบบการผลิตในการดำรงชีวิตของชุมชน

ความหมายของเศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเอง แบ่งออกเป็น 2 นัย คือ

1. **ความหมายเชิงวิชาการ** หมายถึง การผลิต การแปรรูป การค้า และการบริหาร ที่ผู้อยู่ในกระบวนการมุ่งหวังผลกำไรในรูปตัวเงิน แต่ในขณะเดียวกันก็ตระหนักถึงความพึงพอใจ ที่แม้ว่าจะได้เงินเล็กน้อยแต่ตนเองและครอบครัว และชุมชน ดำรงอยู่อย่างรู้รักสามัคคี มั่นคงปลอดภัย

2. **ความหมายเชิงปฏิบัติ** หมายถึง การผลิตการแปรรูป การบริโภค การค้า และการบริหาร ที่เป็นการตัดสินใจดำเนิน การของชุมชน โดยชุมชน และเพื่อชุมชน

ยุทธศาสตร์การพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเอง

จากแนวทางทฤษฎีใหม่ กระทรวงมหาดไทยได้กำหนดยุทธศาสตร์ การพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนเป็นนโยบายหลัก 5 ประการ และกิจกรรมหลัก 9 ประการคือ

1. ยึดชุมชนเป็นหลัก โดยเริ่มจากการส่งเสริมการผลิตขั้นพื้นฐานตามแนวทฤษฎีใหม่ขั้นที่ 1 เป็นการทำการเกษตรผสมผสาน และเป็นการมีส่วนร่วมของชุมชนเป็นหลัก

⁶⁵ จิตติวรดา รุ่งเรือง. เศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเอง บนพื้นฐานชุมชนอธิปไตย. สืบค้นจาก

<https://sites.google.com/site/thitiwrdarungreuxng/sersthkic-chumchn-phung-txneng-bn-phun-than-chum-chna-thip-tiy> (ออนไลน์) เข้าถึงเมื่อ 5 มกราคม 2559

2. การรวมกลุ่มจะใช้กิจกรรมทางเศรษฐกิจเป็นเครื่องมือ โดยเริ่มที่กองทุนชุมชน และนำทุนไปใช้ในกิจกรรมการแปรรูป ผลผลิต หรือกลุ่มอาชีพ และมีร้านค้า หรือสหกรณ์ดำเนินการค้า การซื้อและการขาย

3. ส่งเสริมให้เกิดเครือข่ายของกลุ่มขึ้น และจัดทำผังองค์กรเครือข่าย และส่งเสริมการเรียนรู้กระบวนการที่ประสบผลสำเร็จ

4. จัดให้มีตลาดนัดชุมชนหรือลานค้าชุมชนในทุกอำเภอ เพื่อให้เกษตรกรหรือกลุ่มอาชีพนำผลผลิตออกจำหน่าย

5. จัดให้มีการประชุมประชาคมเศรษฐกิจหรือเวทีประชาชน เป็นเวทีแลกเปลี่ยนความคิดเห็นปรึกษาหารือ ในลักษณะ "คิดเอง ทำเอง" ระหว่าง "เพื่อน" ด้วยกัน

กิจกรรมหลัก

1. การเกษตรผสมผสาน (ทฤษฎีใหม่)
2. การจัดลานค้าชุมชนหรือตลาดนัดชุมชน
3. การสร้างเครือข่ายร้านค้าชุมชน
4. การพัฒนากลุ่มอาชีพ
5. การทำผังเครือข่ายองค์กรชุมชน
6. การพัฒนาแหล่งน้ำขนาดเล็ก โดยการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชน
7. การจัดทำประชาคมอำเภอ
8. จัดตั้งศูนย์บริการด้านการเกษตร
9. ดำเนินการกลุ่มออมทรัพย์ และจัดทุนหมุนเวียนในชนบท

2.2 แนวคิดเกี่ยวกับชุมชน ชุมชนเข้มแข็ง และองค์กรชุมชน

2.2.1 แนวคิดเกี่ยวกับชุมชน

แนวคิดเกี่ยวกับ “ชุมชน” (community) ได้มีผู้ให้คำนิยามไว้หลากหลาย ประเวศ ะสี⁶⁶ ให้ความหมายไว้ว่า ชุมชน หมายถึง การที่คนจำนวนหนึ่งมีวัตถุประสงค์ร่วมกัน มีความเอื้ออาทรต่อกัน มีความพยายามทำอะไรร่วมกัน มีการเรียนรู้ร่วมกันในการกระทำซึ่งรวมถึงการติดต่อสื่อสารด้วย

นอกจากนี้ในส่วนของสังคมวิทยาชุมชนยังได้ให้นัยของ “ชุมชน” ว่าหมายถึง

- ชุมชนเป็นกลุ่มคนที่มาอยู่ร่วมกันในพื้นที่หรือในบริเวณหนึ่งที่เป็นที่กลุ่มคนที่มาอยู่ร่วมกันในอาณาบริเวณ/เขตพื้นที่ทางภูมิศาสตร์หนึ่งตามความเหมาะสม
- เมื่อเป็นเช่นนี้ชุมชนจึงประกอบด้วย สมาชิกที่มาติดต่อกันและมีการปฏิสัมพันธ์หรือการกระทำระหว่างกันตามสถานภาพและบทบาทที่แต่ละคนมี

⁶⁶ ประเวศ ะสี. 2541. *ประชาคมตำบล*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน

• โดยชุมชนที่มารวมตัวกันอาจจะมีศูนย์กลางบริการทางด้านกิจกรรมต่าง ๆ เป็นต้น⁶⁷
สำหรับแนวคิดอีกแนวคิดหนึ่งที่ควรนำมากล่าวถึงและมีความใกล้ชิดเกี่ยวโยงกับแนวคิด “ชุมชน” คือ “ชุมชนท้องถิ่น” สำหรับนัยของชุมชนท้องถิ่นมีนัยที่หมายถึง การตั้งอยู่ของคนและพื้นที่โดยให้คนเป็นศูนย์กลางแต่ไม่ใช่ให้คนเป็นองค์ประกอบ อีกทั้งยังให้ความสำคัญกับความสัมพันธ์ระหว่างคนต่อคนในชุมชน⁶⁸

2.2.2 แนวคิดชุมชนเข้มแข็ง

แนวคิดชุมชนเข้มแข็งเริ่มมาจากวิกฤติเศรษฐกิจของประเทศที่เริ่มขึ้นในปลายปี 2539 ซึ่งเป็นปีแรกของแผนพัฒนาเศรษฐกิจสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 ได้ก่อให้เกิดปัญหาด้านเศรษฐกิจและสังคมต่างๆ ส่งผลกระทบต่อประชาชนชั้นและทุกภาคส่วนของสังคม ประเด็นเรื่องชุมชนเข้มแข็ง จึงได้รับการหยิบยกขึ้นมากล่าวถึงเป็นอันมาก ในฐานะที่เป็นทางเลือกที่สำคัญของการพัฒนา

แนวคิดเกี่ยวกับความเข้มแข็ง* ของชุมชนได้มีการกล่าวถึงอย่างมากในการพัฒนาสังคมในขณะนี้ จนกลายเป็นกระแสที่กำลังได้รับความสนใจจากนักวิชาการ นักพัฒนาทั้งหน่วยงานของรัฐและเอกชนภายใต้การเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรม

อุทัย ดุลยเกษม และอรศรี งามวิทยาพงศ์⁶⁹ ได้กล่าวถึงลักษณะของชุมชนที่เข้มแข็ง ไว้ดังนี้

- ชุมชนมีสภาพรวมเป็นปึกแผ่น คือ สมาชิกของชุมชนมีศักยภาพ มีการพึ่งพาอาศัยและร่วมมือในกิจกรรมต่างๆ ทั้งในส่วนตัวและส่วนรวมและในส่วนที่เป็นจิตวิญญาณ คือ สมาชิกของชุมชนมีค่านิยมความเชื่อต่อสิ่งสูงสุดอย่างใดอย่างหนึ่งร่วมกันและมีความรู้ว่าคุณตัวตนเองเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน มีความผูกพันต่อชุมชนและกับสมาชิกในชุมชน
- ชุมชนมีศักยภาพที่พึ่งพิงตนเองได้ในระดับสูง โดยมีปัจจัยพื้นฐานการดำรงชีพเพื่อครอบครัวและชุมชนเป็นของตนเอง มีอำนาจในการจัดการการตัดสินใจและการมีส่วนร่วมสูง

⁶⁷ สมศักดิ์ ศรีสันติสุข. 2531. *สังคมวิทยาชุมชน : หลักการศึกษาวเคราะห์และการปฏิบัติงานชุมชน*. ขอนแก่น : คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

⁶⁸ จุมพล หนีมพานิช. 2541. *แนวคิดทั่วไปเกี่ยวกับประชาสังคมและชุมชนท้องถิ่น*. *ประมวลสาระชุดวิชาประชาสังคมและชุมชนท้องถิ่น*. นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.

* อ่านรายละเอียดเกี่ยวกับการพยายามสร้างองค์กรและเครือข่ายที่เข้มแข็งเพื่อให้มีความสามารถในการจัดการทุนของตนเองได้ ใน เสรีพงศ์พิศ และวิจิต นันทสุวรรณ (บก.) .2545. *แผนแม่บทชุมชน : ประชาวิจัยและพัฒนา*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิหมู่บ้าน.

⁶⁹ อุทัย ดุลยเกษม และอรศรี งามวิทยาพงศ์. 2540. *ระบบการศึกษากับชุมชน : กรอบความคิดและข้อเสนอเพื่อการวิจัย*. กรุงเทพมหานคร : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

- ชุมชนสามารถควบคุมและจัดการกับปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นได้ด้วยตนเองเป็นส่วนใหญ่ โดยอาศัยภูมิปัญญาท้องถิ่น ความรู้ และกลไกภายในชุมชนเป็นหลัก

- ชุมชนมีการพัฒนาศักยภาพของตนเองได้อย่างต่อเนื่อง โดยอาศัยกระบวนการเรียนรู้ การสร้างภูมิปัญญา ความรู้ของตนเองในด้านต่างๆ ซึ่งมีผลให้ชุมชนมีความรู้ และการพัฒนาตนเอง และถ่ายทอดความรู้โดยผ่านกระบวนการต่าง ๆ ได้อย่างต่อเนื่อง

จากที่กล่าวมาข้างต้นจะเห็นได้ว่า การสร้างความเข้มแข็งของชุมชนจึงมีจุดเน้นอยู่ที่การมีส่วนร่วมของประชาชนและการเพิ่มศักยภาพของชุมชนในการพัฒนา ความเข้มแข็งของชุมชน 07' ขึ้นอยู่กับความเข้มแข็งขององค์กรประชาชน ซึ่งสามารถที่จะแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ได้ และพึ่งตนเองได้ การเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนจึงต้องให้ชุมชนมีความเป็นองค์กรและดำเนินการในรูปของคณะบุคคล กลุ่ม ตลอดจนพิจารณาการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นและปัจจัยเงื่อนไขของการเปลี่ยนแปลงทั้งภายในและภายนอกชุมชน ในที่สุดชาวบ้านก็จะก่อรูปขึ้นเป็นองค์กรประชาชน ซึ่งมีวัฒนธรรมและอุดมการณ์ในทิศทางเดียวกัน ร่วมกันพัฒนาศักยภาพขององค์กรให้บรรลุการพึ่งตนเองในการพัฒนาในที่สุด

ประเวศ วะสี ได้กล่าวว่าชุมชนที่มีความเข้มแข็งมีลักษณะที่สำคัญ ดังนี้⁷⁰

- สมาชิกของชุมชนมีความเชื่อมั่นในศักยภาพของตนและชุมชนที่จะแก้ไขปัญหาและพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ของตนเอง

- สมาชิกของชุมชนพร้อมที่จะร่วมกันจัดการกับปัญหาของตนและชุมชน

- มีกระบวนการของชุมชนที่มีการเคลื่อนไหวอย่างต่อเนื่องจนเป็นวิถีของชุมชน ภายใต้การสนับสนุนของผู้นำองค์กรชุมชน ในลักษณะเปิดโอกาสให้กับสมาชิกทั้งหมดเข้ามา

- สมาชิกทุกคนมีส่วนร่วมในการประเมินสถานการณ์ของชุมชนมีส่วนร่วมกำหนดวิสัยทัศน์ร่วม ร่วมคิด ตัดสินใจ ดำเนินงาน ติดตาม และประเมินผลการแก้ปัญหาและการพัฒนาของชุมชนผ่านกระบวนการชุมชน

- สมาชิกชุมชนเกิดการเรียนรู้ผ่านการเข้าร่วมในกระบวนการของชุมชน

- มีแผนของชุมชนที่ประกอบด้วยการพัฒนาทุกๆ ด้านของชุมชน ที่มุ่งการพึ่งตนเอง เอื้อประโยชน์ต่อสมาชิกชุมชนทุก ๆ คน และมุ่งหวังการพัฒนาชุมชนที่ยั่งยืน การพึ่งความช่วยเหลือจากภายนอกเป็นการพึ่งเพื่อให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้ในที่สุดไม่ใช่การพึ่งพาตลอดไป

- มีเครือข่ายความร่วมมือกับภาคีการพัฒนา อาจเป็นหมู่บ้านชุมชนอื่น ๆ ท้องถิ่น ภาคราชการ องค์กรเอกชน นักธุรกิจ นักวิชาการ และอื่น ๆ ในลักษณะของการมีความสัมพันธ์ที่เท่าเทียมกัน

องค์ประกอบของชุมชนเข้มแข็ง

องค์ประกอบที่สำคัญของกระบวนการพัฒนาเพื่อเสริมชุมชนให้เข้มแข็ง โดยเน้นชุมชนเป็นตัวตั้ง คือ⁷¹

⁷⁰ ประเวศ วะสี. 2541. *ประชาคมตำบล. อ่างแล้ว* หน้า 14.

- ภูมิปัญญาและความรู้ที่สืบสานและประยุกต์ให้สอดคล้องต่อการเปลี่ยนแปลงจากภายนอก
- องค์กรชุมชนและกลุ่มผู้นำที่มีคุณธรรมและภูมิปัญญา รวมถึงการจัดตั้งกลุ่มและจัดระเบียบชุมชน
- เวทีการเรียนรู้และกระบวนการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องเพื่อให้เท่าทันต่อการเปลี่ยนแปลงและการบูรณาการจากภายนอก

คุณสมบัติที่จะช่วยเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน

การเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนเพื่อเป็นฐานรองรับการแก้ไขปัญหาและการพัฒนาทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม ทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมพร้อมกันทุกด้าน หน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชน รวมไปถึงภาคีการพัฒนาต่างๆ ทั้งภายในและภายนอกประเทศ จึงต้องผนึกกำลังดำเนินการเสริมความเข้มแข็งให้กับชุมชนในการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ได้ด้วยตนเองด้วยการกระตุ้นและสร้างกระบวนการทำงานแบบมีส่วนร่วม รวมทั้งการสร้างสภาพแวดล้อมให้ชุมชนร่วมกันคิด ร่วมกันทำ และมีการเรียนรู้เพื่อช่วยเหลือซึ่งกันและกันอันจะนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนในระยะยาว ทั้งนี้มีกิจกรรมหลักที่ดำเนินการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน ได้แก่⁷²

- การส่งเสริมกระบวนการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนเพื่อเผชิญปัญหาวิกฤตโดยพัฒนาศักยภาพให้คนในชุมชนรวมกลุ่มกันร่วมคิดร่วมทำ ร่วมรับผิดชอบและร่วมรักษาผลประโยชน์ของชุมชนด้วยตนเอง รวมทั้งให้ความสำคัญกับการปรับวิถีคิดและวิธีการทำงานของบุคลากรภาครัฐจากการเป็นผู้สั่งการเป็นผู้สนับสนุนในการจัดการและแก้ไขปัญหาของชุมชนเอง
- การส่งเสริมกระบวนการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมของชุมชนในลักษณะ “ร่วมคิด ร่วมทำ และร่วมเรียนรู้” เพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน ประกอบด้วยกระบวนการส่งเสริมและสนับสนุนชุมชนได้มีการเรียนรู้แลกเปลี่ยนประสบการณ์เพื่อการพัฒนาอาชีพและเศรษฐกิจชุมชน การพัฒนาสวัสดิการสังคม และสวัสดิภาพของชุมชน การฟื้นฟูอนุรักษ์และจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน การค้นหาศักยภาพและการพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่นตลอดจนการจัดทำแผนความต้องการของชุมชน รวมทั้งการสร้างประชาคมภายในชุมชนและการสร้างเครือข่ายของชุมชน
- องค์กรจะต้องมีการรวมกลุ่มภายใต้มิติเชิงจิตใจ/จิตวิญญาณ (spiritual dimension) เพื่อทำงานร่วมกัน
- มีการเรียนรู้ที่ผ่านกิจกรรมการแก้ไขปัญหาร่วมกัน (integrative learning though action)

⁷¹ ประเวศ วะสี. 2541. *ประชาคมตำบล. อ่างแล้ว* หน้า 22.

⁷² ประเวศ วะสี. 2541. *ประชาคมตำบล. อ่างแล้ว* หน้า 22-23.

จากที่กล่าวมาข้างต้นสรุปได้ว่าชุมชนเข้มแข็ง คือ กระบวนการที่จะนำไปให้ชุมชนพัฒนาไปถึงเป้าหมายที่ต้องการ ชุมชนสามารถดำรงอยู่ได้ด้วยตนเองตามศักยภาพที่ตนเองมีอยู่ ดังนั้นการเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนจึงเป็นสิ่งสำคัญ เพราะจะช่วยให้ชุมชนแก้ไขปัญหาในช่วงวิกฤตให้ผ่านพ้นไปได้เป็นอย่างดีโดยพื้นฐานของการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนเอง ซึ่งสามารถทำได้โดยกระบวนการประชาคมที่จะผลักดันให้เกิดการดำเนินการให้ชุมชนรวมตัวกันเพื่อประโยชน์ส่วนรวมของชุมชนนั้น ๆ ทั้ง 4 พลัสนี้สามารถที่จะทำให้ชุมชนนั้นๆ อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขได้ และจะทำให้เกิดพลังสร้างสรรค์อย่างไม่มีที่สิ้นสุด

2.2.3 แนวคิดเกี่ยวกับองค์กรชุมชน

ในสังคมไทยมีแนวคิดอยู่หลายแนวคิดที่หมายถึง องค์กรชุมชน (community based organization) หรือกลุ่มของเกษตรกรซึ่งเป็นชาวชนบท เช่น องค์กรชาวบ้าน องค์กรชุมชน องค์กรประชาชน องค์กรท้องถิ่น องค์กรเพื่อการช่วยเหลือตนเอง องค์กรธุรกิจชุมชน สหกรณ์ กลุ่มเกษตรกร กลุ่มแม่บ้าน เกษตรกร คณะกรรมการพัฒนาหมู่บ้าน องค์กรบริหารส่วนตำบล แนวคิดเหล่านี้มีความหมายที่แตกต่างกันบ้างตามวัตถุประสงค์การใช้งาน

องค์กรชุมชน (Community Base Organization) หรือ (Bo) มีนัยที่หมายถึง องค์กรระดับรากหญ้าที่ทำกิจกรรมเพื่อพัฒนาชุมชนท้องถิ่น ส่วนใหญ่องค์กรประเภทนี้ดำเนินการโดยชาวบ้านที่เป็นคนจนมีอาชีพเป็นเกษตรกรที่มารวมตัวกัน โดยมุ่งเน้นเรื่องความเข้มแข็งของชุมชน กระบวนการเรียนรู้การพัฒนาแบบมีส่วนร่วม ดำเนินกิจกรรมการพัฒนาหลากหลาย ตามสภาพปัญหาและความต้องการของชุมชนเป็นสำคัญ ได้แก่ การจัดการสิ่งแวดล้อม การพัฒนาอาชีพ เงินทุนการพัฒนาเด็กและเยาวชน การพัฒนาสตรี การเกษตร การศึกษาศาสนาและวัฒนธรรม⁷³ เป็นต้น

นอกจากนี้ยังมีผู้ให้ความหมายและอธิบายถึงลักษณะขององค์กรชุมชนในหลายความหมาย ส่วนใหญ่ให้ความหมายไว้คล้ายคลึงกัน ดังนี้⁷⁴

องค์กรชุมชน หมายถึง การรวมกลุ่มที่มีลักษณะเป็นการรวมพลังของคนจำนวนหนึ่งเพื่อแก้ไขปัญหาที่ประสบอยู่หรือร่วมกันกระทำการสิ่งใดสิ่งหนึ่ง (หรือหลายสิ่ง) เพื่อให้ได้รับประโยชน์ตามที่ตน (และกลุ่มของตนปรารถนาการรวม (หรือร่วม) พลังนี้อาจมองได้ 2 นัย คือ รวมพลังเพื่อต่อกรเรียกร้องขอรับความช่วยเหลือจากภายนอก และการรวมพลังเพื่อดำเนินการด้วยตนเองให้มากที่สุดเพื่อแก้ไขปัญหาของตน

⁷³ พิธีร บุนยรัตพันธุ์. 2552. ชุมชนไทยเข้มแข็ง : รวมผลงานทางวิชาการเพื่อสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชน มหาวิทยาลัยนเรศวร. พิษณุโลก: สถาบันเพื่อสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชน. หน้า 13. (การประชุมวิชาการระดับชาติ เพื่อสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชน จัดโดย สถาบันเพื่อสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชน มหาวิทยาลัยนเรศวร)

⁷⁴ พิธีร บุนยรัตพันธุ์. 2552. ชุมชนไทยเข้มแข็ง : รวมผลงานทางวิชาการเพื่อสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชน มหาวิทยาลัยนเรศวร. อ่างแล้ว หน้า 14-15.

นอกจากนี้ยังมีการให้นัยขององค์กรชุมชนว่าหมายถึง เป็นการรวมตัวของชาวบ้านตั้งแต่ 2 คน ขึ้นไป หรือต้องการมีความสัมพันธ์โดยอาศัยอยู่ในหมู่บ้านเดียวกันหรือต่างหมู่บ้านก็ได้ ไม่จำกัดพื้นที่ แต่มีวัตถุประสงค์ร่วมกัน มีผู้นำ มีกิจกรรมการพัฒนาร่วมกัน เช่น กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต ธนาคารข้าว กลุ่มปศุสัตว์ ฯลฯ เพื่อสนองตอบความต้องการของตนเองและชุมชน

เมื่อพิจารณาความหมายขององค์กรชุมชนโดยทั่วไปแล้วองค์กรชุมชนหมายถึง กลุ่มของคน และครอบครัวในชุมชนที่มีจุดมุ่งหมาย วัตถุประสงค์ ความเชื่อ ความรู้สึกเป็นเจ้าของมีผลประโยชน์ร่วมกัน มีการจัดกิจกรรมร่วมกันและเรียนรู้ร่วมกันอย่างต่อเนื่อง ในการแก้ไขปัญหาต่างๆ ที่ประสบอยู่ เพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของกลุ่มและชุมชน⁷⁵

จากที่กล่าวถึงความหมายขององค์กรชุมชนข้างต้น องค์กรชุมชน จึงหมายถึง กลุ่มชาวบ้านตั้งแต่ 2 คนขึ้นไป มารวมตัวกันทั้งเกิดจากการรวมกลุ่มของประชาชนในชุมชนเอง หรือการรวมกลุ่มที่เกิดจากการสนับสนุนการจัดตั้งจากรัฐให้ตั้งในชุมชน มีวัตถุประสงค์เดียวกัน ร่วมกัน และมีกิจกรรมร่วมกัน อาศัยอยู่ในชุมชนหมู่บ้านเดียวกัน หรือต่างหมู่บ้าน ต่างชุมชนก็ได้ มีผู้นำและกิจกรรมพัฒนาร่วมกัน เพื่อสนองตอบความต้องการของตนเองและชุมชน โดยองค์กรชุมชนควรมีความสามารถในการบริหาร 4 ประการ คือ

- ความสามารถในการจัดการงานขององค์กรร่วมกัน
- ความสามารถร่วมคิดร่วมทำกับองค์กรอื่นเพื่อพัฒนา
- ความสามารถในการร่วมมือกับองค์กรประชาชนทำกิจกรรมการพัฒนาแบบองค์รวม
- ความสามารถในการปรับตัวและริเริ่มงานใหม่

ความสำคัญ ความจำเป็นที่ต้องมีองค์กรชุมชน

โดยสรุปมีความสำคัญและจำเป็นต้องมีองค์กรชุมชนโดยสังเขปดังนี้⁷⁶

- การแข่งขันที่ไม่เป็นธรรม
- การมารวมกลุ่มกันเป็นองค์กรชุมชนก็ด้วยเหตุผลเพื่อความอยู่รอด
- การรวมกลุ่มเป็นองค์กรชุมชนเพื่อเพิ่มพลัง ปัญญา และการรวมกลุ่มดังกล่าวช่วยทำให้เกิดกระบวนการเรียนรู้อันเป็นการเพิ่มพลัง ปัญญา ให้กับกลุ่มที่มารวมตัวกัน คือ องค์กรชุมชน

• การรวมกลุ่มกันในรูปขององค์กรชุมชนดังที่กล่าวมาช่วยเพิ่มอำนาจการต่อรอง เช่น ทางด้านการค้ากับพ่อค้านักธุรกิจ

- การรวมกลุ่มกันก็เพื่อสร้างความเข้มแข็งของชุมชน

⁷⁵ สมพันธ์ เตชะอธิก และคณะ. 2540. *การพัฒนาความเข้มแข็งขององค์กรชาวบ้าน*. ขอนแก่น : สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

⁷⁶ นันทิยา หุตานุวัตร และ ณรงค์ หุตานุวัตร. 2546. *การพัฒนาองค์กรชุมชน*. กรุงเทพฯ : สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน).

กล่าวโดยสรุปแล้ว การรวมกลุ่มของเกษตรกร หรือการรวมกลุ่มของคนจน หรือผู้ด้อยโอกาส ซึ่งก็คือเป็นการรวมกลุ่มขององค์กรชุมชนที่ถือกันว่าเป็นสิ่งสำคัญและจำเป็น ถือเป็นเครื่องมือต่อสู้กับสถานการณ์ต่างๆ ที่ทำให้เกษตรกร คนยากคนจน ตกเป็นฝ่ายเสียเปรียบ อีกทั้งยังทำให้เกิดกระบวนการเรียนรู้อันเป็นการเพิ่มพลังทางปัญญาและรวมปัญญาในการจัดการกับปัญหาของตน และริเริ่มสร้างสรรค์กิจกรรมที่ยังประโยชน์ให้มีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น การรวมกลุ่มสามารถเพิ่มอำนาจการต่อรองในทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง ทั้งในระดับปฏิบัติและระดับนโยบายของประเทศ และในท้ายที่สุด การรวมกลุ่มเอื้อให้เกิดความเข้มแข็งของชุมชนอันเป็นเป้าหมายของการพัฒนา⁷⁷

2.3 บริบททางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม และการบริหารในชุมชนที่มีผลต่อการสร้างชุมชนเข้มแข็ง

2.3.1 บริบททางเศรษฐกิจ (วิสาหกิจชุมชน ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง) มีผลต่อการสร้างชุมชนเข้มแข็ง

ในแง่หลักการเศรษฐกิจของสังคมไทยแบ่งเป็น 2 ระดับ ระดับชาติ เป็นเศรษฐกิจทุนนิยมระดับชุมชน ได้แก่ ธุรกิจชุมชน หรือเศรษฐกิจชุมชน หรือ “วิสาหกิจชุมชน” ที่ในหลักการ “วิสาหกิจชุมชน” เป็นหน่วยประกอบการที่มีกรรมสิทธิ์ร่วมคล้ายบริษัทหรือสหกรณ์ ในความคล้ายคลึงวิสาหกิจชุมชนมีแนวความคิดคล้ายคลึงหรือใกล้เคียงกับธุรกิจชุมชน

อย่างไรก็ตาม มักมีคำถามถามอยู่เสมอว่าภายใต้ระบอบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมซึ่งเป็นระบอบเศรษฐกิจระดับชาติที่ล้วนแต่ตกอยู่ภายใต้การครอบงำของตลาด (market) และตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของผู้ผลิต ผู้ค้ารายใหญ่ และตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของตลาดโลกด้วย (world market) วิสาหกิจชุมชนจะอยู่รอดได้อย่างไร

คำตอบต่อคำถามดังกล่าวตอบได้ว่ามี 2 วิธี วิธีแรก ต้องคิดถึงการผลิตเพื่อบริโภคเพื่อใช้โดยตรง วิธีที่สอง คือ การผลิตเพื่อการแลกเปลี่ยน⁷⁸ ชุมชนจะต้องร่วมมือกันอย่างใกล้ชิด โดยการสร้างจิตสำนึกชุมชนซึ่งเป็นเงื่อนไขเบื้องต้นของการฟื้นฟูวิสาหกิจชุมชนให้เข้มแข็งขึ้นมา รวมทั้งยังต้องมีการสร้างกลไกเชิงอุดมการณ์ที่จะทำให้ชุมชนให้ความหมายต่อการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน ทั้งนี้เพราะตัวอุดมการณ์ของการพัฒนาปกติแล้วจะเป็นตัวกำหนดเป้าหมายของการพัฒนา⁷⁹ นอกเหนือไปจากนั้นชุมชนจะต้องมีปรัชญา นโยบาย มาตรการ และระเบียบกฎเกณฑ์หรือแนวปฏิบัติที่ชัดเจน โดยทุกฝ่ายในชุมชนต้องมีการทำความเข้าใจร่วมกัน มีการสื่อความหมายให้ตรงกันและที่สำคัญตัวชุมชนเองควรมี

⁷⁷ นันทิยา หุตานุวัตร และ ณรงค์ หุตานุวัตร. 2546. *การพัฒนาองค์กรชุมชน*. อ่างแล้ว. หน้า. 19.

⁷⁸ ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ และพิทยา ว่องกุล (บก.). 2556. *วิสาหกิจชุมชน : กลไกเศรษฐกิจฐานราก*. กรุงเทพฯ: ศูนย์ศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมือง.

⁷⁹ พรเพ็ญ ทันทิยาน. 2546. *เส้นทางเศรษฐกิจชุมชนในกระแสนิยม*. สำนักพิมพ์สร้างสรรค์ จำกัด.

องค์ประกอบของพื้นที่ประชากรและวิถียังชีพอันหมายถึงการทำมาหากิน ประเพณี วัฒนธรรม กฎเกณฑ์ กติกาในชุมชนนั้นๆ

หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งได้ว่าวิสาหกิจชุมชนควรเป็นหน่วยประกอบการของชุมชนที่มี องค์ประกอบของพื้นที่สมาชิกในชุมชน วิถียังชีพชุมชน ลักษณะการเป็นเจ้าของโดยชุมชนและการมีส่วนร่วม ของชุมชนตลอดจนความรับผิดชอบร่วมกันของชุมชน รวมทั้งชุมชนยังต้องยึดปรัชญาเศรษฐกิจ พอเพียง⁸⁰

สำหรับเรื่องของความร่วมมือของชุมชนตลอดจนการที่ชุมชนต้องมีความรับผิดชอบต่อ ร่วมกับประเด็น หรือแนวคิดในเรื่องนี้ถือเป็นเรื่องที่มีความสำคัญไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าเรื่องของจิตสำนึก ไม่ ว่าจะเป็นการสร้างกลไกเชิงอุดมการณ์ และการยึดปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง เป็นต้น ซึ่งวิธีที่จะสร้างการ มีส่วนร่วมของชุมชนให้มีคุณลักษณะดังกล่าวทำได้หลากหลายวิธี เช่น การสร้างการมีส่วนร่วมในชุมชน โดยวิธีให้ทุกคนในชุมชนมีความรู้สึกร่วมกันในความเป็นเจ้าของ การมีอำนาจในการตัดสินใจ อำนาจในการ ดำเนินงานการบริหารจัดการ การร่วมรับผลประโยชน์ ผลลัพธ์ และผลกระทบจากการดำเนินงาน และ การร่วมประเมินผลเพื่อหาแนวทางในการแก้ไขปัญหาอุปสรรคต่าง ๆ

นอกจากนี้ยังมีนักวิชาการหลายท่านกล่าวว่า การสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชน มี แนวคิดหลัก 3 ประการ คือ ชุมชนจะต้องมีส่วนเกี่ยวข้องในการตัดสินใจว่าควรจะทำอะไรและทำอย่างไร ชุมชนจะให้ความร่วมมือในการดำเนินการตามการตัดสินใจนั้นและชุมชนพึงได้รับผลประโยชน์จากการมี ส่วนร่วมนั้น ซึ่งก็จะจะต้องสนองตอบความจำเป็นขั้นพื้นฐานของชุมชนโดยการมีส่วนร่วมเป็นหัวใจสำคัญ ของการพัฒนา ซึ่งประชาชนในชุมชนจะต้องมีส่วนร่วมในการดำเนินงานพัฒนานั้นตั้งแต่ต้นจนจบ เริ่ม ตั้งแต่การให้ความสำคัญกับชาวบ้านในการร่วมกันรับรู้ ร่วมคิด ร่วมวางแผน ร่วมดำเนินงาน และร่วม ประเมินผล⁸¹

ทั้งนี้การมีส่วนร่วมที่แท้จริงและสมบูรณ์แบบของสมาชิกของชุมชนที่จะก่อให้เกิดการ พัฒนาที่ยั่งยืนนั้น ควรจะต้องประกอบด้วยกระบวนการตามขั้นตอนต่าง ๆ 5 ขั้นตอน ดังนี้คือ

- ขั้นตอนที่หนึ่ง การมีส่วนร่วมในการศึกษาวิเคราะห์ชุมชน วิเคราะห์ปัญหา ค้นคว้า สาเหตุต้นตอที่แท้จริงของปัญหาและแสวงหาแนวทางแก้ไข
- ขั้นตอนที่สอง การมีส่วนร่วมในการรับรู้ สนใจ เข้าใจ ตระหนัก และร่วมคิด ร่วม ตัดสินใจ การมีส่วนร่วมในการวางแผนดำเนินงาน

⁸⁰ ณรงค์เพชร ประเสริฐ และวิทยา ว่องกุล (บก.) op.cit., pp. 39-41; พรเพ็ญ ทับเปลี่ยน. 2546. *เส้นทาง เศรษฐกิจชุมชนในกระบวนการทุนนิยม*; อรสุดา เจริญรัต. 2546. *เศรษฐกิจพอเพียงภายใต้การเปลี่ยนแปลงของ สังคมไทย*. กรุงเทพฯ : สถาบันวิถึทรรศน์.

⁸¹ ทวีศักดิ์ นพเกษร *วิกฤตสังคมไทย*. 2540. *บทบาทวิทยาการกระบวนการมีส่วนร่วมเพื่อจัดเวทีประชาคม*. กรุงเทพมหานคร: คณะอนุกรรมการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนเพื่อเผชิญปัญหาวิกฤต.

- ขั้นตอนที่สาม การบริหารจัดการกำหนดการใช้ทรัพยากรต่าง ๆ
- ขั้นตอนที่สี่ การมีส่วนร่วมในการดำเนินงานตามแผนที่วางไว้โดยมีส่วนร่วมในการปฏิบัติงานร่วมลงทุนควบคุมการดำเนินงานการจัดสรรบริหารจัดการด้านการเงิน การบริการ และผลประโยชน์ที่จะได้รับ
- ขั้นตอนที่ห้า การมีส่วนร่วมในการประเมินผล การประเมินประสพการณ์และการเรียนรู้เพื่อปรับปรุงการดำเนินงาน การจัดเวทีประชาคมเป็นกระบวนการมีส่วนร่วมที่ทำให้เกิดการพัฒนาชุมชนที่ยั่งยืนโดยเปิดโอกาสให้บุคคลผู้แทนทุกระดับของกลุ่มต่าง ๆ ที่อยู่ในชุมชนหรือมีส่วนเกี่ยวข้องอยู่ในชุมชนนั้นมีส่วนร่วมกำหนดทิศทางพัฒนาาร่วมเลือกอนาคตของชุมชนด้วยตนเอง และร่วมดำเนินกิจกรรมให้บรรลุเป้าหมายร่วมกัน สร้างความเข้าใจซึ่งกันและกัน เรียนรู้แลกเปลี่ยนประสพการณ์และข้อมูลร่วมกัน สร้างความยอมรับและความรับผิดชอบร่วมกัน ซึ่งเป็นพลังให้การดำเนินงานเป็นไปอย่างราบรื่น ต่อเนื่อง มีประสิทธิภาพ

จากที่กล่าวมาข้างต้นในส่วนบริบททางเศรษฐกิจที่มีลักษณะเป็น “วิสาหกิจชุมชน” บนฐานของหลัก “ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง” รวมทั้งกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน ของสมาชิกชุมชน ชุมชน สมาชิกชุมชนก็ควรจะต้องมีการสร้างเครือข่ายในแนวราบ ตลอดจนมีการฝึกอบรมแบบมีส่วนร่วม เป็นเทคนิคการจัดกิจกรรมที่ยึดแนวคิดและปรัชญาของการศึกษา โดยเฉพาะปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง เพื่อการสร้างพลัง (Empowerment Education) ที่สามารถนำมาใช้ในการสร้างพลังให้กับชุมชน โดยเฉพาะการนำมาใช้กับแกนนำชุมชนที่จะเป็นผู้นำในการพัฒนา ซึ่งเทคนิคและปรัชญาดังกล่าวจะมีส่วนช่วยให้แกนนำเหล่านี้ได้พัฒนาตนเอง พัฒนาพลังและเครือข่ายในการพัฒนาชุมชนตลอดจนได้เรียนรู้ถึงปัจจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับปัญหา สามารถมองเห็นแนวทางและเชื่อมั่นในความสามารถของตนเองและกลุ่ม

2.3.2 บริบททางสังคมและวัฒนธรรมที่มีผลต่อการสร้างชุมชนเข้มแข็ง

ฐานของสังคมและวัฒนธรรมไทยคือชุมชนหรือชุมชนท้องถิ่น แต่ที่ผ่านมาการพัฒนาสังคม วัฒนธรรมไทยเน้นการพัฒนาที่ทอดทิ้งชุมชนหรือการทำลายชุมชนให้เกิดความอ่อนแอที่ถือกันว่าเป็นการพัฒนาที่ทั้งฐานของสังคม

ยกตัวอย่างเรื่องทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน การพัฒนาสังคมไทย โดยเฉพาะในชนบทหรือในชุมชน ไม่สามารถรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมได้

ดังปรากฏในระยะ 50 กว่าปีที่ผ่านมา ทรัพยากรธรรมชาติ อาทิ ป่าไม้มีจำนวนลดลง ทั้งนี้ก่อนหน้านี้นี้เรามีเนื้อที่ป่ามากกว่า 220 ล้านไร่ หรือกว่า 60 เปอร์เซ็นต์ของพื้นที่ต่อมาเหลือประมาณ 80 ล้านไร่ หรือ 20 กว่าเปอร์เซ็นต์ของพื้นที่เท่านั้นซึ่งต่ำกว่าที่สังคมไทยจะสามารถรักษาคุณภาพทางธรรมชาติไว้ได้ ทั้งนี้สาเหตุเพราะการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมไว้ที่ราชการส่วนกลาง แทนที่จะเป็นชุมชน หรือชุมชนท้องถิ่น

นอกจากนี้ชุมชนยังเผชิญปัญหาความยากจน ความแออัดเอาเปรียบจากคนกลุ่มในสังคมเมือง เกิดภาวะช่องว่างทางรายได้ระหว่างเมืองกับชนบท นอกจากนี้ในเรื่องของความยุติธรรมที่ในอดีตที่ผ่านมาชุมชนหรือชุมชนท้องถิ่นแต่เดิมมีสิ่งๆที่เรียกว่าความยุติธรรมของชุมชน เช่น การบริหารจัดการ การใช้ทรัพยากรของชุมชนจะมีลักษณะที่เป็นธรรม แต่ปัจจุบันมีแต่ความยุติธรรมในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมเข้ามาแทนที่

หรือแม้แต่เรื่องของวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี เช่น เรื่องของศาสนา เรื่องของวัดที่เรามีวัดประมาณ 30,000 กว่าวัดทั่วประเทศ และในอดีตวัดเป็นศูนย์กลางของชุมชน ไม่ว่าจะเรื่องของการศึกษาวัฒนธรรม การพัฒนาจิตใจ แต่เมื่อเศรษฐกิจของสังคมไทยได้มีการเปลี่ยนแปลงไปวัดก็ได้หมดบทบาทที่กล่าวมาลงไปยังคงเหลือก็ได้แต่บทบาทการทำหน้าที่เชิงพิธีกรรม ซึ่งที่มาของบทบาทของวัดหมดไปอาจจะเป็นเพราะวัดทิ้งชุมชน หรือชุมชนทิ้งวัด หรือเกิดขึ้นร่วมกันก็ตาม

แต่การแก้ไขปัญหาในเรื่องนี้จะต้องกลับไปมีบทบาทในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน โดยเป็นที่พึ่งทางจิตใจให้กับสมาชิกของชุมชนร่วมมือกับการทำให้ชุมชนมีความเข้มแข็งโดยใช้พุทธธรรมหรือธรรมเป็นเครื่องมือในการพัฒนาทั้งกาย ใจ รวมทั้งการพัฒนาทางสังคม รวมทั้งทางด้านปัญญา⁸²

อีกเรื่องหนึ่งที่ถือเป็นเรื่องสำคัญในเรื่องของบริบททางสังคมและวัฒนธรรมชุมชนก็คือ เรื่องของทุนทางสังคม (social capital) ของชุมชน

ในแง่ของหลักการเวลาที่มีการกล่าวถึง “ทุนทางสังคม” (social capital) จะหมายถึง การที่บุคคลในสังคมนารวมตัว-ร่วมคิด-ร่วมทำ โดยมีการคำนึงถึงคุณค่าความเป็นมนุษย์ ความเป็นธรรมในสังคม และประโยชน์ต่อส่วนรวม โดยมีองค์ประกอบหลักที่เกี่ยวพัน 3 ประการ อันได้แก่ ทุนมนุษย์ (human capital) ทุนที่เป็นสถาบัน (institutional capital) และทุนทางภูมิปัญญาและวัฒนธรรม (cultural and local wisdom capital)⁸³

“ทุนมนุษย์” มีนัยหมายถึง บุคคลทั่วไปและผู้นำทางสังคม เช่น ปราชญ์ ชาวบ้าน อาสาสมัคร เป็นต้น ที่มีความรักความมีน้ำใจ ความเอื้ออาทรต่อกันในฐานะการมีความเป็นเพื่อนมนุษย์ ตลอดจนการมีความเชื่อ ระบบคุณค่าและหลักศีลธรรมที่ดีงาม

“ทุนที่เป็นสถาบัน” มีนัยหมายถึง สถาบันหลักของชาติ ได้แก่ สถาบันครอบครัว สถาบันศาสนา สถาบันการศึกษา สถาบันพระมหากษัตริย์ เป็นต้น รวมทั้งองค์กรต่างๆ อาทิ องค์กรชุมชน

⁸² ประเวศ วะสี. 2551. จุดเปลี่ยนประเทศไทยหัวใจคือชุมชน. กรุงเทพฯ : กรีนปัญญาญาณ. หน้า 11-13.

⁸³ สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. รายงานการสัมมนาระดับชาติ การพัฒนาทุนทางสังคมหนทางสู่ความยั่งยืนของประเทศไทย. วันพฤหัสบดีที่ 13 พฤษภาคม 2547 ณ โรงแรมมิราเคิล แกรนด์ คอนเวนชั่น กรุงเทพมหานคร; เอกวิทย์ ณ ถลาง. 2540. ภูมิปัญญาชาวบ้านสู่ภูมิภาค : วิถีชีวิตและกระบวนการเรียนรู้ของชาวบ้านไทย. โครงการกิตติเมธี สาขาวิชาศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.

องค์กรพัฒนาเอกชน องค์กรเอกชน เป็นต้น ที่มีบทบาทสำคัญในการสนับสนุนให้เกิดการรวมตัว ร่วมคิด ร่วมทำในสังคม

“ทุนทางภูมิปัญญาท้องถิ่นและวัฒนธรรม” มีนัยหมายถึง ทุนภูมิปัญญาไทย ภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปวัฒนธรรม จารีตประเพณีอันดีงาม

ในอดีต “ทุนทางสังคม” เหล่านี้มีอยู่ในชุมชนหรือในชุมชนท้องถิ่นของสังคมวัฒนธรรมไทย ชาวต่างชาติเวลามาเยี่ยมเยือนหรือมาท่องเที่ยวเมืองไทย ก็ต่างประทับใจในทุนทางสังคมไทยที่กล่าวมาข้างต้นทั้งหมด⁸⁴

แต่มาในปัจจุบัน “ทุนทางสังคม” ที่กล่าวมาข้างต้นไม่ว่าจะเป็น “ทุนมนุษย์” ที่คนไทยจำนวนมากไม่ว่าจะอยู่ในชุมชนใดในสังคมไทย ส่วนใหญ่ยังขาดจิตสำนึกสาธารณะ คำนึงถึงความสำคัญส่วนตนมากกว่าส่วนรวม

หรือ “ทุนทางสถาบัน” ก็จะมีปัญหาในแทบทุกสถาบัน โดยเฉพาะในกรณีของชุมชนองค์กรชุมชนจำนวนมากในปัจจุบันยังขาดความเข้มแข็งและการสนับสนุนจากหลายฝ่าย

หรือ “ทุนทางภูมิปัญญาและวัฒนธรรม” ในชุมชนยังขาดระบบการบริหารจัดการการพัฒนาต่อยอดและนำมาใช้ประโยชน์ในการสร้างอาชีพ สร้างรายได้ และเชื่อมโยงไปสู่การยกระดับการพัฒนาคุณภาพชีวิตเท่าที่ควร

แต่ถ้าหากสังคมไทยหันกลับมาพัฒนาทุนทางสังคมไม่ว่าในระดับชาติหรือในระดับชุมชนให้เหมือนสังคมไทยในอดีตได้ก็ย่อมทำให้ชุมชนมีความเข้มแข็งขึ้นมาอีกได้

2.3.3 บริบททางด้านการบริหารในชุมชนที่มีผลต่อการสร้างชุมชนเข้มแข็ง

กระบวนการจัดการบริหารการปกครอง (governance) เริ่มขึ้นตั้งแต่ปี 1990 จนกระทั่งถึงปัจจุบันซึ่งที่มาของกระบวนการนี้ก็มีที่มาจากโลกาภิวัตน์ (globalization) การให้คำนิยามใหม่ (redefinition) การมอบอำนาจ (devolution)⁸⁵

ในทัศนะของ R.A.W. Rhodes, Rhodes ได้นิยามความหมายของการบริหารปกครองไว้ 6 ความหมาย ได้แก่⁸⁶

การบริหารการปกครอง ในฐานะเป็นรัฐที่มีขนาดเล็ก (minimal state) ที่เป็นรัฐขนาดเล็กเพราะมีการใช้กลไกตลาดในการส่งมอบบริการสาธารณะ

⁸⁴ เอกวิทย์ ณ ถกลาง. 2540. *ภูมิปัญญาชาวบ้านสู่ภูมิภาค : วิถีชีวิตและกระบวนการเรียนรู้ของชาวบ้านไทย*. โครงการกิตติเมธี สาขาวิชาศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช. หน้า 4.2 – 4.3.

⁸⁵ อ่านรายละเอียดเกี่ยวกับกระบวนการนี้ได้ใน Nicholas Henry. 2007. *Public Administration and Public Affairs*. New Jersey : Pearson, Prentice-Hall.

⁸⁶ อ่านรายละเอียดเกี่ยวกับเรื่องนี้ได้ใน Louis Meuleman. 2008. *Public Management and the Metagovernance of Hierarchies, Networks and Markets [electronic resource] : The Feasibility of Designing and Managing Governance Style Combinations*. Heidelberg : Physica-Verlag.

การบริหารการปกครองในฐานะเป็นบรรษัทภิบาล (corporate governance) ที่ตามนัยที่บรรษัทภิบาลดังกล่าวต้องยึดหลักความโปร่งใส (transparency) การมีศักดิ์ศรี (integrity) และการพร้อมรับในการตรวจสอบ (accountability)

การบริหารการปกครองในฐานะการบริหารจัดการภาครัฐแนวใหม่ (new public management) ตามกระบวนการทัศน์ เป็นการนำเทคนิควิธีการบริหารจัดการของภาคเอกชนมาใช้ในการบริหารภาครัฐโดยมีโครงสร้างที่มีสิ่งจูงใจ อาทิเช่น การแข่งขันทางการตลาด เป็นต้น

การบริหารการปกครองในฐานะธรรมาภิบาล (good governance) ที่มีนัยว่าในการบริหารตามกระบวนการทัศน์ การบริหารจัดการภาครัฐใหม่ต้องดำเนินการควบคู่ไปกับประชาธิปไตยแนวทางใหม่

การบริหารการปกครองในฐานะระบบ (socio cybernetic) ที่มีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน โดยการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันดังกล่าวเป็นปฏิบัติสัมพันธ์ระหว่างตัวแสดงทางการบริหาร ตัวแสดงทางการเมืองและตัวแสดงทางสังคม

การบริหารการปกครองในนัยสุดท้ายของ Rhodes คือ การบริหารการปกครองในฐานะที่เป็นเครือข่ายที่มีการจัดระเบียบด้วยตนเอง (self-organizing networks) ซึ่งนัยนี้เครือข่ายที่มีการจัดระเบียบ/การจัดองค์กรด้วยตัวเอง เครือข่ายจะพัฒนานโยบายของตนเองและพยายามทำให้สภาพแวดล้อมหรือสิ่งแวดล้อมเป็นรูปร่างขึ้นมา

อย่างไรก็ตามในนัยของความหมายในภาพรวมของการบริหารการปกครองจะมีนัยหมายถึง การปฏิสัมพันธ์โดยรวม ที่ปฏิสัมพันธ์ดังกล่าวประกอบด้วยปฏิสัมพันธ์ระหว่างรัฐและองค์กรภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาสังคมที่ต่างมีส่วนร่วมโดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อแก้ปัญหาของสังคมหรือสร้างโอกาสใหม่ทางสังคม⁸⁷

ในแง่ของตัวแบบของการบริหารการปกครองมีตัวแบบเชิงอุดมคติอยู่ 3 ตัวแบบ รวมทั้งตัวแบบที่มีลักษณะผสมผสาน⁸⁸ (Hybrid forms) สำหรับ 3 ตัวแบบ ได้แก่

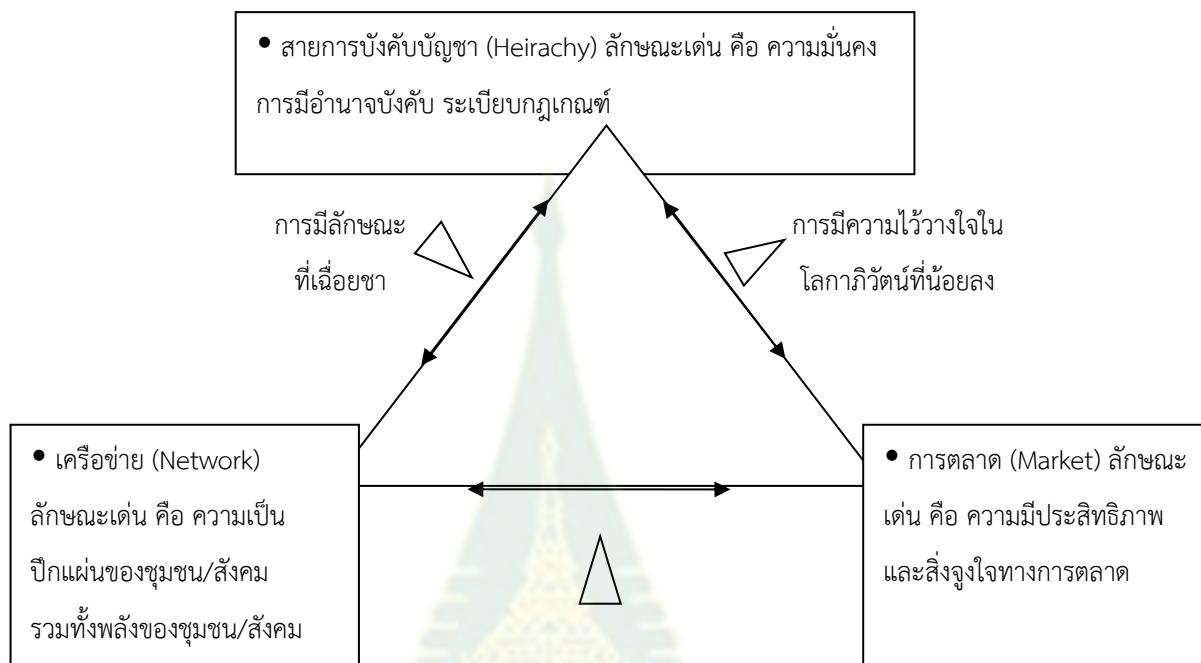
- ตัวแบบแรก ได้แก่ ตัวแบบ “Hierachial Ideal Type”
- ตัวแบบที่สอง ได้แก่ ตัวแบบ “Market Ideal Type”
- ส่วนตัวแบบที่สาม ได้แก่ ตัวแบบ “Network Ideal Type”

และสำหรับตัวแบบที่อยู่ในรูปแบบผสมผสาน ได้แก่ ตัวแบบ “Hybrid Forms” ที่มีแผนภาพดังนี้

⁸⁷ *Ibid.*, p.11.

⁸⁸ *Ibid.*, pp.12 - 19.

แผนภาพที่ 2.1 ตัวแบบของการบริหารการปกครอง Hybrid Forms

ที่มา: Louis Meuleman. 2008. Public Management and the Metagovernance of Hierarchies,

Networks and Markets [electronic resource] : The Feasibility of Designing and Managing Governance Style Combinations. Heidelberg : Physica-Verlag.

อย่างไรก็ตามตัวแบบการบริหารการปกครองที่ในการวิจัยครั้งนี้คณะผู้วิจัยให้ความสนใจในตัวแบบ “Network Ideal Type” ในฐานะที่เป็น “บริบททางการบริหาร” ที่ให้ความสำคัญกับการบริหารปกครองที่มีคุณลักษณะของการมีส่วนร่วมโดยตรง (participatory governance) การปรึกษาหารือ การมีโอกาสสะท้อนความคิดเห็นของสมาชิก การมีการปรับตัวของสมาชิก เป็นต้น ซึ่งเวลากลับถึงบริบททางการบริหารในงานวิจัยชิ้นนี้ก็จะพิจารณาบริบททางการบริหารตามตัวแบบ “network ideal type”

ทั้งนี้บริบททางการบริหารตามตัวแบบการบริหารการปกครองแบบ “network ideal type” ที่มีคุณลักษณะดังกล่าวมาข้างต้น การบริหารจะต้องเป็นการบริหารในรูปของเครือข่ายที่มีลักษณะแนวนอน (horizontal) นั่นหมายความว่า ชุมชน สมาชิกในชุมชน ต้องมีการจัดสร้างเครือข่ายในการมีส่วนร่วมในการบริหารงานที่มีลักษณะแนวนอนและมีคุณลักษณะของการมีส่วนร่วมได้กล่าวมาข้างต้น

ในเครือข่ายสังคม จะประกอบไปด้วยบุคคลหรือตัวแสดง (Actor) ที่มีความสัมพันธ์ (Relation) ซึ่งกันและกันตามบทบาทหรือหน้าที่ของแต่ละคนหรือคู่ความสัมพันธ์มีอยู่ ซึ่งแต่ละคนนั้นไม่ได้มีเพียงบทบาทเดียว หากแต่มีหลายบทบาทที่จะต้องสวมในชีวิตประจำวัน ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในเครือข่ายสังคม บางครั้งอาจเป็นไปตามทฤษฎีของการแลกเปลี่ยน เพราะบุคคลไม่เพียงแต่ทำตามบทบาทหน้าที่ที่คาดหวัง ในสังคม หรือตามบรรทัดฐานที่ได้รับการถ่ายทอดมาเท่านั้น แต่ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลยังขึ้นอยู่กับ พื้นฐานของการรับรู้และการตัดสินใจในการแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกันระหว่างคู่ความสัมพันธ์ ทั้งในด้านวัตถุ และทางด้านจิตใจ

ความหมายของเครือข่ายทางสังคม (Social Network Meaning)

มีผู้ให้นิยามของคำว่า เครือข่ายทางสังคม ไว้หลายความหมาย โดยผู้เขียนขอนำเสนอ โดยสังเขปดังนี้

ใน Encyclopedia of Sociology (Volume 4: S-Z Index) (1992: 1887) ให้นิยามของ เครือข่ายทางสังคม (Social Network) ว่าหมายถึง ปრაกฏการณ์ทางสังคมในรูปแบบหนึ่งซึ่งแสดงให้เห็นถึง รูปแบบการจัดเรียงความสัมพันธ์ (Patterned Arrays of Relationship) ระหว่างปัจเจกชน (Individual) ที่ร่วมกระทำการในสังคม

ขณะที่ใน The SAGE Dictionary of Sociology (2006: 239) ให้นิยามว่า เครือข่ายทางสังคม คือ รูปแบบความสัมพันธ์ทางสังคม (Pattern of Social Relationship) ของปัจเจกชน (Individual) ซึ่งนัก สังคมวิทยาถือว่าเป็นหน่วยวิเคราะห์ (Unit of Analysis) ในการศึกษา และใช้วิธีศึกษาโดยการสังเกต (Observation) ก่อนจะเขียนออกมาเป็นแผนที่ปฏิสัมพันธ์ (Interaction Mapping)

พระมหาสุทิตย์ อาภากร⁸⁹ ให้นิยามของ เครือข่ายทางสังคม ว่าหมายถึง ความสัมพันธ์ในสังคมมนุษย์ ทั้งในระดับปัจเจกบุคคล ปัจเจกบุคคลกับกลุ่ม กลุ่มกับกลุ่ม และกลุ่มกับเครือข่าย โดยเป็นการอธิบายถึงพฤติกรรมและความสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้องกับสิ่งต่าง ๆ เช่น กิจกรรม การสื่อสาร ความร่วมมือ การพึ่งพาอาศัย การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ที่มีโครงสร้างและรูปแบบที่หลากหลาย

⁸⁹ พระมหาสุทิตย์ อาภากร. 2547. *เครือข่าย: ธรรมชาติ ความรู้ และการจัดการ*. กรุงเทพฯ: โครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข. อ้างใน ธนพุกข์ ชะมะรัตน์. 2012. *สถานภาพองค์ความรู้ของแนวคิดเครือข่ายสังคม (state of knowledge of social Network concept*. สืบค้นจาก www.v-reform.org/u-knowledges. (23 มกราคม 2558). หน้า 7.

ขณะที่ Alter และ Hage⁹⁰ กล่าวว่า เครือข่าย (Network) คือ รูปแบบทางสังคม ที่เปิดโอกาสให้เกิดปฏิสัมพันธ์ระหว่างองค์กร เพื่อแลกเปลี่ยน การสร้าง ความเป็นอันหนึ่งอันเดียว และการ ร่วมกันทำงาน เครือข่ายประกอบด้วยองค์กรจำนวนหนึ่งซึ่งมีอาณาเขตที่แน่นอนหรือไม่ก็ได้ และองค์กร เหล่านี้มีฐานะเท่าเทียมกัน

ส่วน Jeremy Boissevain⁹¹ ให้นิยามของ เครือข่ายทางสังคม ว่าหมายถึง ความสัมพันธ์ทาง สังคมของบุคคล โดยมีการติดต่อสื่อสารและแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ซึ่งกันและกัน จากที่กล่าวมาใน ข้างต้นสามารถสรุปได้ว่า เครือข่ายทางสังคม (Social Network) หมายถึง รูปแบบ ความสัมพันธ์ทาง สังคม (Pattern of Social Relationship) ของปัจเจกบุคคล (Individual) กลุ่ม (Group) และองค์กร (Organization) ผ่านรูปแบบของปฏิสัมพันธ์ทางสังคม (Social Interaction) ในรูปแบบต่างๆ เช่น กิจกรรม การสื่อสาร ความร่วมมือ การพึ่งพาอาศัย การแลกเปลี่ยน การเรียนรู้ ซึ่งเป็นปฏิสัมพันธ์ที่มี โครงสร้างและรูปแบบที่หลากหลาย ตลอดจนมีเป้าหมายร่วมกัน

ประเภทของเครือข่ายทางสังคม (Type of Social Network)

ในการจำแนกประเภทของเครือข่ายทางสังคม สามารถแบ่งได้ในหลายรูปแบบ โดยมีนักวิชาการ หลายคนที่ได้จำแนกประเภทของเครือข่าย ซึ่งผู้เขียนขอเสนอโดยสังเขป ดังนี้

นฤมล นิราทร⁹² ได้จำแนกประเภทของเครือข่ายทางสังคม ตามมิติ 4 มิติ ดังนี้

- 1) จำแนกตามพื้นที่ดำเนินการ เช่น เครือข่ายระดับหมู่บ้าน ตำบล อำเภอ จังหวัด ภาค และ ประเทศ
- 2) จำแนกตามกิจกรรมหรือประเด็นปัญหา เช่น เครือข่ายที่ทำงานด้านเด็ก สตรี สาธารณสุข เศรษฐกิจ พัฒนาชุมชน สิทธิมนุษยชน สิ่งแวดล้อม
- 3) จำแนกตามอาชีพหรือสถานภาพทางสังคม เช่น เครือข่ายด้านแรงงาน เครือข่ายกลุ่มพระ สหธรรม เครือข่ายครูพิทักษ์สิทธิเด็ก เครือข่ายสารวัตรนักเรียน
- 4) จำแนกตามรูปแบบโครงสร้างหรือความสัมพันธ์ ทำให้เกิดเครือข่ายใน 2 ลักษณะ คือ เครือข่ายตาม แนวตั้ง คือ (1) เครือข่ายที่มีโครงสร้างเป็นช่วงชั้น ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างองค์กร ภายในเครือข่ายไม่ เท่ากัน และ (2) เครือข่ายตามแนวนอน เป็นเครือข่ายที่ความสัมพันธ์ระหว่างองค์กร ภายในเครือข่ายเท่าเทียมกัน

⁹⁰ นฤมล นิราทร. 2543. การสร้างเครือข่ายการทำงาน: ข้อควรพิจารณาบางประการ. กรุงเทพฯ: โครงการ ระหว่างประเทศว่าด้วยการจัดปัญหาการใช้แรงงานเด็ก. อ้างแล้ว ธนพฤกษ์ ชะมะรัตน์. หน้า 6.

⁹¹ Jeremy Boissevain. 1974. *Friends of Friends: Network, Manipulators and Coalitions*. Oxford: Basil Blackwell. อ้างแล้ว ธนพฤกษ์ ชะมะรัตน์. p. 22

⁹² นฤมล นิราทร. 2543. การสร้างเครือข่ายการทำงาน: ข้อควรพิจารณาบางประการ. กรุงเทพฯ: โครงการ ระหว่างประเทศว่าด้วยการจัดปัญหาการใช้แรงงานเด็ก. อ้างแล้ว ธนพฤกษ์ ชะมะรัตน์. หน้า 18-21

นอกจากนี้ Martin Kilduff และ Wenpin Tsai⁹³ ได้แบ่งประเภทของเครือข่ายตาม ระดับของการศึกษาวิเคราะห์เครือข่าย (Network Analysis) โดย แบ่งได้เป็น 4 ประเภท คือ (1) เครือข่ายระดับปัจเจกบุคคล (Individual Level Network) (2) เครือข่ายระดับหน่วยธุรกิจ (Business Unit Level Network) (3) เครือข่ายระดับองค์กร (Organization Level Network) และ (4) เครือข่าย ระดับอื่นๆ (Other Level Network) หรือระดับระหว่างองค์กร

อย่างไรก็ตาม แม้มติของการจำแนกประเภทของเครือข่ายทางสังคมดังกล่าว จะค่อนข้างชัดเจนสามารถจำแนกประเภทได้ แต่หากพิจารณาอย่างละเอียดแล้วจะพบว่า บางเครือข่ายอาจมีลักษณะทับซ้อนกันอยู่ในแต่ละมิติ เช่น เครือข่ายแรงงาน มีลักษณะเป็นทั้งเครือข่ายด้านแรงงาน และเป็นเครือข่ายระดับประเทศด้วย

การสร้างเครือข่ายทางสังคม (Social Network Construct)

การสร้างเครือข่าย (Networking) หมายถึง กิจกรรมในการก่อให้เกิดกลุ่ม ซึ่งอาจเป็นกลุ่มองค์กร หรือกลุ่มบุคคล เพื่อวัตถุประสงค์ในการแลกเปลี่ยน การจัดกิจกรรม หรือการผลิตระหว่างองค์กรสมาชิก ต้องอาศัยการมีปฏิสัมพันธ์ร่วมกันมาก่อนหน้าที่จะทำความตกลงเป็นองค์กรเครือข่าย⁹⁴

สำหรับเหตุผลในการสร้างเครือข่ายทางสังคมนี้ นฤมล นิราทร⁹⁵ กล่าวว่า เป็น เพราะ (1) ต้องการมีเพื่อนในการทำงาน ต้องการมีหมู่ มีพวก (2) ต้องการทรัพยากรในการทำงาน (3) ต้องการรับภาระความเสี่ยงในกิจกรรมร่วมกัน (4) ต้องการความชำนาญเฉพาะด้านในการแก้ไขปัญหา (5) ต้องการประหยัด และ (6) ต้องการเรียนรู้ประสบการณ์ในการทำงานร่วมกัน รวมไปถึงมีปัจจัยเสริม ที่เป็นเงื่อนไขสำคัญ คือ ความเต็มใจที่จะเข้าร่วมเป็นเครือข่าย

ส่วนพระมหาสุทิตย์ อาภากร⁹⁶ ให้เหตุผลว่าการสร้างเครือข่ายทางสังคมเกิดจาก (1) สถานการณ์ปัญหาและสภาพแวดล้อมที่ซ้ำซ้อน หลากหลาย และขยายตัว จนเกินความสามารถของปัจเจกบุคคล หรือกลุ่มที่จะดำเนินการแก้ไข (2) เครือข่ายเป็นเครื่องมือหรือยุทธศาสตร์ในการสร้างพื้นที่ทางสังคม และ (3) เพื่อให้การประสานผลประโยชน์เป็นไปอย่างเท่าเทียม จากที่กล่าวมาในข้างต้น จะเห็น ได้ว่าเหตุผลสำคัญของการสร้างเครือข่ายทางสังคม คือ การมุ่งที่จะบรรลุเป้าหมายของปัจเจกบุคคล

⁹³ Martin Kilduff and Wenpin Tsai. 2003. *Social Networks and Organizations*. London: SAGE Publication Ltd. *อ้างแล้ว* ธนพฤกษ์ ชะมะรัตน์. p. 4-8

⁹⁴ นฤมล นิราทร. 2543. *การสร้างเครือข่ายการทำงาน: ข้อควรพิจารณาบางประการ*. กรุงเทพฯ: โครงการระหว่างประเทศว่าด้วยการจัดปัญหาการใช้แรงงานเด็ก. *อ้างแล้ว* ธนพฤกษ์ ชะมะรัตน์. หน้า 8.

⁹⁵ นฤมล นิราทร. 2543. *การสร้างเครือข่ายการทำงาน: ข้อควรพิจารณาบางประการ*. กรุงเทพฯ: โครงการระหว่างประเทศว่าด้วยการจัดปัญหาการใช้แรงงานเด็ก. *อ้างแล้ว* ธนพฤกษ์ ชะมะรัตน์. หน้า 11-12.

⁹⁶ พระมหาสุทิตย์ อาภากร. 2547. *เครือข่าย: ธรรมชาติ ความรู้ และการจัดการ*. กรุงเทพฯ: โครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข. *อ้างแล้ว* ธนพฤกษ์ ชะมะรัตน์. หน้า 55-58.

ซึ่งไม่สามารถทำได้ด้วยตนเองโดยลำพัง แต่ต้องอาศัยการรวมตัวกันเป็นกลุ่มเพื่อแลกเปลี่ยนทรัพยากร อันจะส่งผลให้สามารถดำเนินการให้บรรลุเป้าหมาย อันเป็นการประสานผลประโยชน์ซึ่งกันและกัน

องค์ประกอบของเครือข่ายทางสังคม (Social Network Components)

มีนักวิชาการหรือผู้รู้ได้กำหนดองค์ประกอบของเครือข่ายทางสังคมไว้หลายแนวทาง ซึ่งผู้เขียนขอเสนอโดยสังเขป ดังนี้

พระมหาสุทิตย์ อาภากร⁹⁷ กล่าวว่าองค์ประกอบที่สำคัญของความเป็นเครือข่าย ประกอบด้วย (1) หน่วยชีวิตหรือสมาชิก (2) จุดมุ่งหมาย (3) การทำหน้าที่อย่างมีจิตสำนึก (4) การมีส่วนร่วมและการแลกเปลี่ยน และ (5) ระบบความสัมพันธ์และการสื่อสาร

เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์⁹⁸ กล่าวถึงองค์ประกอบที่สำคัญของเครือข่าย ว่ามีอยู่ 7 ประการ ประกอบด้วย (1) การรับรู้มุมมองร่วมกัน (2) การมีวิสัยทัศน์ร่วมกัน (3) การมีผลประโยชน์ และความสนใจร่วมกัน (4) การมีส่วนร่วมของสมาชิกเครือข่ายอย่างกว้างขวาง (5) มีกระบวนการเสริมสร้างซึ่งกันและกัน (6) มีการพึ่งอิงร่วมกัน และ (7) การมีปฏิสัมพันธ์เชิงแลกเปลี่ยน

Waner⁹⁹ กล่าวถึง องค์ประกอบของเครือข่าย โดยใช้ตัวอักษรย่อภาษาอังกฤษ คือ LINK ซึ่งประกอบด้วย (1) การเรียนรู้ (Learning) (2) การลงทุน (Investing) (3) การดูแล (Nursing) และ (4) การรักษา (Keeping) สรุปได้ว่า องค์ประกอบของเครือข่ายทางสังคม ประกอบด้วย

- (1) สมาชิกของเครือข่าย
- (2) มีจุดมุ่งหมายร่วมกัน
- (3) การปฏิบัติหน้าที่ของสมาชิกในเครือข่าย
- (4) การสื่อสารภายในเครือข่าย
- (5) การมีปฏิสัมพันธ์เชิงแลกเปลี่ยน

การวิเคราะห์เครือข่ายสังคม (Social Network Analysis)

จากที่กล่าวมาในข้างต้นจะเห็นได้ว่า แนวความคิดในเรื่องเครือข่ายทางสังคมนั้น เน้นการดำรงอยู่ ของสายใยความสัมพันธ์ทางสังคม (Social Relation Web) ระหว่างบุคคลที่ขยายครอบคลุมไปทั่วทั้งสังคม แต่การวิเคราะห์เครือข่ายทางสังคมนั้น ในทางสังคมวิทยาจะเน้นที่ความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างบุคคลที่อยู่ในเครือข่ายสังคมว่า จะส่งผลต่อพฤติกรรมซึ่งกันและกันอย่างไร ซึ่งต้องอาศัยปัจจัย

⁹⁷ พระมหาสุทิตย์ อาภากร. 2547. *เครือข่าย: ธรรมชาติ ความรู้ และการจัดการ*. กรุงเทพฯ: โครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข. *อ่วงแล้ว* ธนพฤกษ์ ชะมะรัตน์. หน้า 48-49

⁹⁸ เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์. 2543. *การจัดการเครือข่าย: กลยุทธ์สำคัญสู่ความสำเร็จของการปฏิรูปการศึกษา*. กรุงเทพฯ: ชัคเซสมิเตีย. *อ่วงแล้ว* ธนพฤกษ์ ชะมะรัตน์. หน้า 36-43

⁹⁹ ปารีชาติ สถาปิตานนท์ และชัยวัฒน์ ธีระพันธ์. 2546. *สื่อสารกับสังคมเครือข่าย*. กรุงเทพฯ: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา. *อ่วงแล้ว* ธนพฤกษ์ ชะมะรัตน์. หน้า 9

เรื่องรูปแบบ และลักษณะของเครือข่ายสังคมมาอธิบายพฤติกรรมของบุคคลด้วย ในเรื่องนั้น Jeremy Boissevain ได้ เสนอถึงลักษณะความสัมพันธ์ทางสังคมที่สามารถนำมาเป็นกรอบในการศึกษาวิเคราะห์ เครือข่ายสังคมไว้ 4 ลักษณะด้วยกัน ดังนี้¹⁰⁰

1. ความสัมพันธ์อันหลากหลาย ด้วยบทบาทที่มีในสังคม: ความสัมพันธ์เชิงซ้อน (Diversity of Linkage: Multiplexity) โดยลักษณะของความสัมพันธ์แบบนี้ สามารถอธิบายได้ด้วยทฤษฎีบทบาท (Role Theory) เนื่องจากในเครือข่ายทางสังคมนั้น จะประกอบไปด้วยบุคคลที่มีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันตามบทบาทหรือหน้าที่ ที่แต่ละคนหรือคู่ความสัมพันธ์มีอยู่ โดยที่บุคคลแต่ละคนนั้นมีได้มีเพียงบทบาทเดียว หากแต่มีหลายบทบาทที่จะต้องสวมในชีวิตประจำวัน เช่น บทบาทของแม่ บทบาทลูก บทบาทอาจารย์ บทบาทนักศึกษา บทบาทของเพื่อน เป็นต้น ดังนั้น บุคคลสองคนอาจมีความสัมพันธ์กันได้ ทั้งในบทบาทเดียว (Single Role) หรือหลายบทบาทประกอบกัน (Multiple Roles) เรียกได้ว่าเป็นความสัมพันธ์เชิงเดี่ยว (uniplex or Single-Relation) และความสัมพันธ์เชิงซ้อน (Multiplex or Multi-Relation) ตามลำดับ ซึ่งบทบาทแต่ละบทบาทจะมีปทัสถาน (Norms) และความคาดหวัง (Expectation) เป็นตัวชี้แนะ แนวทางพฤติกรรมที่จะปฏิบัติต่อกันและกัน

2. ความสัมพันธ์ทางสังคมบนพื้นฐานของการแลกเปลี่ยน (Transactional Contact) ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในเครือข่ายทางสังคม บางครั้งอาจเป็นไปตามทฤษฎีการแลกเปลี่ยน (Exchange Theory) ที่กล่าวมาในช่วงต้นของบทความนั้น เนื่องจากบุคคลไม่เพียงแต่ทำตามบทบาทหน้าที่ที่คาดหวัง (Expect Role/Functions) ในสังคม หรือตามปทัสถาน (Norms) ที่ได้รับการถ่ายทอดมาเท่านั้น แต่ความสัมพันธ์ ระหว่างบุคคลยังขึ้นอยู่กับพื้นฐานของการรับรู้และการตัดสินใจในการแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกันระหว่างคู่ความสัมพันธ์ ทั้งในด้านวัตถุและทางด้านจิตใจ เช่น เงินทอง สิ่งของ หรือความช่วยเหลือที่ก่อให้เกิดบุญคุณที่ต้องมีการตอบแทนกันในภายภาคหน้า โดยที่ตัวบุคคลเป็นผู้ตัดสินใจเองในการที่จะเลือก หรือมีพฤติกรรมอย่างไร หรือแลกเปลี่ยนอะไรกับอีกบุคคลหนึ่ง เช่น ความ เป็นเพื่อนระหว่าง นายดำกับนายแดง อาจเป็นไปได้ทั้งในเรื่องของความรัก ความซื่อสัตย์ ความสนิทสนม การให้ของกำนัล การให้ยืมเงินทอง แต่ทั้งคู่ก็อาจเลือกที่จะแลกเปลี่ยนในเพียงบางสิ่งบางอย่างซึ่งกันและกันเท่านั้น ทั้งนี้ โดยคำนึงถึงความเหมาะสมหรือความพอใจที่จะได้จากการแลกเปลี่ยนนั้นๆ ด้วย

3. ความสัมพันธ์ทางสังคมในลักษณะที่เท่าเทียมกันและไม่เท่าเทียมกัน (Directional Flow) ความสัมพันธ์ทางสังคมนั้นระหว่างบุคคล ซึ่งวางอยู่บนพื้นฐานการแลกเปลี่ยนนั้น สามารถก่อให้เกิดความสัมพันธ์ในลักษณะร่วมมือกัน (Cooperative) หรือแข่งขันกัน (Competitive) ซึ่งอาจก่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนที่สมดุล (Balance Reciprocity) และไม่สมดุลกัน (Negative Reciprocity) ขึ้น ในที่นี้

¹⁰⁰ Jeremy Boissevain. 1974. *Friends of Friends: Network, Manipulators and Coalitions*.

หมายถึงการได้รับผลประโยชน์จากกันและกัน ทั้งในลักษณะที่เท่าเทียมกันและไม่เท่าเทียมกัน โดยฝ่ายหนึ่งอาจได้รับมากกว่าอีกฝ่ายหนึ่ง

4. ความถี่และระยะเวลาของความสัมพันธ์ (Frequency and Duration of Relationship) ความถี่ของความสัมพันธ์ (Frequency of Relationship) ถือเป็นปัจจัยที่นำไปสู่คุณภาพของความสัมพันธ์ในลักษณะการเกิดความสัมพันธ์เชิงซ้อน และในทำนองเดียวกันความถี่ของความสัมพันธ์ ก็เป็นผล เนื่องจากความสัมพันธ์เชิงซ้อน ความผูกพันและความมีอิทธิพลต่อกันและกันในด้านพฤติกรรมนั้น จึงขึ้นอยู่กับความถี่และความบ่อยครั้งของการพบปะสัมพันธ์กัน ประกอบขึ้นอยู่ที่ช่วงระยะเวลาของความสัมพันธ์ด้วย ยิ่งบุคคลมีความสัมพันธ์กับอีกบุคคลหนึ่งบ่อยครั้งและมีระยะเวลาของการรู้จักกันนานเพียงใด ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลสองคน จะมีอิทธิพลกำหนดพฤติกรรมของกันและกันมากขึ้นเท่านั้น เนื่องจากว่ามีความผูกพันมาก แต่ความถี่ของความสัมพันธ์อย่างเดียวนั้นไม่เพียงพอที่จะทำนายอิทธิพลของความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล หรือพฤติกรรมของบุคคลได้ เช่น หากเราเดินทางไปทำงาน และพบกับพนักงานทำความสะอาดทุกวัน ก็ไม่ได้หมายความว่าพนักงานทำความสะอาดนั้นจะมีอิทธิพลในการกำหนดพฤติกรรมของเรา ในทางตรงกันข้ามแม้ว่าเราจะไม่ได้เจอน้องชายถึงสองปี แต่เราก็มีความรักให้แก่เขาและ ยินดีที่จะทำตามคำขอของเขา ดังนั้น อาจกล่าวได้ว่าระยะเวลาของการมีความสัมพันธ์กัน อาจใช้เป็นตัวชี้ได้ (Indicator) ในการทำนายอิทธิพลที่จะมีต่อพฤติกรรมของบุคคลมากกว่าความถี่ของการพบปะกัน

นอกจากลักษณะของความสัมพันธ์ภายในเครือข่ายทางสังคมทั้งสี่ข้างต้น Boissevain ยังได้เสนอ ต่อไปอีกว่า สิ่งที่จะต้องคำนึงและวิเคราะห์ร่วมไปด้วย คือ ลักษณะของโครงสร้างของเครือข่ายทางสังคม ประกอบด้วย (1) ขนาดของเครือข่าย (2) ความหนาแน่นภายในเครือข่าย (3) ความเกี่ยวพันกันภายใน เครือข่าย (4) ตำแหน่งของบุคคลภายในเครือข่าย และ (5) กลุ่มของความสัมพันธ์ของบุคคลในเครือข่าย

2.4 แนวคิดเกี่ยวกับทุนทางสังคม

จากเอกสารสัมมนาวิชาการ กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ ประจำปี พ.ศ.2546 โดยสรุปความสำคัญของทุนทางสังคมไว้ดังนี้¹⁰¹

“ทุนทางสังคม” (Social Capital)¹⁰² ได้รับความสนใจเพิ่มขึ้นและทุกฝ่ายตระหนักถึงความสำคัญและความจำเป็นในการรักษา พัฒนาและใช้ประโยชน์จากทุนทางสังคมในมิติต่างๆ เพื่อนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนของประเทศ

¹⁰¹ สุวรรณิ คงมัน. 2546. *ทุนทางสังคม*. เอกสารสัมมนาวิชาการ กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ ประจำปี พ.ศ. 2546

¹⁰² สุวรรณิ คงมัน. 2546. *ทุนทางสังคม*. อ้างแล้ว. หน้า 4

ในระยะที่ผ่านมา มีนักคิด นักวิชาการทั้งต่างประเทศในประเทศและองค์กรต่างๆ ได้พยายามอธิบายถึงความหมาย และกำหนดขอบเขตหรือองค์ประกอบของทุนทางสังคมไว้ค่อนข้างหลากหลาย ดังนี้

Robert Putnam¹⁰³ ให้คำอธิบายว่า ทุนทางสังคม คือ ความเชื่อมโยงระหว่างปัจเจกและเครือข่ายของกลุ่มสังคม นำมาซึ่งบรรทัดฐานการปฏิบัติ (Norm) ของการต่างตอบแทนกันและกัน (reciprocity) และความไว้วางใจ (Trustworthiness)

Cohen และ Prusak¹⁰⁴ มองว่าทุนทางสังคมเป็นความสัมพันธ์ที่สะสมในรูปความไว้วางใจ (Trust) ความเข้าใจซึ่งกันและกัน (Mutual Understanding) การให้คุณค่าร่วม (Shared Value) และพฤติกรรมที่เชื่อมโยงสมาชิกของเครือข่ายและชุมชนเข้าด้วยกัน และทำให้ความร่วมมือเกิดได้จริง

Francis Fukuyama¹⁰⁵ ทุนทางสังคม หมายถึง บรรทัดฐานหรือที่ทุกคนร่วมที่จะส่งเสริมให้เกิดความร่วมมือกันทางสังคม โดยมีมุมมองในเชิงวัฒนธรรม ซึ่งวัฒนธรรมมักถูกมองว่าเป็นเป้าหมายสุดท้าย และเป็นวิธีการที่จะทำให้บรรลุเป้าหมาย นั่นคือ ช่วยให้กลุ่มคนมีการติดต่อสื่อสารและร่วมมือกันในการทำกิจกรรมต่างๆ

Christaan Grootaert and Thierry van Bastelaer¹⁰⁶ สรุปว่าทุนทางสังคมหมายถึงระบบความสัมพันธ์และคุณค่าที่เป็นปฏิสัมพันธ์ระหว่างรัฐบาลกับประชาชน ซึ่งสนับสนุนการพัฒนาสังคมและเศรษฐกิจ โดยจำแนกทุนทางสังคมออกเป็น 2 รูปแบบ คือ ทุนทางสังคมทางด้านโครงสร้าง (Structural Social Capital) เป็นลักษณะนามธรรมที่ไม่สามารถตีค่าได้ เช่น รูปแบบพฤติกรรมหรือทัศนคติที่ได้รับการยอมรับโดยทั่วไป คุณค่าร่วมบรรทัดฐานในการตอบแทนและการไว้วางใจซึ่งกันและกัน

¹⁰³ Robert D. Putnam. 1993. *Making democracy work : Civic traditions in modern Italy*. Princeton : Princeton University Press อ้างใน สุวรรณี คงมั่น. 2546. *ทุนทางสังคม*. เอกสารสัมมนาวิชาการ กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ ประจำปี พ.ศ. 2546. หน้า 3.

¹⁰⁴ Cohen, D. and Prusak, L. 2001. *In Good Company. How social capital makes organization work*. Boston Ma : Harvard Business School Press. Fitzsimons. อ้างใน สุวรรณี คงมั่น. 2546. *ทุนทางสังคม*. เอกสารสัมมนาวิชาการ กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ ประจำปี พ.ศ. 2546. หน้า 3.

¹⁰⁵ Francis Fukuyama. 1995. *Trust : the social virtues and the creation of prosperity*. London : Hamish Hamilton อ้างใน สุวรรณี คงมั่น. 2546. *ทุนทางสังคม*. เอกสารสัมมนาวิชาการ กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ ประจำปี พ.ศ. 2546. หน้า 3.

¹⁰⁶ Christaan Grootaert and Thierry van Bastelaer. 2001. UNDERSTANDING AND MEASURING SOCIAL CAPITAL: A SYNTHESIS OF FINDINGS AND RECOMMENDATIONS FROM THE SOCIAL CAPITAL INITIATIVE. The World Bank Social Development Family Environmentally and Socially Sustainable Development Network (April 2001) อ้างใน สุวรรณี คงมั่น. 2546. *ทุนทางสังคม*. เอกสารสัมมนาวิชาการ กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ ประจำปี พ.ศ. 2546. หน้า 3.

Narayan D and Pricett¹⁰⁷ (อ้างถึงใน สุวรรณดี คงมัน, 2546, น.4) มองทุนทางสังคมว่าเป็นการดำรงชีวิตอย่างมีปฏิสัมพันธ์ซึ่งกันและกันในเชิงปริมาณและคุณภาพ และบรรทัดฐานของสังคม ซึ่งหมายถึงการเข้าร่วมกันในองค์กรสังคม เช่น ครัวเรือน องค์กรชุมชน องค์กรอาสาสมัคร รวมทั้งการเป็นสมาชิกของกลุ่มต่างๆ ในสังคม

เมื่อพิจารณาจากคำนิยาม และคำจำกัดความเรื่องทุนทางสังคมดังกล่าวข้างต้น จะเห็นได้ว่ามีความหลากหลายขึ้นอยู่กับประสบการณ์ภูมิหลัง ฐานคิดและความสนใจของผู้ที่ทำการศึกษา อย่างไรก็ตาม ถ้าจะให้การพัฒนาและใช้ประโยชน์จากทุนทางสังคมของไทยเป็นไปอย่างเหมาะสมแล้ว จำเป็นจะต้องกำหนดความหมายและขอบเขตที่มีความชัดเจนและเป็นสิ่งที่ยอมรับกันในระดับหนึ่ง

องค์ประกอบของทุนทางสังคมไทย¹⁰⁸ ได้แก่

1. ทุนมนุษย์ ที่มีคุณภาพ มีความรู้ มีสติปัญญาและทักษะ มีคุณธรรม มีวินัย และความรับผิดชอบ มีทัศนคติที่ดีในการทำงาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งมีการรวมกลุ่มเพื่อสร้างเครือข่ายเพื่อสร้างประโยชน์แก่ส่วนรวม

2. ทุนที่เป็นสถาบัน ได้แก่ สถาบันครอบครัว สถาบันการศึกษา ศาสนา การเมือง รวมทั้งองค์กรที่ตั้งขึ้นมา เช่น องค์กรพัฒนาเอกชน องค์กรชุมชน องค์กรประชาชน สมาคมวิชาชีพ สื่อมวลชน ฯลฯ

3. ทุนทางปัญญาและวัฒนธรรม ครอบคลุมถึงระบบคุณค่าต่าง ๆ เช่น ความไว้วางใจ คุณธรรม จิตสำนึกสาธารณะ ฯลฯ รวมถึงวัฒนธรรมไทยและภูมิปัญญาท้องถิ่นแหล่งประวัติศาสตร์และโบราณคดี ตลอดจนระบบเครือญาติและเครือข่ายความร่วมมือ

แนวคิดการพัฒนาทุนทางสังคมเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน¹⁰⁹

1. ความเชื่อมโยง โดยให้ทุนทางสังคมเป็นปัจจัยหลักที่จะสนับสนุนการพัฒนาขีดความสามารถในการแข่งขันของประเทศการแก้ปัญหาความยากจน ธรรมมาภิบาลและการพัฒนาที่ยั่งยืน

2. ความหลากหลาย โดยพัฒนาและใช้ทุนทางสังคมที่มีอยู่หลากหลายให้สอดคล้องกับโครงสร้างสังคมวัฒนธรรมและความต้องการของแต่ละพื้นที่ กลุ่มเป้าหมายและสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงทั้งในและนอกประเทศ

¹⁰⁷ Narayan D and Pricett. Cents and Sociability: Household Income and Social Capital in Rural Tanzania. *Economic Development and Cultural Change*, Vol. 47, No. 4 (July 1999), pp. 871-897 อ้างใน สุวรรณดี คงมัน. 2546. *ทุนทางสังคม*. เอกสารสัมมนาวิชาการ กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ ประจำปี พ.ศ. 2546. หน้า 3.

¹⁰⁸ สุวรรณดี คงมัน. 2546. *ทุนทางสังคม*. เอกสารสัมมนาวิชาการ กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ ประจำปี พ.ศ. 2546. หน้า 5.

¹⁰⁹ สุวรรณดี คงมัน. 2546. *ทุนทางสังคม*. เอกสารสัมมนาวิชาการ กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ ประจำปี พ.ศ. 2546. อ้างแล้ว หน้า 5.

3. การพัฒนาที่ครบวงจร ทั้งการนำทุนทางสังคมที่มีอยู่มาพัฒนาต่อยอดใช้ประโยชน์เชิงรุกได้อย่างสร้างสรรค์เป็นรูปธรรม การฟื้นฟูทางสังคมที่มีจุดอ่อนให้ปรับตัวกลับคืนความสำคัญขึ้นมาและการสร้างระบบ / กลไก ให้เกิดการพัฒนาทุนทางสังคมอย่างยั่งยืน

4. เลือกเรื่องสำคัญที่จะดำเนินในระดับชาติ โดยเฉพาะเรื่องที่มีความจำเป็นอย่างเร่งด่วน โดยจะต้องมีการกำหนดแนวทางการดำเนินงานที่ชัดเจน

5. ดำเนินการในระบบพื้นที่ ภารกิจ และการมีส่วนร่วม (Area, Function and Participation) โดยใช้ชุมชนเป็นแกน ซึ่งจะช่วยให้เกิดการบูรณาการทั้งในมิติของกิจกรรมและหน่วยงาน

6. ดำเนินงานในลักษณะพื้นที่นำร่อง โครงการนำร่อง เพื่อหารูปแบบที่เหมาะสมที่จะใช้ขยายผลไปในพื้นที่ / ชุมชนอื่นๆ ต่อไป

บทบาทความสำคัญของทุนทางสังคม¹¹⁰

1. ความมั่นคงทางเศรษฐกิจ ในการสร้างความมั่นคงเจริญเติบโตอย่างมีเสถียรภาพให้แก่ระบบเศรษฐกิจของประเทศจำเป็นต้องริเริ่มตั้งแต่ระบบเศรษฐกิจระดับจุลภาคขึ้นมา โดยทุนทางสังคมจะเข้าไปมีบทบาทในการสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจในแต่ละระดับ

2. ความมั่นคงทางด้านสิ่งแวดล้อม ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมถือเป็นปัจจัยสำคัญในการดำรงชีวิตของคนไทยมาช้านาน ชาวบ้านมีความผูกพันกับทรัพยากรดิน น้ำ ป่า ทั้งในฐานะที่เป็นแหล่งที่อยู่อาศัย แหล่งอาชีพหรืออาหารหรือแม้แต่การเป็นยารักษาโรค ดังนั้น ถ้าความมั่นคงทางทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมถูกทำลายเพราะมีการทำลายจนถึงระดับที่ไม่สามารถฟื้นฟูคืนกลับมาได้ย่อมส่งผลกระทบต่อความมั่นคงของมนุษย์ติดตามไปด้วย

3. ความมั่นคงด้านการเมืองการปกครอง ความมั่นคงของมนุษย์ที่สำคัญประการหนึ่งคือ การดำรงชีวิตอยู่ในสังคมที่มีการปกป้องคุ้มครองคนทุกคนอย่างทั่วถึงและเป็นธรรมและเปิดโอกาสให้คนมีส่วนร่วมในทุกกระบวนการอย่างมีศักดิ์ศรี ความเป็นมนุษย์ ซึ่งสิ่งเหล่านี้จะเกิดขึ้นได้ต่อเมื่อสังคมนั้น ๆ มีระบบการบริหารจัดการที่ดี

4. ความมั่นคงทางสังคมของมนุษย์มีมิติที่หลากหลายทั้งเรื่องสุขภาวะ อาหาร ความรู้ ความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินและอื่น ๆ ทุนทางสังคมสามารถเข้าไปมีบทบาทในทุกเรื่อง เช่น การนำภูมิปัญญาชาวบ้านเรื่องสมุนไพรมารักษา ผู้ป่วยและส่งเสริมสุขภาพของคนในชุมชน เป็นต้น

ทุนทางสังคมกับความมั่นคงของมนุษย์¹¹¹

¹¹⁰ สุวรรณดี คงมั่น. 2546. *ทุนทางสังคม*. เอกสารสัมมนาวิชาการ กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ ประจำปี พ.ศ. 2546. *อ้างแล้ว* หน้า 5.

¹¹¹ สุวรรณดี คงมั่น. 2546. *ทุนทางสังคม*. เอกสารสัมมนาวิชาการ กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ ประจำปี พ.ศ. 2546. *อ้างแล้ว* หน้า 5.

1. ต้องมีการสร้างความรู้ความเข้าใจให้กับคนในสังคมและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องทั้งในภาครัฐ ภาคเอกชนและชุมชนถึงบทบาทความสำคัญของกองทุนทางสังคมในการสร้างความมั่นคงของมนุษย์ อย่างกว้างขวางและลึกซึ้ง เพื่อให้เกิดการปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ว่า การสร้างความมั่นคงของมนุษย์ เป็นบทบาทหน้าที่ของทุกคนที่จะต้องร่วมมือกันและจะต้องนำสิ่งที่ดีที่ถือเป็นทุนของสังคมมาใช้ ประโยชน์อย่างเป็นบูรณาการ เพื่อให้มนุษย์มีความมั่นคงในทุกมิติได้รับการปกป้องคุ้มครองจากภัยคุกคามที่เกิดขึ้นอยู่แล้วและมีความเสี่ยงที่คาดว่าจะต้องเผชิญ เพื่อให้สามารถพึ่งพาตนเองได้อย่างสมศักดิ์ศรี

2. ต้องมีกลไกและกระบวนการที่เอื้ออำนวยให้คน ครอบครัวและชุมชน สามารถนำทุนทางสังคมที่มีอยู่ของตนมาใช้ประโยชน์ในการเพิ่มความมั่นคงให้ตนเองและชุมชนได้ อาทิ การให้สิทธิในการจัดการป่าชุมชนแก่คนในชุมชนเพื่อที่จะได้นำมาใช้เป็นฐานทรัพยากรในการสร้างความมั่นคงทางด้านเศรษฐกิจ การสนับสนุนให้มีกระบวนการสร้างและจัดการความรู้ภายในชุมชนเพื่อนำทุนทางภูมิปัญญาที่มีอยู่ของชุมชนมาบูรณาการกับความรู้ใหม่ที่เข้าไปในชุมชนเพื่อเพิ่มสมรรถนะในการปรับตัวต่อโลกยุคใหม่ได้อย่างเหมาะสม การจัดทำ Social Capital Mapping ของชุมชน เพื่อให้ชุมชนได้รับรู้สถานะภาพทุนทางสังคมที่มีอยู่สำหรับนำมาใช้สร้างความมั่นคงให้สมาชิกของตนเอง เป็นต้น

3. ต้องสร้างความร่วมมือจากภาคีการพัฒนาต่างๆอย่างเป็นเครือข่ายในทุกระดับตั้งแต่ระดับชุมชนถึงระดับประเทศและนานาชาติ เพราะภัยคุกคามและความเสี่ยงหลายเรื่องต้องอาศัยพลังความร่วมมือในระดับนานาชาตินั้น ได้มีตัวอย่างให้เห็นได้ชัดว่าความไม่มั่นคงที่เกิดขึ้นในประเทศหนึ่งมีผลกระทบต่อคนในประเทศหนึ่งตามไปด้วย เช่น ภาวะไฟฟ้าเริ่ร้างของประเทศอินโดนีเซียมีผลกระทบต่อความไม่มั่นคงทางด้านสุขภาพของคนไทยในภาคใต้ตอนล่างหรือปัญหายาเสพติด แรงงานต่างด้าวและชนกลุ่มน้อยในประเทศเพื่อนบ้านมีผลต่อความไม่มั่นคงปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินของคนไทย ฯลฯ แนวทางการสร้างความมั่นคงของมนุษย์ในระยะต่อไปจึงต้องคำนึงถึงการเชื่อมโยงใช้ประโยชน์จากทุนทางสังคมในบริบทของความสัมพันธ์กับประเทศเพื่อนบ้านบนพื้นฐานโครงสร้างสังคมวัฒนธรรมเอเชียอาคเนย์ที่สั่งสมมาช้านานด้วย

4. ควรนำปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาเศรษฐกิจของชุมชน การดำเนินกิจกรรมของกลุ่มตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง โดยดำเนินการแบบค่อยเป็นค่อยไป ด้วยความอดทนและมีความพากเพียร มีการผลิตที่มีความพอเพียง เหมาะสมหรือพอประมาณกับกำลังกาย กำลังทรัพย์และกำลังปัญญาที่มีอยู่ โดยคนในชุมชนได้เริ่มดำเนินกิจกรรมจากเงินออมของตนเองและเงินทุนของชุมชน และมีการนำทรัพยากรท้องถิ่นที่มีอยู่มาใช้ประโยชน์โดยไม่เกิดการทำลาย รวมทั้งมีการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ได้อย่างเหมาะสม อันจะนำไปสู่การสร้าง ความมั่นคง ในรายได้ของคนในชุมชนและการสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจอันดีฐานราก ซึ่งจะส่งผลต่อความมั่นคงทางเศรษฐกิจในภาพรวมของประเทศต่อไป

ป่าชุมชนแห่งนี้มีความโดดเด่นสอดคล้องกับแนวคิดหรือคำขวัญของป่า คือ “ผืนป่าแห่งชีวิต” จากคำขวัญทำให้ความโดดเด่นของป่าชุมชนแห่งนี้มุ่งไปที่การบริหารองค์คณะ การรักษาผลประโยชน์จากป่าชุมชนของบรรดาผู้คนที่อาศัยอยู่ในป่าชุมชนแห่งนี้

1.1 ที่ตั้งของชุมชนโคกป่าซีหรือป่าชุมชนโคกป่าซี

ชุมชนโคกป่าซีมีที่ตั้งอยู่ที่บ้านหนองห้าง ชุมชนเก่าแก่ของชาวผู้ไทที่ดูแลรักษาป่า “โคกป่าซี” พื้นที่ 1,268 ไร่ ซึ่งสภาพเสื่อมโทรมเพราะการรुकตัดไม้จากชุมชนรอบผืนป่า การจับจองเป็นที่ส่วนบุคคล ปัญหาไฟป่าที่เกิดขึ้นทุกปี การผ่านเข้าออกผืนป่าอย่างไม่จำกัด และไม่มีการดูแลรักษา ทำให้ป่าเสื่อมโทรมลงอย่างรวดเร็ว ชาวบ้านจึงเกิดความตระหนักและหาวิธีดูแลรักษา โดยการสร้างกฎเกณฑ์การเข้าใช้ประโยชน์ การจัดตั้งกลุ่มราษฎรอาสาสมัครพิทักษ์ป่ากระบวนการสร้างคนรุ่นใหม่อย่างเป็นระบบ รวมทั้งประสานงานกับเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าภูสีฐาน ในการแบ่งเขตการดูแลรักษาป่าชุมชนและป่าอนุรักษ์จนเกิดเป็นรูปแบบการจัดการป่าร่วมกันระหว่างภาครัฐและภาคประชาชน

1.2 การก่อกำเนิดกลุ่มรักษาป่า

จุดเริ่มต้นของการอนุรักษ์เกิดขึ้นในปี 2537 เมื่อป่ามีสภาพเสื่อมโทรมเพราะการรुकตัดไม้จากชุมชนรอบผืนป่า การจับจองเป็นที่ส่วนบุคคล ปัญหาไฟป่าที่เกิดขึ้นทุกปี การผ่านเข้าออกผืนป่าอย่างไม่จำกัด และไม่มีการดูแลรักษา ทำให้ป่าเสื่อมโทรมลงอย่างรวดเร็ว ชาวบ้านจึงเกิดความตระหนักและหาวิธีดูแลรักษา โดยการสร้างกฎเกณฑ์การเข้าใช้ประโยชน์แต่ยังไม่มีการรวมตัวอย่างเป็นทางการ

ในปี 2540 องค์การบริหารส่วนตำบลหนองห้าง ที่เพิ่งก่อตั้งขึ้นได้หยิบยกสถานการณ์ความเสื่อมโทรมของป่าขึ้นมาหารือร่วมกับเจ้าหน้าที่เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าภูสีฐาน และตัวแทนชาวบ้าน ในที่สุดมีข้อสรุปว่าควรที่จะมีการพัฒนาพื้นที่ป่า โดยการสร้างหอเฝ้าระวังไฟป่า และพัฒนาให้เป็นจุดอบรมของกลุ่มเยาวชนในการศึกษาธรรมชาติ และจัดตั้งคณะกรรมการรักษาป่าที่พัฒนามาจากกลุ่มราษฎรอาสาสมัครพิทักษ์ป่าจำนวนกว่า 160 คน โดยแบ่งหน้าที่การทำงานออกเป็น 7 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มลาดตระเวนป้องกันรักษาป่า กลุ่มอนุรักษ์สัตว์ป่า กลุ่มด่านตรวจ กลุ่มปลูกป่า กลุ่มไฟป่า กลุ่มสมุนไพรรักษา และกลุ่มประชาสัมพันธ์ มีการตั้งด่านตรวจตราลงทะเลเบียน เพื่อเก็บค่าผ่านทางจากพี่น้องชุมชนอื่นๆ ที่เข้าไปหาของป่า มีทีมออกตรวจตราเฝ้าระวังการตัดไม้ทำลายป่า และไฟป่าและมีการปลูกป่าเพิ่มทุกปี

ผลจากการทุ่มเททำงานทำให้โคกป่าซีฟื้นตัว กิจกรรมดังกล่าวสะท้อนถึงการดำเนินงานที่เข้มแข็ง ทำให้ชาวบ้านหนองห้างได้รับพระมหากรุณาธิคุณ พระราชทานธงพิทักษ์ป่าเพื่อรักษาชีวิต จากสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ในปี 2546

1.3 การสร้างภาคีเครือข่าย : การสร้างภาคีความร่วมมือ

การถ่ายทอดเรื่องราวของป่าไปสู่กลุ่มเยาวชนก็เป็นงานอีกส่วนหนึ่ง ลูกหลานบ้านหนองห้างเรียนรู้เรื่องป่ากันตั้งแต่จำความ โดยวิ่งตามพ่อแม่เข้าไปหาเก็บหาอาหารในป่าตั้งแต่เห็ด หน่อไม้ ผลไม้ป่า ห้วมัน ชิงป่า สมุนไพร ใบตอง การหาขี้ผึ้งหรือชัน เก็บแมงแคง แมงคืบ ไส้แยะ ไส้ปอม ฯลฯ กิจกรรมเหล่านี้เป็นความสนุกสนาน

ขณะเดียวกันมีหน่วยงานการท่องเที่ยวที่สนับสนุนการท่องเที่ยวเชิงนิเวศน์ โดยให้งบประมาณผ่านทาง อบต. เพื่อปรับปรุงเส้นทางจากชุมชนสู่ป่า การสร้างร่องน้ำ การสร้างหอสังเกตการณ์ไฟฟ้า การสร้างฝายแม้ว ศาลาพักของหน่วยตรวจป่า (รสบท.) รวมทั้งสร้างศูนย์ประสานงานสำนักงานโครงการโคกป่าซี องค์ประกอบหลายๆ ด้านเหล่านี้ทำให้โคกป่าซีกลายเป็นศูนย์การเรียนรู้เรื่องการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าไม้ที่มีผู้มาศึกษาดูงาน และจัดค่ายฝึกอบรมเป็นประจำ

1.4 โครงการและกิจกรรมและผลสำเร็จ

จากจุดเริ่มต้นของกลุ่ม รสบท. นำมาสู่กระบวนการสร้างคนรุ่นใหม่อย่างเป็นระบบ การทำงานร่วมกับภาครัฐ จนเกิดเป็นรูปแบบการจัดการป่าร่วมกันระหว่างภาครัฐและภาคประชาชน

- ชื่อชุมชน :** ชุมชนโคกป่าซี
หมู่ 1 ตำบลหนองห้าง อำเภอกุฉินารายณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์
- พื้นที่ :** 1,268 ไร่
- ประชากร :** 9 หมู่บ้าน ประชากร 5,519 คน
- กิจกรรม :**
- จัดอบรมการดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเพื่อให้ชาวบ้านมีความเข้าใจในกฎเกณฑ์การใช้ประโยชน์และการดูแลป่า
 - จัดทำโครงการปลูกป่าในวันสำคัญต่างๆ เพื่อสร้างจิตสำนึกด้านการอนุรักษ์ สร้างความสามัคคี และเพิ่มพื้นที่ป่า รวมทั้งการลาดตระเวนไฟป่า
 - จัดทำโครงการปลูกต้นไม้ (ประเภทไม้ไผ่) ที่ภูถ้ำขาว จำนวน 20 ไร่
 - การสำรวจโคกป่าซีและจัดทำเส้นทางเดินศึกษาธรรมชาติพร้อมทำป้ายข้อมูล
 - จัดทำโครงการสนับสนุนกิจกรรมการปลูกป่าและรักษาป่าอย่างต่อเนื่อง เช่น การปลูกป่าเสริมพื้นที่ป่า การซื้อจักรยานให้กลุ่มอาสา รักษาป่าใช้ในการออกลาดตระเวนดูแลรักษาป่า
- ผลสำเร็จ :**
- โคกป่าซีมีความอุดมสมบูรณ์ขึ้น เป็นการสร้างความมั่นคงของแหล่งอาหารพื้นบ้าน
 - สามารถปลูกฝังความรักและความรู้เรื่องธรรมชาติในกลุ่มเยาวชน โดยการจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นในโรงเรียน เด็กๆ มีการเรียนรู้เรื่องป่าในหลายมิติ

- ผืนป่าเป็นที่ศึกษาดูงานและเป็นห้องเรียนธรรมชาติสำหรับผู้คนรอบผืนป่า

จากผลการวิเคราะห์ป่าชุมชนโคกป่าซี พบว่าเริ่มแรกป่าชุมชนแห่งนี้มีลักษณะเสื่อมโทรม ทั้งนี้เพราะได้รับการบุกรุกที่ดินจากชุมชนรอบผืนป่า ต่อมาประมาณปี 2540 ทาง อบต. หนองห้างได้หยิบยกสถานการณ์ความเสื่อมโทรมของป่าขึ้นมาหารือหรือปรึกษาหารือกับเจ้าหน้าที่ที่ทำหน้าที่รักษาพันธุ์สัตว์ป่า

และหลังจากได้มีการปรึกษาหารือก็มีข้อยุติร่วมกันว่าชุมชนจะต้องมีการพัฒนาป่าโดยวิธีประการที่หนึ่ง การเฝ้าระวังไฟป่า ประการที่สอง ให้มีการจัดอบรมเยาวชนในการศึกษาธรรมชาติ โดยทางพ่อแม่ถ่ายทอดความรู้เกี่ยวกับป่าในรูปของการเข้าศึกษาป่าไปหาอาหารป่า เป็นต้น รวมทั้งให้มีการจัดตั้งคณะกรรมการรักษาป่าที่เกิดจากอาสาสมัครของชุมชนเพื่อทำการพิทักษ์ป่าจำนวนกว่า 160 คน โดยมีการแบ่งออกเป็น 7 กลุ่ม และผลจากการร่วมมือร่วมใจกันของชุมชน/สมาชิกชุดด้วย “จิตอาสา” ทำให้ป่าชุมชนโคกป่าซีได้รับการฟื้นฟู

ในประเด็นดังกล่าวสะท้อนหรือแสดงให้เห็นว่าชุมชนนี้มีชุมชน/สมาชิกชุมชนโดยเฉพาะตัวชุมชนเองมีความเข้มแข็งมีความสามารถในการบริหารจัดการชุมชนของตนได้เป็นอย่างดีมีทั้งประสิทธิภาพและประสิทธิผล โดยเฉพาะในเรื่องของการฟื้นฟูป่าแม้ผืนป่านี้อาจไม่ได้ใหญ่โตมากนักก็ตาม โดยได้มีการสร้างเครือข่ายรวมทั้งมีการสร้างภาคีพันธมิตรเพื่อทำงานร่วมกัน

จากที่กล่าวในประเด็นข้างต้น แสดงให้เห็นว่าชุมชนแห่งนี้มีลักษณะของการเป็น “ชุมชนอาชีพ” หรือ “ประชาชีพชุมชน” และยังถ้าหากพิจารณาเกี่ยวกับโครงการ/กิจกรรมที่ป่าชุมชนนี้จัดทำและดำเนินการก็ประสบผลสำเร็จตามเป้าหมาย

ชุมชนโคกหินลาด จังหวัดมหาสารคาม¹¹³

2.1 ที่ตั้งของชุมชนโคกหินลาดหรือป่าชุมชนโคกหินลาด

ชุมชนโคกหินลาดหรือป่าชุมชนโคกหินลาดมีคำขวัญหรือแนวคิด คือ “ป่าชุมชน เป็นของชุมชน โดยองค์กรชุมชน เพื่อชุมชน” แนวคิดหรือคำขวัญของป่าชุมชนแห่งนี้ซึ่งแนวคิดหรือคำขวัญดังกล่าวมีความสอดคล้องกับความโดดเด่นของป่าชุมชนแห่งนี้ นั่นคือ การอนุรักษ์ป่าชุมชนได้รับการพิสูจน์ให้เห็นว่าสามารถเป็นจริงได้ โดย “องค์กรชาวบ้านอนุรักษ์ป่าชุมชนโคกหินลาด” ที่เกิดจากการรวมตัวของชาวบ้านทุกเพศ ทุกวัย ทุกสาขาอาชีพ จาก 20 หมู่บ้าน ใน 5 ตำบล 2 อำเภอ ของจังหวัดมหาสารคาม ร่วมกันรักษาผืนป่าโคกหินลาดเนื้อที่ 2,622 ไร่ ซึ่งเป็นแหล่งผลิตเห็ดมูลค่านับสิบล้านบาทต่อปี ป่าแห่งนี้ได้รับการจัดการโดยการมีส่วนร่วมของชุมชนและองค์กรชุมชน องค์กรท้องถิ่น ที่สอดคล้อง

¹¹³ ดุสิต เวชกิจ และจุมพล หนิมพานิช. การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการทรัพยากรป่าชุมชน :

ศึกษารณีนภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. ได้รับทุนอุดหนุนจากงบประมาณแผ่นดิน ประจำปี 2546

กับความเชื่อและวัฒนธรรมของท้องถิ่น เพื่อให้เป็นประโยชน์กับชุมชนในการดูแลทรัพยากรธรรมชาติให้ยั่งยืน

2.2 ป่าโคกหินลาด : คลังแห่งยุทธปัจจัย

“ป่าโคกไม่งาม” หรือ “ป่าโคกหินลาด” เดิมเป็นป่าสงวนแห่งชาติที่อุดมสมบูรณ์มีพื้นที่กว่า 5,000 ไร่ แต่ปัจจุบันเหลือเพียง 3,750 ไร่ ครอบคลุมพื้นที่ 20 หมู่บ้าน 5 ตำบล 2 อำเภอ คือ ตำบลหนองปลิง ตำบลโคกก่อ ตำบลบัวค้อ ตำบลดอนหว่าน อำเภอเมือง และตำบลวังแสง อำเภอแกดำ สภาพเป็นป่าโคก ป่าเต็งรัง ความอุดมสมบูรณ์ของป่าโคกหินลาดเป็นเสมือน “คลังยุทธปัจจัย” ที่นอกจากผลิตน้ำลงสู่อ่างเก็บน้ำโคกก่อ (ห้วยหินเหิน) อ่างเก็บน้ำห้วยคะคาง แล้วยังเป็น “คลังอาหาร” ที่ชุมชนรอบผืนป่าได้พึ่งพิง “เห็ดอยู่เห็ดกิน” มาตั้งแต่บรรพบุรุษจนถึงปัจจุบันไม่ว่าจะเป็นเห็ดนานาชาติ เช่น เห็ดโค เห็ดระโงก เห็ดปลวก เห็ดเผาะ เห็ดถ่าน เห็ดเผาะ เห็ดก้ามปู เห็ดหน้างัว เห็ดน้ำหมาก เห็ดห้าพาน ฯลฯ ผักต่างๆ เช่น ผักติ้ว ผักสาบ ผักกระโดน เครื่องหมายน้อย ย่านาง ฯลฯ ตลอดทั้งมดแดง แมลง แอ้ อึ่งอ่าง นกหนู กระรอก ฯลฯ วิถีชีวิตของชาวบ้านจึงสัมพันธ์กับป่าอย่างแยกไม่ออก เพราะนอกจากใช้บริโภคในชุมชนแล้วยังรวมกลุ่มนำออกขายเป็นรายได้เลี้ยงครอบครัวอีกด้วย และด้วยการยึดหลัก “ไม่ฆ่าไก่เพื่อเอาไข่” ทำให้คนกับป่าได้พึ่งพากันอย่างยั่งยืนตลอดมา

แต่แล้วผืนป่าแห่งนี้ก็ถูกรุกล้ำเมื่อศูนย์เพาะชำกล้าไม้อีสานร่วมกับไจก้า (JICA) เข้ามาใช้พื้นที่บริเวณป่าโคกหินลาดจัดทำ “โครงการปลูกป่าสาธิต” ในช่วงปลายปี พ.ศ. 2540 หากการไถเกรดพื้นที่ป่าเพื่อนำไม้โตเร็วอย่างยูคาลิปตัส กระจิน เทพา กระจินณรงค์ สัตตบรรณ เข้ามาปลูกทดแทนสร้างความเสียหายต่อแหล่งอาหารธรรมชาติของชุมชนแหล่งทำเลเลี้ยงสัตว์ แหล่งสมุนไพร ตลอดจนความหลากหลายทางชีวภาพและระบบนิเวศป่า นี่คือการคุกคามวิถีชีวิตชุมชน ชาวบ้านจึงต้องลุกขึ้นเรียกร้องหาความถูกต้องร้องหาความเป็นธรรม ปกป้องรักษาผืนป่าแห่งนี้ไว้ให้เป็นมรดกตกทอดไปชั่วลูกชั่วหลาน

2.3 ชุมชนแห่งนี้รักษาผืนป่าด้วยชีวิต

พื้นที่ป่าเกือบ 500 ไร่ ถูกไถเกรดราบเรียบ ขณะที่อีก 2,000 ไร่ ถูกแผ้วถางเพื่อเตรียมไถเกรดก่อนที่ผืนป่าจะถูกบุกรุกทำลายมากไปกว่านี้ เดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2541 ชาวบ้านกว่า 1,500 คน จาก 20 หมู่บ้าน ใน 5 ตำบล 2 อำเภอ ก็รวมตัวกันภายใต้ชื่อ “คณะกรรมการอนุรักษ์ป่าโคกหินลาด” มีพ่อเก็ง ยศอัน เป็นประธานแกนนำดำเนินกิจกรรมเคลื่อนไหวคัดค้านจัดประชุมสัมมนาปลูกจิตสำนึกชาวบ้านรณรงค์ปลูกป่าร่วมกับชุมชนและหลายหน่วยงานชุมชนเรียกร้องยื่นข้อเสนอต่อป่าไม้จังหวัดและผู้ว่าราชการจังหวัด ซึ่งในที่สุดได้มีมติให้ยกเลิกโครงการดังกล่าวเมื่อต้นปี พ.ศ. 2543 ท่ามกลางความปิติยินดีของชาวบ้าน โดยที่ไม่มีใครคิดว่าการได้ผืนป่ากลับคืนมาในครั้งนี้จะต้องแลกด้วยชีวิตของพ่อทองหล่อ ต้นเสดี แกนนำคนสำคัญที่ถูกกลุ่มผู้สูญเสียประโยชน์ลอบยิงเสียชีวิตเมื่อวันที่ 2 ธันวาคม 2543 หากหนึ่งชีวิตที่สูญเสียไปได้ก่อให้เกิดแนวร่วมอีกมากมายสืบสานปณิธานงานอนุรักษ์ตามเจตนารมณ์ของพ่อทองหล่อสืบไป

2.4 คำตอบอยู่ที่องค์กรชาวบ้าน/องค์กรชุมชน

ด้วยตระหนักถึงความเดือดร้อนในการจัดการทรัพยากรป่าไม้และสิ่งแวดล้อมชุมชนโดยภาครัฐจากคณะกรรมการอนุรักษ์ป่าโคกหินลาดจึงกลายมาเป็น “องค์กรชาวบ้านอนุรักษ์ป่าชุมชนโคกหินลาด” เพื่อจัดสร้างองค์กรประชาชนเข้ามาดูแลจัดการทรัพยากรธรรมชาติและป่าโคกหินลาด ด้วยการเชื่อมประสานหน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน และองค์กรท้องถิ่น เข้ามามีส่วนร่วมตามรัฐธรรมนูญ มาตรา 46 และ 56 ส่งผลให้ชุมชนมีสิทธิในการปกป้องจัดการทรัพยากรธรรมชาติด้วยตนเอง

การเข้าร่วมเป็นเครือข่ายป่าชุมชนจังหวัดมหาสารคามร่วมกับป่าชุมชนโคกใหญ่ป่าชุมชนดงใหญ่และป่าชุมชนโคกหินฮาว ทำให้มีโอกาสได้ไปศึกษาดูงานแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับชุมชนและกลุ่มองค์กรต่างๆ เป็นการสร้างประสบการณ์ได้อย่างดียิ่ง นอกจากนี้ยังทำให้มีการจัดโครงสร้างองค์กรรูปแบบการทำงาน ตั้งกฎระเบียบป่าชุมชนชัดเจนยิ่งขึ้นเชื่อมต่อกันเป็นผืนเดียวกันก็ไม่นับอุปสรรคในการทำงานแต่อย่างใด เพราะกิจกรรมต่างๆ ที่เกิดขึ้น อาทิ พิธีบวชป่า การปลูกป่าเฉลิมพระเกียรติ ทำให้ทุกฝ่ายเข้ามามีส่วนร่วมทั้งชุมชน พระสงฆ์ เครือข่ายป่าชุมชน จังหวัดมหาสารคาม สมัชชาเกษตรกรภาคอีสาน สำนักงานป่าไม้จังหวัดมหาสารคาม องค์กรบริหารส่วนตำบลทั้ง 5 ตำบล คณะครูอาจารย์ นักเรียน จากโรงเรียนรอบพื้นที่ป่า โดยได้รับการสนับสนุนเงินทุนจากหน่วยงานภาครัฐ กองทุนเพื่อการลงทุนทางสังคม (SIF) จำนวน 375,300 บาท กลุ่มคนเหล่านี้จะเข้าร่วมอย่างพร้อมเพรียงกันทั้งการทำแนวกันไฟ การดับไฟป่า การปลูกป่าในพื้นที่เสื่อม การอบรมอาสาสมัครพิทักษ์ป่า การจัดค่ายเยาวชน อนุรักษ์สิ่งแวดล้อม การจัดเวทีหมอยาพื้นบ้านกับการถ่ายทอดภูมิปัญญา ขณะที่องค์กรชาวบ้านได้พยายามทำกิจกรรมเชื่อมโยงจากป่าสู่วิถีชีวิตชาวบ้าน เพื่อให้ “คนอยู่ได้ ป่าอยู่รอด” สร้างอาชีพทางเลือกและสวัสดิการชุมชนแก่คนทุกกลุ่ม ผ่านกลุ่มต่างๆ อาทิ กลุ่มสตรีที่ทอผ้าย้อมสีธรรมชาติจากเปลือกไม้ ทำยาหม่องน้ำจากสมุนไพร กลุ่มหมอยาพื้นบ้านแปรรูปสมุนไพรจากป่า กลุ่มพ่อบ้านจักสานไม้ไผ่ ทำไม้กวาด ช้อง กระต๊อบ แก้วอีไม้ไผ่ กลุ่มเพาะพันธุ์กล้าไม้ที่เพาะกล้าไม้พื้นบ้านและไม้ป่า กลุ่มเยาวชนที่เข้าร่วมเรียนรู้กับผู้ใหญ่ทำจุลสาร “ป่าเพื่อชีวิต” (Forest for Life) เป็นต้น

แต่ทั้งนี้ก็ได้ละเลยการจัดสวัสดิการแก่กลุ่มผู้ด้อยโอกาสในชุมชน งบประมาณ,สนับสนุนจากโครงการสวัสดิการสังคม (เมनु) จำนวน 1,475,670 บาท จาก SIF จึงถูกนำมาจัดทำสวัสดิการแก่ผู้สูงอายุ คนพิการ ผู้ยากลำบาก คนตกงาน เด็กด้อยโอกาส ผู้ติดเชื่อเฮดส์ ผู้ติดยาที่ไม่มีโอกาสได้ใช้ประโยชน์จากป่าเพื่อความเสมอภาคและเท่าเทียมกัน ตลอดจนลดปัญหาสังคมที่จะเกิดตามมา เช่นเดียวกับการใช้ประโยชน์จากป่าที่เปิดกว้างแก่คนทั้งในชุมชนรอบผืนป่าและจากอำเภอต่างๆ จากจังหวัดใกล้เคียง โดยมีคณะกรรมการดูแลอยู่ภายใต้กฎระเบียบร่วมกัน เห็นนานาชนิตมูลค่านับสิบล้านบาทต่อปีที่ออกสู่ตลาดจึงเป็นรายได้ที่หลายครอบครัวได้อาศัยยังชีพ

2.5 ชุมชนแห่งนี้มีการสืบสานปณิธานวีรชนคนรักป่า

“เขาจะเป็น วีรชน คนรักป่า เป็นเทพารักษ์ เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่คอยปกป้องรักษาป่าโคกหินลาด และเป็นแบบอย่างที่ดีแก่พวกเราและลูกหลานตลอดกาล” นี่คือการกล่าวจากหัวใจของชาวบ้านทุก

คนที่ให้ไว้ต่อหน้าดวงวิญญาณพ่อทองหล่อ ต้นเสดี “วีรชนคนรักป่า” แห่งป่าโคกหินลาด ความมุ่งมั่นทุ่มเท ดำเนินกิจกรรมอย่างต่อเนื่องคือบทพิสูจน์สัญญาที่ให้ไว้หากในอนาคตการสืบสานปณิธานนี้คงต้องฝากไว้ในมือของเยาวชนรุ่นใหม่ โดยทางองค์กรได้สนับสนุนทุนการศึกษาแก่กลุ่มโรงเรียนรอบผืนป่า สนับสนุนกิจกรรมการสร้างป่าปลูกไม้ผล ไม้ใช้สอย ภายในโรงเรียนและร่วมกันจัดทำโครงการ “ห้องเรียนสีเขียว” บริเวณด้านหน้าที่ทำการศูนย์ประสานงานองค์กร โดยมีหมอยาพื้นบ้านมาให้ความรู้กับเด็ก ร่วมกันสำรวจพันธุ์ไม้ สมุนไพร รวบรวมข้อมูลพืชพันธุ์สัตว์ จัดทำป้ายชื่อพรรณไม้และสรรพคุณทางยาเพื่อเป็นสถานที่ศึกษาดูงานของหน่วยงานและผู้สนใจทั่วไป และในอนาคตอันใกล้องค์กรจะประสานกับทางโรงเรียนในการจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นสิ่งแวดล้อมศึกษาแบบป่าโคกขึ้นในโรงเรียนเพื่อให้เยาวชนได้เรียนรู้เรื่องราวของท้องถิ่นซึ่งจะก่อให้เกิดความรัก ภาคภูมิใจ และหวงแหนในทรัพยากรของชุมชนเป็นกำลังสำคัญที่จะสานต่อปณิธานของพ่อทองหล่อ ต้นเสดี สืบไป

2.6 โครงการ/กิจกรรม และผลสำเร็จ

พื้นที่ป่าเกือบ 500 ไร่ ถูกไถเกรดราบเรียบ ขณะที่อีก 2,000 ไร่ ถูกแผ้วถางเพื่อเตรียม

ชื่อชุมชน : องค์กรชาวบ้านอนุรักษ์ป่าชุมชนโคกหินลาด อำเภอเมือง
จังหวัดมหาสารคาม

พื้นที่ : 2,622 ไร่

ประชากร : 20 หมู่บ้าน 5 ตำบล 2 อำเภอ ประชากร 1,782 ครัวเรือน 3,695 คน

โครงการ/กิจกรรมตลอดจนความสำเร็จและความยั่งยืนของโครงการ

- เป็นกลุ่มองค์กรชุมชนที่เข้มแข็ง สามารถรวมตัวเป็นเครือข่ายขนาดใหญ่รอบผืนป่า มีสมาชิกเข้าร่วม จำนวน 20 หมู่บ้าน ใน 5 ตำบล 2 อำเภอ มีการจัดโครงสร้างองค์กร แผนงาน กฎระเบียบและการดำเนินกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง
- เปิดโอกาสให้คนทุกกลุ่มเข้ามามีส่วนร่วมและประสานเชื่อมโยงกับหน่วยงานภายนอก สร้างกิจกรรมเชื่อมโยงจากป่าสู่วิถีชีวิตชาวบ้านผ่านกลุ่มอาชีพต่างๆ และจัดสวัสดิภาพแก่กลุ่มผู้ด้อยโอกาสเพื่อความเสมอภาคและเท่าเทียมกัน
- ดำเนินกิจกรรมเพื่อสานต่อแนวคิดสู่เยาวชนคนรุ่นใหม่ เช่น การให้ทุนการศึกษา การจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นสิ่งแวดล้อมศึกษา การจัดค่ายเยาวชนรักษาป่าโคกหินลาด โครงการห้องเรียนสีเขียว เป็นต้น
- เข้าร่วมในเครือข่ายชุมชนจังหวัดมหาสารคาม

ผลการเปลี่ยนแปลง

- สามารถรักษาผืนป่าใกล้เมืองมหาสารคาม จำนวน 2,622 ไร่ ไว้ได้ เป็นแหล่งน้ำ แหล่งอาหาร สมุนไพรของชุมชน โดยเฉพาะเห็ดนานา

ชนิดมูลค่านับสิบล้านบาทต่อปี

- เป็นแหล่งศึกษาดูงานของหน่วยงานทั้งในประเทศและต่างประเทศ ชุมชน และผู้ที่สนใจทั่วไป
- เป็นห้องเรียนธรรมชาติแก่เด็กนักเรียนจากโรงเรียนรอบผืนป่า

การเกิดประชาสังคม

- เกิดเวทีแลกเปลี่ยนความคิดเห็นร่วมกันระหว่างชุมชนรอบผืนป่ากับ หน่วยงานภาครัฐ เอกชน และองค์กรพัฒนาเอกชน

จุดเด่นของป่าชุมชนแห่งนี้อยู่ที่แนวคิดหรือคำขวัญที่กล่าวว่า “ป่าชุมชน โดยองค์กรชุมชน เพื่อชุมชน” ที่ได้รับการพิสูจน์ว่าการบริหารจัดการป่าชุมชนแห่งนี้เป็นไปตามคำขวัญที่กล่าวมาทุกประการ โดยมีลักษณะเด่นของการบริหารจัดการคือ “การร่วมมือกัน” ไม่ว่าจะระหว่างชุมชน องค์กรชุมชน ตลอดจนองค์กรท้องถิ่น และรวมทั้งบรรดาสมาชิกต่างได้มีส่วนร่วมในการดูแลรักษาธรรมชาติให้มีความยั่งยืน ทุกกลุ่มมีการสืบสานจากรุ่นสู่รุ่น โดยทั่วไปผืนป่านี้อยู่ห่างจากตัวเมืองมหาสารคาม 12 กิโลเมตร ในรูป “องค์กรชาวบ้านอนุรักษ์ป่าชุมชนโคกหินลาด” โดยมีโครงสร้างและกระบวนการทำงานที่ชัดเจน

นอกจากนี้ป่าชุมชนแห่งนี้ยังมีความอุดมสมบูรณ์เป็น “เสมือนคลังยุทธปัจจัย” “คลังอาหาร” ที่ชุมชนผืนป่าได้อาศัยได้พึ่งพิงโดยเฉพาะ “คลังอาหาร” จากเห็ดประเภทต่างๆ และผักตลอดจนสัตว์ในผืนป่า

นอกจากประเด็นที่กล่าวมาข้างต้นหากจะมีประเด็นคำถาม ถ้ามองว่าทำไมป่าชุมชนนี้จึงบริหารจัดการป่าให้เป็นทั้ง “คลังแห่งยุทธปัจจัย” “คลังอาหาร” มีวิธีบริหารจัดการป่าชุมชนของตนของพวกเขาได้อย่างไร

คำตอบต่อคำถามข้างต้นนอกจากจะเกิดจากเหตุผลที่กล่าวมาแล้ว หากแต่ยังเกิดจากบรรดาแกนนำชุมชน/ชุมชนเองรวมทั้งสมาชิกของชุมชนยังพยายามอนุรักษ์ ยังรักษาป่าแห่งนี้ด้วยชีวิต ทั้งนี้เนื่องมาจากการบงกชจากโครงการปลูกป่าสาธิต

ในประเด็นดังกล่าวข้างต้นหากจะกล่าวว่าชุมชนแห่งนี้นอกจากจะเป็นชุมชนเข้มแข็งแล้ว ยังมีความเป็นชุมชนอธิปไตย ดังนั้นการที่บรรดาแกนนำชุมชน/ชุมชน/สมาชิกชุมชน เป็นต้น ต่อต้านการบุกรุกโครงการดังกล่าวจึงถือได้ว่าชุมชนนี้มียุทธศาสตร์ของการเป็นชุมชนอธิปไตยหรือ “ประชาธิปไตยชุมชน” ด้วยการสร้างชุมชนแบบองค์รวมและบรรดาเครือข่ายที่ไม่ว่าจะเป็นสำนักงานป่าไม้จังหวัด อปต. ทั้ง 5 ตำบล คณะครูอาจารย์ นักเรียน สมัชชาเกษตรภาคีสาน ตลอดจนพระสงฆ์โดยได้รับทุนสนับสนุนจากองค์กรภาครัฐ และจากกองทุนเพื่อการลงทุนทางสังคม ที่สำคัญป่าชุมชนแห่งนี้ยังมีการสืบสาน “ปณิธานวีรชนคนรักป่า”

ดังนั้นเมื่อป่าชุมชน/ชุมชนแห่งนี้มียุทธศาสตร์ของการเป็นชุมชนอาชีพได้ด้วยการสร้างชุมชนชุมชนแบบองค์รวมและการบริหารจัดการให้เครือข่ายเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการ ดังนั้นจึงไม่น่าแปลกใจที่โครงการเกิดความประสบผลสำเร็จ

ชุมชนตำบลศรีแก้ว จังหวัดยโสธร¹¹⁴

สำหรับ “ป่าชุมชนต่อมาได้แก่ ป่าชุมชนศรีแก้ว” ชุมชนตำบลศรีแก้ว ความโดดเด่นอยู่ที่งานอนุรักษ์รักษาป่าเป็นงานใหญ่ ต้องทุ่มแรงกายและแรงใจทำคนเดียวก็ไม่ได้ แต่ต้องการความร่วมมือจากหลายฝ่ายถึงจะได้ผลยั่งยืน พระสมพงษ์ ถาวรธัมโม รับหน้าที่ทั้งแกนนำและนักประสานงานสืบทอดในการเชื่อมโยงชุมชน หน่วยงาน สถาบันการศึกษา และเครือข่ายพระสงฆ์เพื่อต่อจิ๊กซอว์จากพื้นที่สีเขียวเล็กๆ ให้กลายเป็นงานอนุรักษ์ป่าผืนใหญ่รอบภูมามากมายเพื่อให้ชุมชนมีแหล่งอาหาร แหล่งน้ำ และแหล่งเรียนรู้ธรรมชาติ

3.1 ที่ตั้งของป่าชุมชนที่มีตั้งอยู่ที่อำเภอศรีแก้ว อำเภอเลิงนกทา จังหวัดยโสธร

ภูมามากมาย มีอาณาเขต 2,100 ไร่ ในบริเวณป่าดงปอ – ดงบังอี มีวัด 3 แห่ง คือ วัดอ่างเมย วัดด่านใหญ่ และวัดดามูทิตา พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นภูเขาสลับซับซ้อนและมีพระจำพรรษาตามภูต่างๆ สมัยนั้นป่าเสื่อมโทรมเพราะชาวบ้านบุกรุกเผาป่าเพื่อจับจองพื้นที่ทำกินและมีไฟป่าเกิดขึ้นทุกปี

3.2 ปมปัญหาที่เกิดขึ้นกับป่าชุมชนนี้

อย่างไรก็ตามป่าชุมชนแห่งนี้เกิดปมปัญหาและเมื่อมีปมปัญหาที่ต้องคอยๆ แก้ทีละปม และบางทีถ้ามีหลายปัญหาที่ต้องแก้ทีละปมเหมือนเดิม แต่เป็นแบบคู่ขนานกันไป ไฟไหม้ป่าก็เป็นปัญหาหนึ่งพื้นที่ที่มีสภาพเสื่อมโทรมมีแต่หญ้าคาขึ้นเต็มไปหมดเป็นอีกปัญหาหนึ่ง อยู่ไปไม่กี่เดือนก็เผชิญกับปัญหาขาดแคลนแหล่งน้ำอีกปัญหาหนึ่ง

จากปมปัญหาที่กล่าวมาข้างต้นทำให้พระจึงเริ่มคิดหาทางอนุรักษ์ป่าและทำแนวกันไฟ โดยปรึกษารื้อกับญาติโยมที่มาวัด หลังจากนั้นเดินทางไปหารื้อกับครูบาอาจารย์และก่อตั้งกลุ่ม ร.ส.ท.ป. ตำบลศรีแก้ว เป็นแกนหลักในการดำเนินงานด้านการดูแลอนุรักษ์ป่าและแก้ปัญหาทุกอย่างควบคู่กันไป โดยทางพระสมพงษ์ได้กล่าวถึงการแก้ปมปัญหาว่า “ถ้าเราไม่ช่วยกันจะปล่อยให้พระทำคนเดียวก็คงไม่ได้หรอก จะปล่อยให้ชาวบ้านทำ เขาก็ต้องทำมาหากินจะให้ภาระตกที่ใครคนหนึ่งก็คงไม่ได้” การร่วมมือกันจึงจะประสบผลสำเร็จ นี่เป็นแนวคิดหลักของพระสมพงษ์ที่ใช้ในการดูแลพื้นที่ป่า 2,100 ไร่ ซึ่งเป็นป่าอนุรักษ์ในเขตป่าสงวนป่าดงปอแห่งนี้

3.3 การจัดกิจกรรมเดินป่าศึกษาให้กับเยาวชน

¹¹⁴ ดุสิต เวชกิจ และจุมพล หนิมพานิช. การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการทรัพยากรป่าชุมชน : ศึกษากรณีภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. ได้รับทุนอุดหนุนจากงบประมาณแผ่นดินประจำปี 2546

ด้วยตระหนักดีว่า เยาวชนรุ่นหลังจะเป็นกำลังสำคัญในการอนุรักษ์ป่าต่อไป ในปี 2549 ท่านเริ่มทำจดหมายเชื่อมไปยังโรงเรียนในละแวกชุมชน เช่น โรงเรียนบ้านศรีแก้ว โรงเรียนศรีแก้วประชาสรรค์ จัดกิจกรรมอบรมการอนุรักษ์ขึ้น เพื่อหวังเพาะเมล็ดพันธุ์สร้างจิตสำนึกในการรักษาป่าให้กับเด็กๆ และขยายผลไปยังพ่อแม่ผู้ปกครองให้ช่วยกันดูแลไฟป่าและลดปัญหาการบุกรุกพื้นที่ป่า

ในปี 2550 มีการจัดอบรมพร้อมกัน 3 โรงเรียน คือ โรงเรียนศรีแก้ว โรงเรียนโคกใหญ่ และโรงเรียนบ้านหนองบึงกาน ซึ่งแม้จะไม่ได้อยู่บริเวณภู แต่เชิญมาเพราะผู้ปกครองมักเข้ามาล่าสัตว์จึงต้องกระจายความรู้ออกไป

ปัจจุบันมีการจัดอบรมแก่เยาวชนครบทุกโรงเรียนรอบ 7 หมู่บ้าน มี 4 โรงเรียน จัดกิจกรรมเดินป่าศึกษาธรรมชาติ ปี 2551 มีโครงการอบรมต้นกล้าเยาวชน ปี 2552 มีกิจกรรม 3 ครั้ง ประเด็นการอบรมก็เป็นเรื่องปัญหาไฟป่า การลักลอบตัดไม้ทำลายป่าเพื่อให้เยาวชนช่วยบอกผู้ปกครองบอกต่อว่าดีไม่ดีอย่างไร

3.4 วิสัยทัศน์การอนุรักษ์และการจัดการป่า

จากป่าห้วยคาก็กลายเป็นป่าร่มรื่น ชาวบ้านได้เข้ามาใช้ประโยชน์ สัตว์ป่าเพิ่มขึ้น สัตว์น้ำหายากในท้องถื่นเริ่มมีให้เห็น โดยเฉพาะ “ปูแห่ง” ที่มีกระดองสีม่วง ลำตัวและขาสีส้ม อาศัยอยู่ตามซอกหินริมห้วย เป็นสัญญาณว่าความอุดมสมบูรณ์กำลังจะกลับมา

เคยมีคนช่างสังเกตบอกว่า คนไทยเก่งกีฬาอะไรที่เล่นคนเดียว แต่พอให้เล่นเป็นทีมที่ไรเห็นจะออกแนวเจ๊งซะมากกว่า จะโทษว่าเล่นเป็นทีมไม่ได้ หรือจะโทษว่าโค้ชไม่ดี

วิสัยทัศน์ และการจัดการจึงเป็นเรื่องสำคัญ การอนุรักษ์ป่าก็ไม่ต่างจากการเล่นกีฬาเป็นทีม และทีมที่ดีก็จำเป็นต้องมีโค้ชที่ดี พระสมพงษ์ ถาวรธัมโม เปรียบเสมือน “โค้ช” ที่ดี

ผืนป่าภูหมากยาง 2,100 ไร่ แนวร่วมทั้งตำบลศรีแก้วและพื้นที่ใกล้เคียง เป็นผลงานของ “ทีม” ที่พิสูจน์ได้

3.5 โครงการ/กิจกรรมและผลสำเร็จ

ชื่อ : พระสมพงษ์ ถาวรธัมโม

วัดदानมูทิตา ตำบลศรีแก้ว อำเภอเลิงนกทา จังหวัดยโสธร

ระยะเวลาทำงานด้านอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม : 8 ปี (2544 – ปัจจุบัน)

การทำงาน/กิจกรรม :

- ทำแนวป้องกันไฟป่ารอบภูหมากบาง ในพื้นที่ 2,100 ไร่
- ก่อตั้งกลุ่ม ร.ส.ท.ป. ในรูปแบบชาวบ้านอาสาสมัครพิทักษ์ป่า และขยายเครือข่ายประสานความร่วมมือ 3 ตำบล ที่อยู่รอบป่า คือ ตำบลหนองแห่น ตำบลศรีแก้ว และตำบลกุดชุม
- สร้างฝายชะลอน้ำที่เป็นโมเดลแบบอีสาน ทั้งแบบถาวร กึ่งถาวร และแบบ

ผสมผสาน รวม 105 ตัว

- ปลูกไม้ค้ำป่า เช่น ต้นจันทน์ผา ประดู่ คอนแคน พืชอาหารจำพวก ไม้ไผ่ ไม้ไร่
- สร้างเครือข่ายพระสงฆ์ทำแนวป้องกันไฟป่าในป่าบริเวณใกล้พื้นที่วัด
- จัดอบรมสร้างความเข้าใจให้ชาวบ้านที่อยู่รอบพื้นที่ป่าและเด็กนักเรียน
- ขยายการดำเนินงานเครือข่ายและกิจกรรมทำแนวกันไฟป่าไปยังภูมิภาคหวน ระยะทาง 10 กิโลเมตร มีเนื้อที่ป่า 6,800 ไร่
- อบรมเยาวชนและยุวชนต้นกล้า
- จัดโครงการทอดผ้าป่าสมทบกองทุนอนุรักษ์ โดยร่วมมือกับ 3 ตำบลของ อำเภอกุดชุม คือ ตำบลหนองแห่น และตำบลกุดชุม
- ประสานความร่วมมือในคณะสงฆ์ที่อยู่รอบป่าและวัดบ้าน เกิดเป็นเครือข่าย พระสงฆ์อนุรักษ์ป่าไม้ 12 วัด ได้แก่ วัดอ่างเมย วัดदानใหญ่ วัดถ้ำพระ วัดถ้ำลิ้ม วัดภูหมากพริก วัดผาขาว วัดภูทางเกวียน วัดภูหินปูน วัดภูแฝงม้า และวัดภูกระโจม วัดศรีแก้ว วัดภูมุก

ผลสำเร็จ :

- ผืนป่าภูหมากบางอุดมสมบูรณ์
- กระตุ้นให้เกิดจิตสำนึกอย่างกว้างขวางทั้งชุมชนและเยาวชน
- เกิดการมีส่วนร่วมและสร้างความหวงแหนผืนป่าในใจ

จากที่กล่าวมาข้างต้นถึงป่าชุมชนตำบลศรีแก้ว คณะผู้วิจัยวิเคราะห์ได้ว่า ที่ถือว่าเป็นชุมชนที่ปกครองตนเองได้ เพราะมีพื้นฐานของการเป็นชุมชนที่เข้มแข็ง ผลทำให้ป่าชุมชนที่ได้รับการดูแลรักษาจากสมาชิกของชุมชนโดยผู้ที่เป็นแกนนำ ได้แก่ พระสมพงษ์ ที่ถือว่าเป็นพระป่านอกจากมีภารกิจในการปฏิบัติธรรมแล้ว ยังมีภารกิจที่พระคุณเจ้าเห็นว่าชุมชนควรมีการปลูกต้นไม้และทำการป้องกันและดับไฟป่า (เมื่อเกิดไฟป่าขึ้น) ทั้งนี้เนื่องมาจากปัญหาที่เกิดขึ้นกับชุมชนแห่งนี้คือ ป่าชุมชนมีลักษณะเสื่อมโทรม โดยเฉพาะในฤดูแล้งจึงเป็นที่มาของการเกิดไฟป่า

สภาพการณ์ดังกล่าวจึงทำให้พระสมพงษ์เห็นว่าพระกับสมาชิกในชุมชนควรร่วมมือกันในการแก้ปัญหา โดยตัวพระสมพงษ์เองพยายามแสวงหาความรู้จากผู้รู้เกี่ยวกับการฟื้นฟูป่า การป้องกันไฟป่า เป็นต้น โดยได้รับความร่วมมือจากสมาชิกชุมชนในการมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาดังกล่าวในรูปของการระดมความคิดเห็นกับสมาชิกในชุมชน

ขณะเดียวกันได้พยายามสร้าง ปลูกฝังความคิดเห็นในการรักษาป่าให้กับเด็กเยาวชนผ่านโรงเรียนหรือสถาบันการศึกษาในชุมชน

ชุมชนเขาคอก จังหวัดบุรีรัมย์¹¹⁵

¹¹⁵ ดุสิต เวชกิจ และจุมพล หนิมพานิช. การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการทรัพยากรป่าชุมชน :

4.1 ที่ตั้งป่าชุมชนเขาคอก

ที่ตั้งป่าชุมชนเขาคอกตั้งอยู่ที่ : ตำบลเขาคอก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์

เนื้อที่ : 3,500 ไร่ งาน ตารางวา

ประเภทป่า : ป่าสงวนแห่งชาติ

สภาพทั่วไป : เป็นที่เนินสลับที่ราบ มีลานขนาดกว้างอยู่ในพื้นที่ป่า ลักษณะเป็นแอ่งและมี
สระน้ำขนาดเล็กอยู่ในพื้นที่

หมู่บ้าน : เขาคอก (หมู่ 1), เขาคอก (หมู่ 15), โศกกลอย (หมู่ 4), โศกกะนัง (หมู่ 6),
โคกเศรษฐี (หมู่ 11) โนนสวรรค์ (หมู่ 13), ละลอกกระสัง (หมู่ 8), หนองตะโก
(หมู่ 7), หนองมะกอก (หมู่ 12)

ปีที่ขึ้นทะเบียน : 2542 ปีที่สิ้นสุด : 2547

เลขที่หนังสืออนุมัติโครงการ : กษ 0710.4/23564 ลว. 7 กันยายน 2543

สภาพป่า : เป็นป่าเต็ง – รัง ความหนาแน่นของต้นไม้มีปานกลาง ในบางแห่งมีความ
หนาแน่นมาก

ปีที่เริ่มโครงการ คือ ปี 2547

ผู้ให้ข้อมูล ได้แก่ นางประมวล เจริญยิ่ง

4.2 โครงการ/กิจกรรมและผลสำเร็จของกิจกรรม

ชื่อ – นามสกุล : นางประมวล เจริญยิ่ง

อายุ : 46 ปี

ที่อยู่ : 44 บ้านละลอกกระสัง หมู่ 8 ตำบลเขาคอก อำเภอประโคนชัย
จังหวัดบุรีรัมย์ 31140 โทร. 01 977 4209

การศึกษา : ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3

การทำงาน : ปัจจุบัน

- นายก อบต. เขาคอก
- ประธานคณะกรรมการป่าชุมชนป่าเขาคอก
- ประธานกลุ่มสตรีชุมชน
- ประธานกลุ่มสตรีตำบลเขาคอก
- อนุกรรมการจัดการกลุ่มน้ำมูลตอนบน ภาคประชาชน (3 จังหวัด นครราชสีมา บุรีรัมย์ และสุรินทร์)

ระยะเวลาทำงานด้านอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม : 6 ปี (ปี 2541 – 2547)

ผลสำเร็จของงาน :

- ชัดขวางการลักลอบตัดไม้ในป่าเขาคอก เป็นผลให้ชุมชนเกิดความเข้มแข็ง และจัดตั้งป่าชุมชน
- ผลักดันให้ออกข้อบัญญัติด้านสิ่งแวดล้อมขององค์การบริหารส่วนตำบล

และ

เขาคอก

- ขุดลอกรางน้ำหรือคลองรอบป่าเขาสวย เพื่อเป็นแหล่งน้ำของตำบล และเป็นการแสดงแนวเขตป่าชุมชน
- คลี่คลายปัญหาการบุกรุกพื้นที่ป่า สามารถลดปัญหาการเจาะป่าเพื่อบุกรุกทำไร่ไถน

ป่าชุมชนแห่งนี้มีแกนนำชุมชน ได้แก่ นางประมวล เจริญยิ่ง ในการดำเนินการอนุรักษ์ป่า สกัดกั้นการตัดไม้ทำลายป่า โดยให้สมาชิกชุมชนร่วมมือกันกำหนดกฎกติกาในการบริหารจัดการป่าชุมชน อย่างเป็นระบบทั้งๆ ที่สมาชิกชุมชนประกอบด้วยหลากหลายกลุ่มชาติพันธุ์

ลักษณะเด่นของการที่ป่าชุมชนแห่งนี้ก็คือความสามารถในการบริหารจัดการป่าชุมชนแห่งนี้ ได้อย่างมีระบบ ทั้งที่ส่วนหนึ่งเป็นเพราะภาวะความเป็นผู้นำของนางประมวลเองที่พยายามแสวงหา ความรู้ใหม่จากการฝึกอบรมอยู่ตลอดเวลาและในที่สุดจากภาวะการเป็นผู้นำและการอุทิศตัวในการ ทำงานเพื่อส่วนร่วมทำให้นางประมวลได้รับการเลือกตั้งเป็นนายกองค์การบริหารส่วนตำบลและโดย สถานภาพดังกล่าวทำให้นางประมวลสามารถทำหน้าที่ในการเป็นแกนนำในการอนุรักษ์การจัดการป่าชุมชนของชุมชนป่าเขาคอกได้อย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผลยิ่งขึ้น

ป่าชุมชนโคกใหญ่ จังหวัดมหาสารคาม¹¹⁶

รูปธรรมแห่งความเข้มแข็งของชุมชนรอบผืนป่า พลับชุมชน 20 หมู่บ้าน 5 ตำบล

6.1 ที่ตั้งของป่าชุมชนโคกใหญ่หรือเครือข่ายชุมชนโคกใหญ่

มหาสารคาม จังหวัดที่มีภูมิประเทศส่วนใหญ่เป็นที่ราบ ไม่ค่อยมีภูเขา ทำให้เป็นจังหวัดที่มี ป่าไม้้น้อยที่สุดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีพื้นที่ป่าไม้เพียง 8,250 ไร่ ไม่ถึง 1 เปอร์เซ็นต์ (0.24%) ของพื้นที่รวมทั้งจังหวัด (สำนักงานป่าไม้จังหวัดมหาสารคาม ปี พ.ศ. 2536) และผืนป่าสมบูรณ์ที่เหลืออยู่ ราวครึ่งหนึ่ง คือ “ป่าโคกใหญ่” ที่มีพื้นที่ถึง 4,266 ไร่ ครอบคลุมพื้นที่ 5 ตำบล 20 หมู่บ้าน นับเป็นป่าที่ สมบูรณ์ผืนใหญ่ผืนสุดท้ายของมหาสารคาม เมื่อป่าผืนน้ำกำลังจะถูกทำลาย ชุมชนรอบผืนป่าจึงรวมตัว กันภายใต้ “เครือข่ายป่าชุมชนโคกใหญ่” แสดงพลังปกป้องป่าผืนนี้ไว้ให้คงอยู่ตลอดไปชั่วลูกชั่วหลาน

¹¹⁶ ดุสิต เวชกิจ และจุมพล หนิมพานิช. *การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการทรัพยากรป่าชุมชน : ศึกษากรณีภาคตะวันออกเฉียงเหนือ*. ได้รับทุนอุดหนุนจากงบประมาณแผ่นดิน ประจำปี 2546

6.2 ป่าโคกใหญ่...ผืนป่าแห่งความเกื้อกูล

ป่าโคกใหญ่เริ่มถูกรุกรานเมื่อทางราชการประกาศให้ป่าโคกใหญ่เป็นพื้นที่สาธารณะ “เปิดป่า” ให้ชาวบ้านเข้าไปจับจองพื้นที่ปลูกพืชไร่ ปอ มัน สำปะหลัง ตามนโยบายการส่งเสริมการปลูก “พืชพาณิชย์” ในปี พ.ศ. 2504 และ 2508 พื้นที่ป่า 3,588 ไร่ ฎุกราชฎร 243 ครอบครัวยักร้าง ถางพงจับจองพื้นที่ทำกิน อีกทั้งนายทุนที่เข้ามากว้านซื้อที่ปลูกอ้อย ยูคาลิปตัส และสาเหตุสำคัญอีกอย่างหนึ่งที่ทำให้ผืนป่าโคกใหญ่ถูกบุกรุกทำลายเป็นบริเวณกว้างขวาง คือ การลักลอบตัดไม้เพื่อทำฟืนส่งโรงงานต้มเกลือสินเธาว์ในเขตอำเภอบรบือ อำเภอนาคู และอำเภอนาดูน ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2522 ซึ่งผลของการทำเกลือให้เกิดการแพร่กระจายของเกลือสู่นาข้าว เสียหายนับล้านไร่ ระบบนิเวศลำน้ำเสี่ยงถูกทำลาย ในปี พ.ศ. 2532 – 2533 ชาวบ้านจึงรวมตัวคัดค้านการทำเกลือจนในที่สุดรัฐบาลได้ประกาศยกเลิกให้ยุติการทำเกลือในเขตจังหวัดมหาสารคาม

ความทุกข์ยากจากปัญหาที่เกิดขึ้นเป็นแรงผลักดันให้ชาวบ้านเริ่มหันหน้าเข้าพูดคุยปรึกษาหารือกัน

6.3 พลังชุมชน : รากฐานสู่ประชาสังคม

ปัญหามากมายที่เกิดขึ้นในอดีตสร้างประสบการณ์การเรียนรู้ที่มีค่ายิ่งแก่ชุมชน ทำให้ตระหนักได้ว่าแนวทางการพัฒนาและการแก้ไขปัญหาในชุมชนต้องมีรากฐานมาจากความรู้ ความเข้าใจ และความร่วมมือของคนในชุมชน การแลกเปลี่ยนความคิดเห็นร่วมกันค้นหาแนวทางพัฒนาแก้ไขนำไปสู่การรวมกลุ่ม จัดตั้งองค์กรชุมชนโดยมีโครงสร้างองค์กรที่ชัดเจน มีผลงานและการดำเนินกิจกรรมต่อเนื่อง อันเป็นรากฐานสำคัญสู่วิถีทาง “ประชาสังคม” ซึ่งขยายผลสร้างเครือข่ายให้กว้างไกลออกไป ทำหน้าที่เป็นที่เลี้ยงแก่ชุมชนอื่นดังเช่น โครงการป่าดงใหญ่ที่ตำบลดงใหญ่ อำเภอนาคู เนื้อที่ 757 ไร่ โครงการป่าโคกหินลาด ตำบลโคกก่อ อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม เนื้อที่ 3,735 ไร่ และโครงการป่าโคกหินฮาว ตำบลขามป้อม อำเภอเปือยน้อย จังหวัดขอนแก่น เป็นแรงขับเคลื่อนให้เกิด “ประชาคมรักษาป่า” ที่มีพลังเข้มแข็งต่อไป

6.6 โครงการและกิจกรรมและผลสำเร็จ

ชื่อชุมชน : ป่าโคกใหญ่ อำเภอนาคู จังหวัดมหาสารคาม

พื้นที่ป่า : ป่าชุมชน 4,266 ไร่ และป่าหัวไร่ปลายนา 3,588 ไร่

ประชากร : 8,223 คน

โครงการ/กิจกรรม

- ชุมชนเข้มแข็ง มีศักยภาพ สามารถรวมตัวเป็นเครือข่ายขนาดใหญ่รอบผืนป่า 20 หมู่บ้าน 5 ตำบล มีโครงสร้างองค์กรที่ชัดเจน มีผลงานการดำเนินกิจกรรมต่อเนื่อง ทั้งการอนุรักษ์ฟื้นฟูป่า และพัฒนาสู่กิจกรรมส่งเสริมคุณภาพชีวิตชาวบ้านในชุมชน
- ชุมชนมีการพึ่งพาตนเองด้วยการสร้างกิจกรรมที่มาจากความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ เช่น การจัดค่ายเยาวชนชนศึกษาธรรมชาติ แปลงวิจัยพันธุ์ไม้ การทำเกษตรผสมผสานและ

วนเกษตร

- ผู้นำชุมชนและชาวบ้านมีความคิดก้าวหน้า กระตือรือร้น สนใจใฝ่รู้ มีวิสัยทัศน์ กว้างไกล
- เปิดโอกาสให้ทุกสถาบันหลักในชุมชนและคนทุกกลุ่มเข้ามามีส่วนร่วมในการดูแลรักษาป่า และแสดงความคิดเห็น

ผลการเปลี่ยนแปลง : ผลสำเร็จ

- สามารถป้องกันรักษาผืนป่า 4,266 ไร่ จนมีความอุดมสมบูรณ์ทั้งพืชพรรณ สัตว์ป่า สมุนไพร เป็นแหล่งอาหาร แหล่งน้ำ สำคัญ
- เป็นแหล่งศึกษา ดูงาน ค้นคว้า วิจัยของประชาชน ชุมชน และหน่วยงานทั้งในประเทศและนอกประเทศ

การเกิดประชาสังคม

- สร้างเครือข่ายชุมชนรอบผืนป่า 20 หมู่บ้าน 5 ตำบล และขยายผลสู่พื้นที่ป่าใกล้เคียงทั้งในจังหวัดมหาสารคามและจังหวัดใกล้เคียง

เดิมทีเดียวสภาพป่าแห่งนี้ได้รับการเปิดป่าให้ปลูกพืชไร่ อาทิ ปลูกยูคาลิปตัส ปลูกอ้อย หลังจากนั้นบรรดาต้นยูคาลิปตัสพอโตได้ที่ถูกนำมาตัดขายให้แก่นายทุน ต่อมาบรรดาสมาชิกป่าชุมชนแห่งนี้ได้ทำการบุกรุกทำลายป่าเพิ่มขึ้น ผลทำให้ผู้ใหญ่บุญเรือง ยางเครือ ได้ทำหน้าที่เป็นแกนนำในการต่อสู้ขัดขวางการบุกรุก ซึ่งการกระทำของผู้ใหญ่บ้านบุญเรืองทำให้สมาชิกชุมชนที่บุกรุกทำลายป่ากลับมาเห็นความสำคัญของการบุกรุกทำลาย ตลอดจนผลกระทบที่ตามมา ทำให้เป็นที่มาของการรวมตัวของสมาชิกชุมชนฝ่ายที่เห็นความสำคัญและประโยชน์ของการมีป่าชุมชน

สำหรับกลยุทธ์ในการแก้ปัญหาป่าชุมชนแห่งนี้ก็คือ บรรดาผู้นำชุมชนได้ไปศึกษาดูงานการบริหารจัดการป่าชุมชนพื้นที่ต่างๆ และนำความรู้ที่ได้มาประยุกต์ โดยจัดให้มีการตั้งคณะกรรมการเครือข่ายอนุรักษ์ป่าอย่างยั่งยืน ขณะเดียวกันส่งเสริมสมาชิกชุมชนให้มีอาชีพเสริมจะได้ไม่ทำการบุกรุกป่าอีกต่อไป

ป่าชุมชนบ้านโคก จังหวัดมุกดาหาร¹¹⁷

7.1 ที่ตั้งและลักษณะของพื้นที่

ปัญหาการขยายที่ทำกินโดยไม่ถูกต้องกลายเป็นการบุกรุกผืนป่า ชาวบ้านโคกลุกขึ้นมาช่วยกันสร้างความถูกต้อง หากกลยุทธ์ในการคลี่คลายปมปัญหา สร้างกฎกติกาเพื่อไม่ให้ผิดพลาดเป็นรอบที่สอง

¹¹⁷ ดุสิต เวชกิจ และจุมพล หนิมพานิช. *การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการทรัพยากรป่าชุมชน : ศึกษากรณีภาคตะวันออกเฉียงเหนือ*. ได้รับทุนอุดหนุนจากงบประมาณแผ่นดินประจำปี 2546

พื้นที่ป่าภูขวางมีจำนวน 11,300 ไร่ สภาพภูมิประเทศเป็นภูเขาสูง ตั้งอยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติป่าดงหมู ป่าผืนนี้เป็นต้นนำของห้วยบางทราย และห้วยมุกเปรียบเสมือนเส้นเลือดใหญ่ที่หล่อเลี้ยงชาวบ้านโคกที่ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำนา แต่ไหนแต่ไรมาแล้วการดูแลหรือใช้ประโยชน์ป่าภูขวางทำกันแบบบ้านใครบ้านมัน จนกระทั่งปี 2500 มีชาวบ้านจำนวนหนึ่งขึ้นไปแผ้วถางจับจอง ครอบครองพื้นที่ป่าเป็นของตัวเอง ครั้งนั้นชาวบ้านโคก โดยการนำของนายคำ จันรอง กำนันตำบลบ้านโคก และนายมูล จันதாகุด ผู้ใหญ่บ้าน บ้านพังคอง ได้ร่วมกันคัดค้านและสามารถผลักดันผู้บุกรุกให้ออกจากเขตป่าได้ พร้อมทั้งช่วยกันเอาแรงชาวบ้านดูแลให้พื้นที่ป่าเป็นสาธารณสมบัติเพื่อใช้เป็นที่ล่าเหยี่ยวสัตว์ โดยไม่ยอมให้จับจองทำกินเป็นส่วนตัวเด็ดขาด สถานการณ์การบุกรุกป่าเงียบไปนาน จนกระทั่งปี 2539 เหตุการณ์เดิมได้ย้อนกลับมาอีกและเพิ่มความรุนแรงด้วยการลักลอบตัดไม้ทำลายป่า เกิดข้อพิพาทกรณีสัตว์เลี้ยงทำลายพืชไร่ของคนที่ยุกรุกทำกินในป่า เมื่อสถานการณ์เริ่มจะรุนแรงขึ้น นายจำลอง โสมศรี ผู้ใหญ่บ้านบ้านโคก และนายศรีสว่าง รูปสะอาด ผู้ใหญ่บ้านบ้านโคก และนายศรีสว่าง รูปสะอาด ผู้ใหญ่บ้านบ้านปากกล้วย (ในขณะนั้น) ได้ร่วมกันหาแนวทางแก้ไขปัญหาการบุกรุกครอบครองพื้นที่ป่าโดยเริ่มตั้งแต่คัดค้าน ต่อต้าน และลงท้ายด้วยการผลักดันผู้บุกรุกให้ออกจากพื้นที่

แต่การต่อสู้ครั้งนี้ต่างจากในอดีต เพราะการอธิบายด้วยเหตุด้วยผลใช้ไม่ได้เสียแล้ว กลุ่มผู้บุกรุกป่าพยายามดึงเอาบุคคลอื่นเข้ามาเกี่ยวข้อง มีการยุยงและข่มขู่ต่างๆ นานา จนในที่สุดกลายเป็นคดีความฟ้องร้องถึงศาล กลุ่มชาวบ้านที่ทำงานอนุรักษ์คิดว่าถึงเวลาที่จะต้องดำเนินการให้เป็นเรื่องเป็นราว จึงทำเรื่องขอจัดทำป่าชุมชนและจัดตั้งกลุ่มเพื่อบริหารจัดการป่าชุมชนภูขวางในปี 2542

7.2 สร้างเครือข่าย..ขยายความเข้มแข็ง

ปี 2539 เมื่อตอนเริ่มต้นกิจกรรม น้ำหนักของการดำเนินงานเน้นไปที่การผลักดันผู้บุกรุก แต่เมื่อมีการจัดตั้งป่าชุมชน มีองค์กรราชภัฏอาสาสมัครพิทักษ์ป่าตำบลบ้านโคก กิจกรรมไปเริ่มถ่วงน้ำหนักเรื่องสร้างความเข้มแข็งของชุมชน ได้แก่ การอบรมเยาวชนชนปีละ 1 ครั้ง โดยมาเรียนรู้เรื่องสมุนไพรในป่า จัดทำมาแล้ว 3 รุ่น มีครูภูมิปัญญามาช่วยสอนร่วมกับครูในโรงเรียน การนำความรู้จากป่าบรรจุเป็นหลักสูตรท้องถิ่น เวลานี้เริ่มแล้วที่โรงเรียนบ้านโคก 1 หลักสูตรนี้แบ่งเป็น 2 เรื่อง คือการอนุรักษ์ (สำหรับชั้น ป.5 – ป.6) และสมุนไพร (สำหรับชั้น ป.1 – ป.6)

7.3 โครงการ / กิจกรรมและผลสำเร็จ

- กิจกรรมการฟื้นฟูสภาพป่า
- การป้องกันการบุกรุก
- การจัดการองค์การ
- ผลสำเร็จ
- สามารถผลักดันการบุกรุกเพื่อขยายที่ทำกิน และฟื้นฟูสภาพเสื่อมโทรมของป่าภูขวางได้
- มีกฎกติกาการดูแลชัดเจน เพื่อป้องกันการบุกรุกที่อาจจะเกิดขึ้นอีก

- รวบรวมองค์ความรู้และประสานงานกับครุภูมิปัญญาพื้นบ้าน จัดหลักสูตรสิ่งแวดล้อมเพื่อเยาวชน

การเกิดประชามสังคม : สร้างเครือข่ายการทำงานด้านอนุรักษ์ได้ทั้งในระดับตำบลและอำเภอ เพื่อจัดทำแผนแม่บทการดูแลสิ่งแวดล้อมร่วมกันได้

ป่าชุมชนแห่งนี้มีปัญหาในระยะแรกๆที่เกิดจากการแผ้วถางป่า โดยมีการจับจองพื้นที่สาธารณะมาเป็นของส่วนตัว ในระยะเวลาต่อมา มีปัญหาลักลอบตัดไม้ทำลายป่า และเกิดกรณีพิพาทที่สืบเนื่องมาจากสัตว์เลี้ยงทำลายพืชไร่ ต่อมาได้มีการร่วมปรึกษาหารือเพื่อหาแนวทางแก้ไขปัญหาการบุกรุก การครอบครองพื้นที่ป่า ขณะเดียวกันผู้นำร่วมกันคัดค้านต่อต้านผลักดันผู้บุกรุกให้ออกจากพื้นที่ มีการจัดตั้งคณะกรรมการดูแลป่าชุมชนที่คอยทำหน้าที่เป็นฝ่ายบริหาร ขณะเดียวกันได้มีการจัดตั้งองค์การบริหารอาสาสมัครพิทักษ์ป่าตำบลบ้านโคกมาเป็นฝ่ายปฏิบัติ และนอกเหนือไปจากนั้นมีการกำหนดกฎกติกาบทลงโทษกรณีที่มีการฝ่าฝืนกฎกติกา

2.6 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัยที่เกี่ยวกับเรื่อง “การสร้างชุมชนอาชีพโดยภายใต้บริบทองค์กรชุมชนที่เข้มแข็ง : ศึกษากรณีองค์กรชุมชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ” มีน้อยแต่ก็มีงานวิจัยที่เกี่ยวข้องที่มานำเสนอได้สะท้อนให้เห็นว่าแม้ผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้องที่ไม่ตรงกับเรื่องที่ทำการศึกษา แต่ก็มีความเกี่ยวข้องกับการที่องค์กรชุมชนที่เข้มแข็งได้พยายามใช้อำนาจอธิปไตยของตนในการดูแลบำรุงรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยเฉพาะเป็นตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 และ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2550 ที่ระบุเกี่ยวกับสิทธิชุมชนไว้ดังนี้

การศึกษาวิจัย “โครงการขนาดใหญ่ของรัฐ สมบัติส่วนรวม สิทธิชุมชน และสิทธิธรรมชาติ”^{*}

การศึกษาโครงการนี้เกิดขึ้นในช่วงปี 2538 มีความขัดแย้งทางสังคมมากมายอันเนื่องมาจากดำเนินโครงการขนาดใหญ่ของรัฐ โดยเฉพาะการสร้างเขื่อนปากมูล รวมถึงการขยายพื้นที่อุทยานแห่งชาติในการดำเนินโครงการเหล่านี้รัฐไม่ได้ให้ความสำคัญกับการประเมินผลกระทบทางสิ่งแวดล้อมอย่างจริงจังในเดือนธันวาคม 2538 คณะกรรมการประสานงานนิสิตนักศึกษาเพื่ออนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมภาคเหนือ ร่วมกับบัณฑิตเพื่อสังคมและสิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ได้จัดเสวนาเรื่อง “การพิจารณาผลกระทบทางสังคม: บรรทัดฐานใหม่ในการจัดการโครงการขนาดใหญ่ของรัฐ”

วิธีคิดในการประเมินผลกระทบเป็นประเด็นสำคัญที่น่าพิจารณามากที่สุด เนื่องจากที่ผ่านมาผู้ที่จะทำโครงการเป็นฝ่ายการประเมินผลกระทบ และประเมินเพื่อสร้างความชอบธรรมให้แก่โครงการที่ได้ตัดสินใจอย่างแน่วแน่แล้วว่าจะต้องมีวิธีคิดในเชิงเศรษฐกิจ มองทรัพยากรธรรมชาติเป็นของรัฐ หรือเป็นของธรรมชาติ ซึ่งไม่มีต้นทุน น้ำ ป่า ไม่มีราคา เป็นการมองจากด้านเดียวโดยไม่รับฟังเสียงสะท้อนจาก

^{*} ตัดตอนและเรียบเรียงจาก อานันท์ กาญจนพันธุ์. 2551. *ผมไม่มีคำตอบ : 60 ปี อานันท์ กาญจนพันธุ์ กับ 20 ปี ขบวนการเคลื่อนไหวด้านสิทธิการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ*. เชียงใหม่ : มูลนิธิเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน.

ฝ่ายที่ไม่เห็นด้วย เป็นความคิดที่มาจากเบื้องบนที่พยายามจะจัดการทางสังคมเองหมดโดยหน่วยงานของรัฐ

ทั้งนี้ การประเมินผลกระทบควรมีมุมมองดังต่อไปนี้

ประการแรก การประเมินผลกระทบทางสังคมจะต้องมองถึงสิ่งต่างๆ ที่เกี่ยวข้องอย่างเชื่อมโยง มองความสัมพันธ์ระหว่างคน สังคม กับสิ่งแวดล้อม ไม่ใช่แยกออกเป็นส่วนตัว ต้องดูประวัติศาสตร์ที่ผ่านมาด้วย กล่าวอีกนัยหนึ่ง คือ มุมมองผลกระทบทางสังคมต้องมีมิติทางวัฒนธรรมเข้ามาด้วย

ประการที่สอง การทำโครงการขนาดใหญ่จำเป็นต้องทำบนพื้นที่ส่วนรวมของคนทั้งประเทศ จะใช้วิธีแบ่งผลประโยชน์กันเองไม่ได้ ระบบเศรษฐกิจปัจจุบันกระจายทรัพยากรไม่สมดุลอยู่แล้ว ถ้าปล่อยให้คนใดคนหนึ่งไปจัดการก็จะทำให้จัดสรรทรัพยากรมือคุด ทำให้ไม่สามารถใช้ทรัพยากรของส่วนรวมได้อย่างเป็นประโยชน์กับทุกคนในสังคม

ประการที่สาม วิธีคิดต้นทุนทางสังคมเป็นการคิดอย่างไม่รอบด้าน ไม่เป็นธรรม คนที่เสียประโยชน์ต้องถูกให้เป็นผู้เสียสละ และคนที่เสียสละเหล่านั้นก็ไม่ได้รับการตอบแทนที่คุ้มค่า ขณะคนที่ได้ประโยชน์ก็ใช้โดยเสียค่าใช้จ่ายต่ำ เมื่อคิดว่าน้ำไม่มีราคา การอพยพคนก็ไม่มีราคา เช่น กรณีการสร้างเขื่อน คนใช้ไฟฟ้าก็สามารถจ่ายในราคาถูกได้ เพราะไม่มีน้ำต้นทุนเหล่านี้ไปคิดค่ากระแสไฟฟ้าจากคนใช้ไฟฟ้า ดังนั้นจึงไม่สามารถที่จะตอบแทนคนที่เสียสละได้ ยกตัวอย่างเช่น กรณีบ้านก้อ สามสิบปีที่ผ่านไป หลังจากการสร้างเขื่อนก็ยังมีไฟฟ้าใช้ ขณะที่เขื่อนภูมิพลสร้างขึ้นมาเพื่อผลิตไฟฟ้า ชีวิตของชาวบ้านก็ล้มเหลว บางคนต้องไปขายของที่ลำพูน บางคนต้องไปเป็นโสเภณี

ดังนั้น บรรทัดฐานใหม่ในการดำเนินโครงการขนาดใหญ่ ต้องมีมุมมองความเป็นสมับติส่วนรวม สิทธิชุมชน สิทธิธรรมชาติ ต้องคิดว่าทรัพยากรเป็นสมับติส่วนรวม ไม่ใช่ของรัฐเท่านั้น เพราะคนที่ได้ประโยชน์จากทรัพยากรมีอยู่ทั่วไป ไม่เฉพาะแต่คนหมู่บ้านใดหมู่บ้านหนึ่ง และแม้ว่ารัฐจะบอกว่าโครงการต่างๆ ที่ทำขึ้นก็เพื่อส่วนรวม แต่สิ่งที่สร้างขึ้นทำให้ผู้ได้ประโยชน์เปลี่ยนไป ไม่ใช่คนเก่าที่เคยใช้ อยู่ จึงมีการขูดเซย ขูดใช้ เพราะผลกระทบนั้นไม่เพียงแต่ส่งผลถึงการดำรงชีวิตของผู้เสียหายเท่านั้น แต่ยังส่งผลถึงอนาคต ถึงชีวิตของลูกหลานของเขาด้วย

การมองทรัพยากรว่าเป็นของส่วนรวมจะก่อให้เกิดมิติใหม่ ต้องมีการพูดถึง ”เรื่องสิทธิชุมชน และสิทธิธรรมชาติ” เมื่อพูดเรื่องสิทธิธรรมชาติจะพบว่าโครงการต่างๆ นั้นทำให้ธรรมชาติเสียสมดุล ไม่มีพัฒนาการต่อไป ซึ่งจะส่งผลกระทบต่อคนทั่วโลก ไม่ได้กระทบเฉพาะเพียงจุดใดจุดหนึ่งเท่านั้น

ดังนั้น บรรทัดฐานใหม่จึงไม่ใช่การเรียกร้องเฉพาะกับรัฐเท่านั้น แต่เป็นการเรียกร้องต่อคนทั้งสังคมว่าการใช้ทรัพยากรของแต่ละคนนั้นส่งผลกระทบต่อสังคมโดยรวม หรือกระทบต่อคนทั่วโลก ดังนั้น การใช้ทรัพยากรหรือการจัดทำโครงการใดๆ ขึ้นมา ต้องกระทำอย่างตระหนักถึงสังคมโดยรวมอย่างแท้จริง ไม่ใช่คิดแต่ว่าทรัพยากรธรรมชาติเป็นของฟรี อย่างไรก็ตาม การประเมินผลกระทบนั้นไม่สามารถ

ที่จะทำได้อย่างครอบคลุม และแม้จะมีการประเมินผลกระทบอย่างดีแล้วก็อาจมีปัญหาก่อขึ้นอีกจากการเลือกวิธีในการปฏิบัติ โดยผู้ได้รับผลกระทบหรือความเสียหายต้องสามารถร้องเรียนได้

ส่วนในด้านกระบวนการและกลไกที่จะนำวิธีคิดดังกล่าวมาใช้ให้ได้ผลอย่างแท้จริง ต้องมีประชาสังคม (civil society) คือ ต้องให้สิทธิแก่ประชาชนมีส่วนร่วมในการพิจารณา ซึ่งอาจเรียกว่า “การกระจายอำนาจ” อย่างน้อยที่สุดก็ต้องเปิดเผยข้อมูลของโครงการให้ประชาชนสามารถรับรู้ได้

นอกจากนี้ ในการจัดการทรัพยากรยังมีวิธีคิดอื่นๆ อีกมากมาย ไม่ได้มีเฉพาะทางเลือกที่ว่าจะได้ อย่างหนึ่งก็ต้องเสียอีกอย่างหนึ่งเสมอไป เช่น ทางออกเรื่องพลังงานไฟฟ้าก็ยังมีทางเลือกอื่นที่ไม่ใช่เขื่อน เพียงแต่รัฐต้องแสดงความจริงใจในการหาทางเลือกใหม่ๆ นั้น ทั้งนี้ รัฐมีกลไกทางเศรษฐกิจที่จะนำมาใช้เพื่อจูงใจให้เกิดการประหยัด ไม่ใช่จะมีการจูงใจให้เกิดการบริโภคเพียงอย่างเดียว “ระบบภาษี” เป็นกลไกสำคัญที่สามารถนำมาใช้ได้ เช่น ควรจะลดภาษีหลอดไฟฟ้านิคมประหยัดไฟเพื่อจูงใจให้คนหันมาใช้กันมากขึ้น ไม่ใช่เก็บภาษีเพิ่มจนทำให้หลอดไฟราคาแพงดังในปัจจุบัน

การศึกษาวิจัย เรื่อง “สิทธิชุมชนกับองค์กรตรวจสอบของสังคม”^{*}

ในช่วงการยกร่างรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 มีการผลักดันให้บรรจุเรื่องสิทธิชุมชนไว้ในกฎหมาย แต่ความหมายของสิทธิชุมชน และความเข้าใจต่อชุมชนยังเป็นประเด็นที่มีการถกเถียงในสังคม ทั้งนี้เนื่องจากความเข้าใจเกี่ยวกับความหมายของชุมชนในปัจจุบันยังมีข้อจำกัดอยู่มากจนทำให้ไม่สามารถผลักดันให้เกิดการยอมรับอย่างกว้างขวางเท่าที่ควร โดยเฉพาะในการบัญญัติให้เป็นกฎหมาย ด้วยการอ้างว่าชุมชนไม่มีขอบเขตชัดเจนเหมือนกับปัจเจกบุคคล ซึ่งนับเป็นความเข้าใจที่คลาดเคลื่อนอย่างมาก ทั้งนี้เนื่องมาจากความเข้าใจผิดในสาระสำคัญหลักๆ 2 ประการ ด้วยกันคือ

ประการแรก คนส่วนใหญ่มักผูกโยงความหมายของชุมชนเฉพาะกับสังคมหมู่บ้านในชนบท ซึ่งเกิดจากการศึกษาเชิงอุดมคติของนักวิชาการ ทำให้มองชุมชนผูกติดอยู่กับพื้นที่ แต่เมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วในช่วงที่ผ่านมา ชุมชนหมู่บ้านได้เปลี่ยนแปลงไปด้วย มีความหลากหลายมากขึ้น จึงมักมีการตั้งคำถามกับภาพดังกล่าวว่าชุมชนหมู่บ้านจะมีพื้นฐานมั่นคงและเป็นหลักของสังคมชนบทได้จริงหรือ

ประการที่สอง คนส่วนใหญ่คิดว่าปัจเจกบุคคลเป็นหน่วยงานสังคมที่มีความมั่นคงมากและปรากฏขอบเขตมองเห็นได้ชัดเจน ต่างจากชุมชนที่มักจะแปรเปลี่ยนอยู่เสมอ และไม่สามารถกำหนดขอบเขตได้ชัดเจน

การศึกษาวิจัยในสังคมไทยเอง และงานวิชาการในต่างประเทศจำนวนมากได้ยืนยันอย่างชัดเจนแล้วว่า ชุมชนนั้นถือเป็นทั้งสิทธิและอำนาจที่สำคัญในสังคมประชาธิปไตย เพราะช่วยแก้ปัญหาการกีดกัน

^{*} ตัดตอนและเรียบเรียงจาก อานันท์ กาญจนพันธุ์. 2551. *ผมไม่มีคำตอบ : 60 ปี อานันท์ กาญจนพันธุ์ กับ 20 ปีขบวนการเคลื่อนไหวด้านสิทธิการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ*. เชียงใหม่ : มูลนิธิเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน.

สิทธิและช่วยส่งเสริมการเคารพสิทธิไปพร้อมๆ กัน ทำให้เกิดการมีส่วนร่วมในประชาสังคมอย่างแท้จริง โดยมีเหตุผลสนับสนุนดังนี้

ประการแรก ชุมชนไม่ใช่หน่วยของพื้นที่เท่านั้น แต่เป็นเรื่องของการแสดงออกในความคิด เป็นตัวตนของกลุ่มชนซึ่งปรากฏให้เห็นได้หลายรูปแบบด้วยกัน ตามสภาวะเงื่อนไขทางสังคม และตามเจตจำนงร่วมกัน กลุ่มชนเหล่านั้นแสดงตัวตนออกมาให้เป็นที่รับรู้ในสังคมแยกออกมาต่างหากเพื่อเรียกร้องสิทธิของกลุ่มตน เพราะถูกสังคมกำหนดให้ตกอยู่ในสภาวะที่ถูกกีดกันต่างๆ จากการมีส่วนร่วมในอำนาจที่พึงมีพึงได้อย่างเสมอภาคกับกลุ่มอื่นๆ ในสังคม เช่น กลุ่มผู้หญิง กลุ่มเด็ก กลุ่มคนพิการ และกลุ่มผู้ใช้รถ เป็นต้น กลุ่มเหล่านี้ก็ไม่มีหน่วยตามพื้นที่ แต่สามารถเรียกร้องสิทธิของกลุ่มตนได้ ซึ่งสามารถบัญญัติไว้เป็นกฎหมายได้ในหลายประเทศรวมทั้งประเทศไทย ดังจะเห็นได้จากการยอมรับสิทธิสตรี สิทธิเด็ก สิทธิคนพิการ และสิทธิของผู้ใช้รถใช้ถนนต่างๆ ที่ไม่ได้มีหน่วยที่มีขอบเขตชัดเจน หรือต้องมีองค์กรหรือผูกติดกับพื้นที่ใด

ดังนั้น สิทธิชุมชนจึงมีลักษณะไม่ต่างไปจากสิทธิของกลุ่มชนอื่นๆ ซึ่งเกิดจากการแสดงตัวตนออกมาเรียกร้องสิทธิ ซึ่งถูกสังคมกีดกันไม่ให้มีส่วนร่วมในการแสดงอำนาจในสังคม กลุ่มชนชั้นนี้สามารถแจจจออกไปได้อีกในรูปของสิทธิของกลุ่มชนต่างๆ เช่น สิทธิคนจน สิทธิของท้องถิ่น สิทธิของผู้สูญเสียโอกาส และสิทธิของผู้เสียหาย เป็นต้น ต้องให้สิทธิกลุ่มที่ถูกกีดกันได้มีส่วนร่วมในการกำหนดสถานภาพของตนเอง ไม่ใช่ให้ผู้อื่นมากำหนดให้เช่นที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน

ด้วยเหตุนี้เอง การยอมรับสิทธิชุมชนจะเป็นเสมือนหลักประกันไม่ให้เกิดการกีดกันสิทธิและอำนาจที่พึงมีพึงได้ของทุกกลุ่มชน และส่งเสริมให้เกิดการมีส่วนร่วมของทุกกลุ่มชนอย่างเท่าเทียมกัน ซึ่งหมายถึงการเคารพต่อหลักความเสมอภาคในสังคมประชาธิปไตยที่จะช่วยให้มีผลในทางปฏิบัติอย่างจริงจังมากขึ้น

ในสถานการณ์ของประเทศไทยในปัจจุบัน กลุ่มชนในท้องถิ่นมักจะถูกกีดกันสิทธิและอำนาจในการควบคุมดูแลทรัพยากรมากที่สุด ดังนั้นจึงน่าจะเริ่มให้การยอมรับสิทธิชุมชนในส่วนที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรก่อน เพื่อสร้างความเข้าใจให้แก่สังคมให้ชัดเจนขึ้น ซึ่งจะช่วยให้เกิดการยอมรับสิทธิชุมชนในส่วนอื่นๆ ต่อไป

ประการที่สอง ความเป็นปัจเจกบุคคล โดยเฉพาะที่ปรากฏในรูปของกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลนั้น มักจะเป็นภาพลวงตาที่มีความมั่นคงได้ในตัวเอง แต่การศึกษาในชีวิตจริงพบว่า การเน้นความเป็นปัจเจกกลับเร่งให้เกิดการกีดกันได้ง่ายขึ้นด้วยซ้ำไป เช่น กรณีการออกโฉนดให้สิทธิในที่ดินแก่ปัจเจกบุคคลคนหนึ่ง จะไม่ช่วยให้คนๆ นั้นมีความมั่นคงในการถือครองเสมอไป

สำหรับในสังคมทุนนิยมที่ไม่มีการจำกัดการถือครองที่ดินเช่นประเทศไทยแล้ว เขามีโอกาสจะสูญเสียที่ดินนั้นได้ง่ายขึ้นเสียอีก หากว่าเขาเป็นคนยากคนจน เพราะที่ดินที่มีโฉนดนั้นมักมีราคาดี ทำให้ถูกคนมั่งมีมากกว่าวนซื้อ ซึ่งเท่ากับว่าคนจนถูกกีดกันสิทธิในการใช้ที่ดินนั่นเอง แต่ถ้าที่ดินนั้นไม่ได้ให้สิทธิ

แก่ผู้หนึ่งผู้ใดโดยเฉพาะ มีกลุ่มชนร่วมกันควบคุมและจัดการใช้ประโยชน์ได้ ก็จะไม่มีการในกลุ่มนั้นถูกกีดกันได้

ดังนั้น จะเห็นได้ว่าการเน้นเพียงสิทธิของปัจเจกชนจะส่งผลให้เกิดการกีดกันสิทธิส่วนบุคคลได้ง่ายขึ้น มากกว่าการรักษาความมั่นคงให้กับบุคคลทั่วไป เพราะไม่มีหลักประกันภายในสังคมร่วมกัน ที่จะทำให้เกิดการเคารพและยอมรับในอำนาจและสิทธิของทั้งบุคคลและกลุ่มชน ทั้งนี้เพราะผู้คนทั่วไปจะยึดความมั่นคงที่ขึ้นอยู่กับอำนาจภายนอกเป็นสำคัญ โดยเฉพาะอำนาจทางเศรษฐกิจและอำนาจทางการเมืองของแต่ละบุคคล ซึ่งยิ่งทำให้เกิดความเหลื่อมล้ำและการกีดกันกันมากกว่าการส่งเสริมให้เกิดความเสมอภาคในสังคม

ด้วยเหตุนี้เอง การจะประกันสิทธิของปัจเจกบุคคลได้จึงต้องมีประชาสังคมที่เห็นถึงความสำคัญของสิทธิส่วนบุคคลเสียก่อน ลำพังแต่มีกฎหมายระบุไว้อย่างเดียวก็ยังไม่อาจเกิดการเคารพสิทธิส่วนบุคคลได้จริงในทางปฏิบัติ ดังนั้นเพื่อส่งเสริมให้เกิดการเคารพสิทธิ ทั้งของปัจเจกบุคคลและสิทธิชุมชน จำเป็นต้องมีประชาสังคมที่เข้มแข็ง ซึ่งสามารถช่วยให้เกิดขึ้นได้ด้วยการสร้างองค์กรมหาชนอิสระ (อสม.) หรือองค์กรตรวจสอบของสังคมที่มีรัฐและกลุ่มชนต่างๆ สนับสนุนให้เข้ามามีบทบาทถ่วงดุล ตรวจสอบ และเป็นตัวแทนของสังคมในการแสดงสิทธิอำนาจต่างๆ มากขึ้น

ตามนัยดังกล่าวข้างต้น จะเห็นได้ว่า การยอมรับสิทธิชุมชนจะเป็นเงื่อนไขสำคัญของการเคารพสิทธิของปัจเจกบุคคลเสีย ซึ่งต่างจากในปัจจุบันที่เน้นความเป็นปัจเจกนิยม แต่ขาดการเคารพสิทธิของปัจเจกบุคคล

เพราะสังคมไทยยังขาดชุมชนที่เห็นถึงความสำคัญของสิทธิของปัจเจกบุคคลอย่างแท้จริง จึงปรากฏให้เห็นแต่เพียงสภาพที่ปัจเจกบุคคลต่างต้องลุกขึ้นมาปกป้องสิทธิของตนเอง โดยปราศจากการสนับสนุนจากสังคมโดยรวม ซึ่งปรากฏให้เห็นในรูปของความเห็นแก่ตัว แต่ก็ยังมีความเข้าใจผิดว่าเป็นเรื่องเดียวกับสิทธิของปัจเจกบุคคล

นอกจากนั้น การยอมรับสิทธิชุมชนยังจะช่วยให้เข้าใจว่าสิทธินั้นไม่ใช่สิ่งที่มีอยู่อย่างเบ็ดเสร็จเด็ดขาดแต่เพียงสิทธิเดียวอย่างที่มีคนเข้าใจกันอยู่ จากการมีมุมมองเชิงเดี่ยวแบบแบนราบที่สร้างปัญหาต่างๆ อย่างมากในปัจจุบัน เพราะแท้จริงแล้ว สิทธินั้นไม่ว่ายุคใดสมัยใดก็ตามสามารถมีซ้อนกันอยู่เสมอ เช่นในสังคมไทยที่นาไม่ใช่ทรัพย์สินของคนใดคนหนึ่งตลอดเวลา เพราะคนอื่นๆ สามารถเก็บหาอาหารในที่นั่นได้จริงๆ แล้วเจ้าของนามีสิทธิอย่างเต็มที่ก็เฉพาะข้าวในนาเท่านั้น ส่วนปลา ผัก และอาหารชนิดอื่นๆ ที่อยู่ใต้น้ำ ถือเป็นของทุกคนสามารถเก็บหาได้ตามหลักของสิทธิการใช้ นั่นก็คือ ใครหมายไว้ก็เป็นสิทธิของผู้นั้น แต่ไม่ผูกติดตลอดไปเพราะสิทธิจะหมดไปเมื่อเลิกใช้

ด้วยเหตุนี้เอง สิทธิชุมชนจึงมีความสำคัญต่อการทำความเข้าใจเรื่องสิทธิต่างๆ ที่ซ้อนอยู่ในสังคม ซึ่งสามารถมีได้ทั้งสิทธิของปัจเจกในบางเรื่อง และมีสิทธิชุมชน เช่น ปัจเจกบุคคลอาจเป็นเจ้าของที่ดิน

ตามหลักของสิทธิส่วนบุคคล แต่เขาไม่อาจจะใช้ที่ดินทุกอย่างได้ตามอำเภอใจ เพราะชุมชนสามารถเข้ามาควบคุมการใช้ไม่ได้เกิดผลกระทบในด้านลบต่อชุมชนได้

ความเข้าใจในเรื่องนี้จะช่วยให้เห็นความสำคัญต่อการปฏิรูปการใช่มามากขึ้นแทนการมุ่งแต่การปฏิรูปที่ดิน ที่เน้นแต่เพียงการให้เอกสารสิทธิแก่ปัจเจกบุคคล ในขณะที่ไม่ให้สิทธิแก่ชุมชนในการควบคุมการใช้ ผลที่ตามมาอย่างที่เราพบเห็นกันอยู่ทั่วไปก็คือเกิดการใช้ทรัพยากรอย่างทำลาย และเกิดมลภาวะต่างๆ มากมาย

งานการศึกษาวิจัย เรื่อง “ยุทธศาสตร์ชุมชนอาชีพไทย การสร้างชุมชนแบบองค์รวมและเครือข่าย”^{*}

ภาวะใหม่แห่งการพัฒนาชุมชน/สังคมไทย โดยเฉพาะชุมชนในชนบทนั้น มาถึงข้อสรุปสำคัญว่า ไม่อาจดำเนินไปตามทิศทาง เป้าหมาย วิธีคิดและปรัชญาการพัฒนาแบบเดิมได้อีกต่อไป เพราะในสภาพที่สังคมไทยต้องเผชิญวิกฤติเศรษฐกิจครั้งใหญ่ที่เรียกกันว่ายุค IMF หรือการเกิดวิกฤติการเมืองครั้งแล้วครั้งเล่า รวมไปถึงภาวะเสื่อมโทรมทางสังคม จิตวิญญาณ และปัญหาความยากจนที่พอกพูนมาหลายทศวรรษ ล้วนชี้ให้เห็นทิศทางการพัฒนาที่นับวันจะก้าวไปสู่หายนะยิ่งขึ้น

ท่ามกลางวิกฤติรอบด้านของสังคมไทยในปัจจุบันนี้ ประชาชนและผู้นำสังคมที่มีภูมิปัญญาในทุกสาขาอาชีพ ต่างเสนอวิธีคิดและแนวทางพัฒนาชุมชน/สังคมในสาระและรูปแบบต่างๆ ที่หลากหลาย โดยเฉพาะบทเรียนของชาวบ้านหรือชุมชนที่อยู่รอดได้ด้วยเศรษฐกิจการผลิตแบบพึ่งตนเอง การรวมกลุ่มเพื่อสร้างศักยภาพของชุมชน การสร้างกองทุนในรูปแบบต่างๆ เครือข่ายองค์กรชาวบ้าน และความร่วมมือกันพัฒนาชุมชน/สังคมระหว่างองค์กรหรือหน่วยงานในภาคส่วนต่างๆ ที่เรียกว่า “พหุภาคี” เป็นฐานคิดไปสู่การพัฒนาที่มั่นคง

จากการจัดระดมสมองบรรดาผู้สนใจศึกษาและมีบทบาทร่วมพัฒนาสังคมในช่วงที่ผ่านมา เพื่อสังเคราะห์บรรดาแนวความคิด องค์ความรู้ กระบวนการพัฒนาทางด้านการผลิต การสร้างทุน และกระบวนการทางวัฒนธรรมชุมชน/สังคมนั้น สรุปผลได้ว่า ปัญหาวิกฤติของสังคมไทยเป็นปัญหาโครงสร้าง การแก้ปัญหาที่แท้จริงควรเน้นที่โครงสร้างชุมชน/สังคม ชุมชนที่มีโครงสร้างเข้มแข็งของตนเอง สามารถยืนหยัดอยู่ได้ท่ามกลางวิกฤติเศรษฐกิจสังคมที่เสื่อมโทรม และการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมของชุมชนเป็น

^{*} งานวิจัยชิ้นนี้ดัดแปลงมาจากบางตอนของ รายงานผลการศึกษาระดับปริญญาโท เรื่อง *มิติใหม่ธุรกิจชุมชนในการแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจสังคม* ของ พิชยา ว่องกุล วิจิต นันทสุวรรณ จำนง แรกพินิจ คุณสสัน ศุภวัตรวรคุณ และเนาวรัตน์ กาญจนพิมาย เรื่อง “ยุทธศาสตร์ธุรกิจ – อุตสาหกรรมชุมชน : ทิศทางเศรษฐกิจชุมชนแบบองค์รวม” สนับสนุนโดย สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) และสถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา พฤศจิกายน 2541 ใน พิชยา ว่องกุล. 2542. *สร้างสังคมใหม่ชุมชนอาชีพไทย ธรรมอาชีพไทย* วิถีธรรมชน ชุมชนภูมิปัญญา ลำดับที่ 9 สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยและมูลนิธิปัญญา.

ยุทธศาสตร์ยุทธวิธีที่สำคัญ ซึ่งนำไปสู่ความสำเร็จ ดังนั้นภาวะแห่งการพัฒนาใหม่จำเป็นต้องอาศัยฐานคิดที่เป็นแกนกลาง และการปฏิสัมพันธ์กันกับชุมชน โดยมีชุมชนเป็นฐาน

เหตุปัจจัยแห่งความสำเร็จในการวางแผนพัฒนา หรือกำหนดยุทธศาสตร์เพื่อชัยชนะในสงคราม จำเป็นต้องอาศัยฐานคิดทางยุทธศาสตร์ซึ่งเป็นองค์รวมหรือภาพรวมของข้อมูล ความรู้ สภาพความเป็นไปของชุมชน/สังคม และปัจจัยหลักที่เป็นคุณ เพื่อสร้างเป็นฐานรองรับหรือประกันความสำเร็จ เพื่อใช้เป็นฐานในการกำหนดยุทธวิธี จังหวะก้าว และการต่อยอดความสำเร็จที่ละขั้นตอน (วิสัยทัศน์) และเพื่อใช้เป็นฐาน (โครงสร้าง) มั่นคงในการพัฒนาที่ไม่หลงทิศผิดทางในบั้นปลาย ทั้งแปรเปลี่ยนกระบวนการหรือยุทธวิธีได้อย่างเหมาะสมสอดคล้องกับเหตุปัจจัยที่เกิดขึ้น

ฐานคิดทางยุทธศาสตร์ชุมชนอธิปไตยในภาวะใหม่แห่งการพัฒนาประกอบด้วยโครงสร้างดังนี้

1. โครงสร้างชุมชนแบบองค์รวม (เศรษฐกิจชุมชน) มั่นคงจะต้องเกิดขึ้นจากการพัฒนาชุมชนที่มีลักษณะหลากหลาย พึ่งพากันและเลี้ยงตนเองได้ โดยอาศัยฐานการเกษตรผสมผสาน หรือวนเกษตร การสร้างวงจรรทุนในชุมชน ธุรกิจ – อุตสาหกรรมชุมชน การจัดระบบสวัสดิการ และตลาดภายในชุมชน ก่อนเข้าสู่ตลาดภายนอก

2. โครงสร้างการพัฒนาแบบพหุภาคี (พันธมิตร) ตามแนวที่นายแพทย์ประเวศ วะสี ได้เสนอให้นำเอาคุณลักษณะที่ดีและมีคุณประโยชน์จากภาคส่วนต่างๆ ของสังคม ทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน และองค์กรประชาชน มาร่วมมือกันพัฒนาชุมชน/สังคม หรือที่เรียกว่า เบญจภาคี (ราชการ ธุรกิจ วิชาการ องค์กรพัฒนาเอกชน และชุมชน) บนจุดยืนและผลประโยชน์ของชุมชน รวมไปถึงการแสวงหาพันธมิตรจากองค์กรชุมชนหรือธุรกิจในต่างประเทศ

3. โครงสร้างอธิปไตยชุมชน หรือประชาสังคม ซึ่งเน้นบทบาทหน้าที่ขององค์กรชุมชน/สังคม ให้มีส่วนร่วมหรือเป็นผู้กำหนดชะตากรรมชีวิตตนเอง เช่น การวางแผนพัฒนาชุมชน ตำบล จังหวัด ภาค หรือมีส่วนร่วมในแผนพัฒนาเศรษฐกิจสังคมแห่งชาติที่มาจากกระดิ่งล่างขึ้นสู่ระดับบน (bottom – up) รวมไปถึงแผนแม่บทของประชาชนสาขาอาชีพต่างๆ ที่ร่วมกันร่างขึ้นมา เช่น แผนแม่บททางพาราไทยขององค์กรชาวนายางและโรงงานยางพาราชุมชน เป็นต้น

4. โครงสร้างฐานข้อมูลความรู้ชุมชน และการสื่อสารมวลชน โดยการจัดตั้งศูนย์ข้อมูลแบบปฏิสัมพันธ์ มีลักษณะปรับเปลี่ยนไปตามสภาพความเปลี่ยนแปลงของชุมชน/สังคม เป็นศูนย์รวมข้อมูลที่พันธมิตรสามารถใช้ได้ในลักษณะปฏิสัมพันธ์ต่อกัน โดยอาศัยระบบเครือข่ายคอมพิวเตอร์และการเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ทางสื่อมวลชนทุกประเภท

5. โครงสร้างภูมิปัญญา ระบบการเรียนรู้ และประเพณีวัฒนธรรมชุมชน/สังคม เป็นฐานสำคัญที่จะระดมทรัพยากร ความร่วมมือ และสร้างศักยภาพที่ทรงพลังให้เกิดผลสำเร็จอย่างสอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงของชุมชน สร้างความมั่นคงแบบบูรณาการ และสะท้อนความเป็นไท มีศักดิ์ศรีของตัวเอง

6. โครงสร้างการบริหารจัดการเครือข่ายองค์กรชุมชน ซึ่งจะเป็นฐานคิดสำคัญในการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ยกกระดับความรู้ข่าวสาร และแลกเปลี่ยนบทเรียนกัน ตลอดทั้งร่วมกันวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจในระดับสังคมน้อย่างสอดคล้องกับความต้องการของแต่ละชุมชน โดยมีเครือข่ายองค์กรชุมชนในแต่ละระดับมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการอย่างเป็นกระบวนการจากชุมชน หมู่บ้าน ตำบล อำเภอ จังหวัด ภาค และระดับชาติ

โครงสร้างหลัก 6 ประการดังกล่าว เป็นฐานคิดทางยุทธศาสตร์ชุมชนนาธิปไตยในภาวะใหม่แห่งการพัฒนาชุมชน/สังคมไทยยุควิฤติ ฐานคิดเหล่านี้มีอยู่จริงและปรากฏขึ้นในสังคมไทย เป็นประกายความคิดที่จะสังเคราะห์เป็น “วิสัยทัศน์ทางยุทธศาสตร์การพัฒนาชุมชน/สังคมไทย” ในอนาคต

ศักยภาพของชุมชนในวิสัยทัศน์ใหม่ คือกระบวนการเคลื่อนไหวที่นำไปสู่การสร้างชุมชนแบบองค์รวมที่เป็นอิสระ พึ่งพาตัวเองได้อย่างมั่นคงแล้วประสานกันเข้าเป็นเครือข่ายองค์กรชุมชนในระดับต่างๆ เพื่อร่วมกันวางแผนยุทธศาสตร์ และร่วมมือกันกำหนดชะตากรรมชีวิตตนเอง ซึ่งเป็นรากฐานการพัฒนาแบบยั่งยืน

ผลงานการศึกษาวิจัย เรื่อง “ความเป็นธรรมสูงสุดในแนวคิด ยุทธศาสตร์ชุมชนนาธิปไตย การผลานหลักธรรมชาติ เศรษฐกิจ การเมืองในระดับโครงสร้าง”^{*}

แนวคิดยุทธศาสตร์ชุมชนนาธิปไตย หรือแนวคิดสำหรับวางแผนการสร้างอธิปไตยของชุมชนที่เป็นธรรมขึ้นในสังคมไทยนี้แท้ที่จริงแล้ว เป็นประชาธิปไตยรูปแบบหนึ่ง ซึ่งมุ่งปฏิรูปหรือพัฒนาขึ้นมาจากโครงสร้างทางเศรษฐกิจและโครงสร้างทางการเมืองปัจจุบัน โดยเสนอการเสริมสร้างสิทธิขั้นพื้นฐานของชุมชน (ผนวกเข้ากับสิทธิขั้นพื้นฐานของปัจเจกชนตามรัฐธรรมนูญ) เป็นฐานรองรับการพัฒนาสังคม เป็นพลังสร้างการปฏิรังสรรค์ทั้งทางด้านเศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรม เพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข และเป็นธรรมมากที่สุดใบบั้นปลาย อันเป็นเป้าหมายของสังคมที่พึงบรรลุถึงและดำรงอยู่ในสภาพสิ่งแวดล้อมธรรมชาติที่ยั่งยืนยาว หรือเกิดมลภาวะน้อยที่สุด

วัตถุประสงค์ของยุทธศาสตร์ชุมชนนาธิปไตย มีลักษณะเช่นเดียวกับยุทธศาสตร์ทางการเมืองแนวสันติวิธี นั่นคือ เป็นกระบวนการคิดและการเคลื่อนไหวเพื่อปฏิรังสรรค์การเมืองที่เป็นธรรม บรรลุเป้าหมายในการสร้างสังคมที่เป็นธรรม (พัฒนาไปสู่ความเป็นธรรมขั้นต้น ได้แก่ ปัจจัยที่เป็นความจำเป็นแก่ชีวิตพึงบังเกิดขึ้นในทุกชุมชน และความเป็นธรรมขั้นสูงสุดนั่นคือความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจและความเข้มแข็งทางการเมืองของชุมชน จักประกันคุณภาพชีวิตของสมาชิกได้ตลอดเวลา จนกระทั่งมนุษย์เป็นอิสระจากความหวงกั้วลเรื่องความมั่นคงของชีวิตตนเอง กลายเป็นพลังหนึ่งในการสร้างสรรค์ชุมชนตามความรู้ความสามารถ โดยมีหลักธรรมของชุมชน (รวมถึงประเพณี วัฒนธรรม) เป็นตัวควบคุมพฤติกรรมของสมาชิก เมื่อทุกชุมชนมั่งคั่งเข้มแข็งและเป็นชุมชนสวัสดิการในทุกด้านแล้ว คุณภาพของสังคมไทยจะ

^{*} พิทยา ว่องกุล. 2442. *สร้างสังคมใหม่ชุมชนนาธิปไตย ธัมมาธิปไตย* วิถีทรรศน์ ชุดภูมิปัญญาลำดับที่ 9 สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยและมูลนิธิปัญญา.

ยกระดับไปสู่ธรรมสังคม) หรือประชาธิปไตยที่ยึดมั่นธรรมาธิปไตย (อำนาจอธิปไตยที่มีธรรมห่อหุ้มและเป็นตัวกำหนดการเคลื่อนไหว) ขึ้นในสังคมไทย

ชุมชนาธิปไตยเป็นทั้งวัตถุประสงค์และยุทธวิธีทางการเมืองที่มีธรรมะเป็นใจกลาง ธรรมะคือจุดมุ่งหมายในตัวมันเอง (aim-in-itself) ทางยุทธศาสตร์ยุทธวิธีที่เชื่อมโยงทุกสิ่งทุกอย่างเข้าด้วยกัน เอาความเป็นธรรมเป็นตัวกำหนดนโยบาย แผนงาน และปฏิบัติการรูปธรรมทั้งปวง โดยให้ความสำคัญแก่สิทธิเสรีภาพของชุมชน ส่งเสริมบทบาทและภาระหน้าที่ของชุมชนด้านเศรษฐกิจการเมือง

ชุมชนาธิปไตยเป็นการปฏิรูปชุมชน สถาปนาโครงสร้างของชุมชนให้เข้มแข็ง เพื่อเป็นฐานรองรับโครงสร้างเศรษฐกิจและโครงสร้างทางการเมืองของสังคมไทย ความมั่งคั่งเข้มแข็งและพึ่งพาตัวเองได้ของชุมชน คืออิสระเสรีภาพของชุมชน และเป็นอิสระเสรีภาพของสมาชิกในชุมชนนั้นด้วย ถ้าหากว่าทุกชุมชนในสังคมไทยมีเสรีภาพในตัวมันเอง (Self-in-itself) ภาพรวมของสังคมไทยจะเป็นสังคมที่มีเสรีภาพ ไม่ใช่ถูกครอบงำโดยระบบโลกยุคโลกาภิวัตน์

เมื่อกล่าวถึงเสรีภาพ (freedom) ของชุมชนหรือเสรีภาพของปัจเจกชนแล้ว มนุษย์มักจะมองอย่างโดดๆ ด้านเดียว และใช้ออกไปตามอำเภอใจหากไม่มีบัญญัติแห่งกฎหมายบังคับไว้ หรือพยายามหลีกเลี่ยงกฎหมายกระทั่งก่อให้เกิดปัญหาความขัดแย้งหรือกระทบต่อเสรีภาพของผู้อื่น เอารัดเอาเปรียบผู้อื่น และบุกรุกทำลาย “ธรรมชาติ” เกินความจำเป็น (necessity) ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ทั่วไปในประเทศเสรีประชาธิปไตย โดยหารู้ไม่ว่าผลที่เกิดขึ้น คือความไม่ชอบธรรม

ในระบอบประชาธิปไตยปัจจุบัน มนุษย์มีสิทธิเสรีภาพขั้นพื้นฐานตามกฎหมายบัญญัติไว้ แต่มนุษย์ไม่มีเสรีภาพหลากหลายแห่งชีวิต เสรีภาพหลากหลายแห่งชีวิต คือระดับสูงแห่งความศิวิไลซ์ของสังคม

ดังนั้นความเป็นธรรมอันเป็นวัตถุประสงค์สูงสุดของยุทธศาสตร์ชุมชนาธิปไตย คือการปลดปล่อยความจำเป็นของสมาชิกให้มากที่สุดเพื่อบรรลุการดำรงชีวิตที่มีเสรีภาพหลากหลายแห่งชีวิต

และเสรีภาพหลากหลายแห่งชีวิต จักเป็นภาพสะท้อนความเป็นเจ้าของอธิปไตยของชุมชน และอธิปไตยของประชาชนทางการเมืองและสังคมอย่างแท้จริง

โครงสร้างพื้นฐานที่เป็นธรรมของยุทธศาสตร์ชุมชนาธิปไตย

ในการวางยุทธศาสตร์การเมืองการทหาร จักต้องนำสรรพสิ่งที่เกี่ยวข้องเป็นเหตุปัจจัยทั้งหมดเพื่อการบรรลุเป้าหมายหรือวัตถุประสงค์ (ชัยชนะ) มากำหนดนโยบาย การแยกมิตรแยกศัตรู กองหน้ายุทธวิธี รวมไปถึงการสร้างฐานกำลังทางการเมืองการทหารเอาไว้ให้เข้มแข็ง และเคลื่อนไหวได้อย่างสัมฤทธิ์ผลในเงื่อนไขที่เอื้ออำนวย

แตกต่างจากยุทธศาสตร์ทางการเมืองแนวสันติวิธี ตรงที่การดำรงอยู่อย่างเข้มแข็งและบรรลุวัตถุประสงค์ทางยุทธศาสตร์นั้น ชุมชนาธิปไตยอาศัยการปฏิรูปโครงสร้างของสังคมเป็นหลัก อันได้แก่

โครงสร้างทางเศรษฐกิจและโครงสร้างทางการเมือง บนรากเหง้าภูมิปัญญา ความเชื่อ วัฒนธรรม ประเพณี และพัฒนาการทางการเมืองของไทยในอดีต และโครงสร้างของชุมชนไทย

การปฏิรูปโครงสร้างสังคมไทย เป็นกระบวนการที่เป็นไปเอง ใครๆ ก็สามารถร่วมส่วนได้ตาม จิตสำนึกที่รักความเป็นธรรม และความเสียสละที่จะอุทิศให้กับชุมชน ไม่มีการใช้กำลังความรุนแรง เปลี่ยนแปลงทางการเมือง ไม่มีจุดมุ่งหมายเปลี่ยนแปลงสถาบันทางการเมืองและศาสนาใดๆ ทั้งสิ้น ไม่มี พรรคการเมืองขึ้นนำการปฏิวัติสังคม หากแต่จะมีเครือข่ายทางเศรษฐกิจและวัฒนธรรมของชุมชน ซึ่งจัก เกิดขึ้นโดยเป็นไปเอง เนื่องจากการขยายตัวและพัฒนาก้าวไปสู่ความมั่นคงของโครงสร้างเศรษฐกิจชุมชน ทำให้จำต้องร่วมมือกันพัฒนาทางเศรษฐกิจที่มั่นคงยิ่งขึ้นระหว่างชุมชน หรือการที่ชุมชนแต่ละแห่งจะ ร่วมกันลงทุนในการผลิต หรือเข้าไปถือหุ้นในบริษัทมหาชนขนาดใหญ่ของประเทศ ซึ่งเป็นทิศทางที่มี แนวโน้มเกิดขึ้นได้ หากชุมชนมั่งคั่งประกันสวัสดิการสังคมให้แก่สมาชิกได้แล้ว

แนวคิดปฏิรูปโครงสร้างสังคมของชุมชนนาธิปไตย โดยไม่มีพรรคปฏิวัติ นำ ไม่มีทฤษฎีปฏิวัติ และ ไม่มีการเคลื่อนไหวปฏิวัติ

ยุทธศาสตร์ชุมชนนาธิปไตยไม่ได้ยึดติดอยู่กับการมีพรรคนำไม่หากแต่เห็นว่าทุกคนมีโอกาสที่จะ ปฏิรูปโครงสร้างชุมชน โดยศรัทธาร่วมกันว่าเมื่อโครงสร้างชุมชนดีก็จะเป็นพื้นฐานก่อให้เกิดโครงสร้าง สังคมที่ดีและเป็นธรรมขึ้นโดยองค์รวม ทั้งเปิดโอกาสกว้างขวางและตั้งอยู่บนหลักประชาธิปไตยที่ปัจเจก ชนหรือองค์กรประชาชนมีสิทธิที่จะปฏิรูปโครงสร้างชุมชนได้ตามจิตสำนึกที่ดั่งใจของตน ผู้ที่มีคุณธรรม แสวงหาสัจจะ จักสามารถนำพาชุมชนไปสู่วัตถุประสงค์ที่เป็นธรรมได้โดยธรรมชาติของจิต โดยผ่าน กระบวนการปฏิริงสรรค้อยู่ตลอดเวลา

แม้ว่ายุทธศาสตร์ชุมชนนาธิปไตยจะให้ความสำคัญในการปฏิรูปโครงสร้างเศรษฐกิจที่เป็น โครงสร้างชั้นล่าง เพื่อให้ส่งผลการเปลี่ยนแปลงที่เป็นธรรมต่อโครงสร้างทางการเมือง ศิลปวัฒนธรรมที่ เป็นโครงสร้างชั้นบนเป็นจุดหลัก หรือสามารถกระทำควบคู่กันไปทั้งโครงสร้างทางเศรษฐกิจและ โครงสร้างทางการเมืองได้ก็ตามที แต่เมื่อพิจารณาถึงละเอียดจากสภาพการดำรงอยู่จริงของโครงสร้าง ทางสังคมไทยแล้ว การปฏิรูปจักเริ่มต้นที่โครงสร้างชุมชน โครงสร้างเศรษฐกิจ โครงสร้างธรรมชาติ โครงสร้างการเมือง โครงสร้างประเพณี วัฒนธรรมและความเชื่อของสังคม

ขณะเดียวกัน การปฏิรูปโครงสร้างสังคมในแนวคิดชุมชนนาธิปไตยจะหลีกเลี่ยงความผิดพลาดที่ เกิดขึ้นโดยพื้นฐานของระบอบประชาธิปไตยเสรีนิยม (ทุนนิยม) ซึ่งให้เสรีภาพขั้นพื้นฐานแก่ปัจเจกชนที่มี ทุนหรือฐานะเศรษฐกิจร่ำรวย ได้แข่งขันกันอย่างเต็มที่ ทำให้บริษัททุนเติบโตใหญ่จนก่อให้เกิดเป็น “โครงสร้างบริษัททุนต่างๆ” ที่ทรงพลังอำนาจ (อยู่เบื้องหลัง) ในการครอบงำโครงสร้างเศรษฐกิจแล้วเข้าไป มีอิทธิพลกำหนดโครงสร้างการเมืองเอาไว้ทั้งทางตรงที่นายทุนไปเล่นการเมืองและทางอ้อมที่สนับสนุน พรรคการเมืองต่างๆ ให้ชนะการเลือกตั้งเป็นฝ่ายเสียงข้างมาก จนสามารถจัดตั้งรัฐบาลขึ้นมาบริหาร ประเทศและรับใช้ระบบทุน ด้วยนโยบายทางเศรษฐกิจ การเมือง หรือกฎหมายบางประการที่เอื้อ

ประโยชน์ต่อระบบทุน (โครงสร้างของเหล่าบริษัททุน) กระทั่งก่อให้เกิดปัญหาความเสื่อมโทรมด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ปัญหาการกระจายรายได้ที่คนหยิบมือเดียวร่ำรวยมหาศาล แต่คนส่วนใหญ่ของประเทศยากจน และเกิดปัญหาต่างๆ ขึ้นในสังคมปัจจุบัน

แผนภาพที่ 2.2 โครงสร้างของบริษัททุนกับผลกระทบต่อโครงสร้างสังคมในระบอบประชาธิปไตยเสรีนิยม

ที่มา: พิทยา ว่องกุล (บรรณาธิการ). 2542. *สร้างสังคมใหม่ : ชุมชนาธิปไตย - ธัมมาธิปไตย*. โครงการวิถัทรศน์ ชุดภูมิปัญญา ลำดับที่ 9 สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย และมูลนิธิภูมิปัญญา

ด้วยเหตุผลดังกล่าวมา การปฏิรูปโครงสร้างเศรษฐกิจชุมชนเป็นหลัก เพราะเศรษฐกิจชุมชนที่พัฒนามั่นคงเข้มแข็ง จักเป็นฐานรองรับความเป็นอยู่และสวัสดิการแก่สมาชิกก่อให้เกิดเสรีภาพของชุมชนและเสรีภาพของสมาชิกจากปัญหาเศรษฐกิจที่บีบคั้น ก้าวไปสู่การพัฒนาโครงสร้างการเมืองของชุมชนที่มีเอกภาพและพลังเข้มแข็ง สามารถต่อรอง ผลักดัน หรือร่วมส่วนในการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างการเมืองระดับสังคมได้ ขณะเดียวกันยุทธศาสตร์ชุมชนาธิปไตยยังต้องเคลื่อนไหวผลักดันให้เกิดการยอมรับแนวคิดนี้ในโครงสร้างทางการเมืองระดับชาติ (ระบอบประชาธิปไตยปัจจุบัน) เพื่อเอื้ออำนวยและหนุนช่วยให้

การปฏิรูปโครงสร้างชุมชนบรรลุเป้าหมาย และขยายออกไปในวงกว้างได้เร็วขึ้นทั้งด้านการเมืองและเศรษฐกิจ

แผนภาพที่ 2.3 โครงสร้างเศรษฐกิจชุมชนแนวชุมชนาธิปไตยกับผลกระทบต่อโครงสร้างทางสังคม

ที่มา: พิทยา ว่องกุล (บรรณาธิการ). 2542. *สร้างสังคมใหม่ : ชุมชนาธิปไตย – ธัมมาธิปไตย*. โครงการวิถิทรทัศน์ ชุดภูมิปัญญา ลำดับที่ 9 สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย และมูลนิธิภูมิปัญญา

อธิปไตยของชุมชน หรือชุมชนาธิปไตย (communal democracy) คือสิ่งจำเป็นที่สังคมมนุษย์จักต้องสถาปนาขึ้น เพื่อปรุงแต่งลัทธิการปกครองของมนุษย์ให้สมบูรณ์ เพราะชุมชนาธิปไตยเป็นห่วงโซ่หรือรอยต่อระหว่าง “ปัจเจกชน” กับ “สังคม”

ในประเทศเสรีประชาธิปไตย (ทุนนิยม) พัฒนาการด้านการเมืองการปกครองที่ขาด “ชุมชนาธิปไตย” จะสะท้อนภาพให้เห็นเด่นชัดว่า ภาคส่วนของปัจเจกชนจะเติบโตใหญ่ขึ้นมากมาย บริษัทธุรกิจร่ำรวยมหาศาลนับหมื่นนับแสนล้าน เนื่องจากมีอธิปไตยในการแข่งขันและสิทธิในการใช้ทรัพยากรสูงพร้อมๆ กันนั้นแหล่งรวมศูนย์อำนาจทางธุรกิจและการปกครอง ได้แก่ เมืองหลวงหรือเมืองสำคัญจะเจริญเติบโตหลายเท่าเหนือชุมชน ตำบล อำเภอ และจังหวัดส่วนใหญ่ของประเทศ ยิ่งพัฒนาเท่าไรชนบทหรือต่างจังหวัดยิ่งยากจน

ปัญหานี้ชี้ชัดลงไปถึงภาวะขาดชุมชนธปไตยของชนบทไทย จักต้องมีสถานะเป็นไปเหมือนกับชนบทในประเทศอื่น และไม่สามารถพัฒนาให้ดีขึ้นเลย หากชุมชนไม่มีอำนาจในการพัฒนาท้องถิ่นตนเอง เพราะชุมชนธปไตยจำเป็นต้องตั้งอยู่บนหลักสำคัญหรือธปไตยของชุมชน 3 ประการ ได้แก่

ธปไตยในการบริหารปกครองตนเอง จะมาจากการเลือกตั้ง การจัดตั้งองค์กรชาวบ้าน หรือองค์กรชุมชนที่รวมตัวขึ้นตามธรรมชาติก็ตามที องค์กรเหล่านี้ควรมีสิทธิอำนาจในการปกครองตนเอง หรือดำเนินการพัฒนาชุมชนโดยไม่ต้องปฏิบัติตามนโยบายส่วนกลางก็ได้ หากไม่เหมาะสมกับสภาพความเป็นจริงของชุมชน บนหลัก “ปกครองโดยชุมชน เพื่อชุมชน” และรัฐจะต้องกำหนดนโยบายที่มาจากความต้องการพื้นฐานของชุมชน

ธปไตยในความเป็นเจ้าของทรัพยากรธรรมชาติหรือสภาพสิ่งแวดล้อมทั้งปวง รัฐบาลส่วนกลางไม่อาจยึดถือว่าทรัพยากรเป็นของแผ่นดิน รัฐบาลหรือคณะรัฐมนตรีแต่ละชุดไม่อาจให้สัมปทานจัดสรรที่ทำกิน หรืออนุมัติโครงการใดทางธุรกิจขนาดใหญ่ได้ หากไม่ได้รับความยินยอมจากชุมชน

ในด้านที่กลับกัน ชุมชนก็มีสิทธิการปกครองตนเองภายใต้การตรวจสอบจากรัฐบาล ต้องปฏิบัติตามกฎหมาย ในกรณีที่เป็นการใช้ทรัพยากรไม่ถูกต้อง หรือเป็นการทำลายสิ่งแวดล้อมธรรมชาติ รัฐบาลก็มีอำนาจยับยั้งได้เช่นกัน ดังนั้นการพัฒนาด้านใดที่สำคัญ ชุมชนจะเป็นฝ่ายเสนอขึ้นสู่การพิจารณาและอนุมัติงบประมาณจากรัฐ รวมไปถึงชุมชนมีสิทธิเรียกร้องให้รัฐสภาร่างกฎหมายตามความต้องการของชุมชน หรือของประชาชน หากเป็นไปในลักษณะนี้ เจ้าหน้าที่หน่วยงานราชการจะเปลี่ยนบทบาทหน้าที่จากการเป็น “เจ้านาย” ผู้กำหนดทุกสิ่งทุกอย่างมาเป็น “ผู้ตรวจสอบกลั่นกรองที่ปรึกษาเสนอแนะและผู้บริการประชาชนอย่างแท้จริง”

ธปไตยในการตัดสินใจ ประสานงาน และการรักษาผลประโยชน์ของชุมชนต่อบุคคลภายนอกชุมชนอื่น หน่วยงานราชการ (รัฐบาล) ในฐานะชุมชนที่ได้รับการคุ้มครองสิทธิและอิสรภาพ ซึ่งทุกฝ่ายต้องเคารพความเป็นตัวของตัวเองของชุมชน กรณีที่มีปัญหาขัดแย้งระหว่างชุมชน องค์กรปกครองจะเจรจาตกลงกันเอง ยกเว้นเมื่อหาข้อยุติไม่ได้ จึงนำสู่ระดับสูงยิ่งขึ้นไป จนถึงระดับชาติ หรือหันมาพึ่งวิถีแห่งกฎหมาย

ความสัมพันธ์กับธุรกิจการลงทุนใดๆ ทั้งในด้านการใช้ทรัพยากรหรือวัตถุดิบในท้องถิ่นการสร้างโรงงาน บริษัทจะต้องยื่นเรื่องขอความเห็นชอบจากองค์กรบริหารปกครองชุมชน และองค์กรชุมชนมีสิทธิต่อรองผลประโยชน์เบื้องต้นจากการใช้ทรัพยากร ค่าประกันความสูญเสียทางด้านระบบนิเวศน์ และชุมชนมีสิทธิปฏิเสธโรงงานที่ตั้งขึ้นแล้ว การผลิตจะส่งผลกระทบต่อชีวิตความเป็นอยู่ของเขาทั้งในด้านมลภาวะ การเปลี่ยนวิถีชีวิต ความปลอดภัย หรือวัฒนธรรมประเพณีจากนั้น บริษัทจึงจะสามารถยื่นเรื่องดำเนินธุรกิจการจัดตั้งตามกฎหมายต่อไป

ในกรณีที่มีความขัดแย้งระหว่างชุมชนหลายแห่ง อธิปไตยชุมชนหนึ่งๆ จะต้องขึ้นต่อมติของชุมชนส่วนใหญ่ เพื่อเอกภาพการอยู่ร่วมกัน หลังจากได้ร่วมกันคิดหาทางออกที่เหมาะสมในปัญหานั้นอย่างรอบคอบแล้ว

การส่งเสริมชุมชนอธิปไตยให้พัฒนาเป็นรากเหง้าของสังคม จะเป็นหัวใจสำคัญในการพัฒนาสังคมในอนาคต ให้มีการกระจายอำนาจและความเจริญออกไปอย่างกว้างขวาง ขณะเดียวกันชุมชนอธิปไตยจะเป็นเสาหลักในการถ่วงดุล “สิทธิเสรีภาพอันไร้ขอบเขตของปัจเจกชน หรือผู้มีเงินทุนมั่งคั่ง” ให้เผื่อแผ่กำไรจากการใช้ทรัพยากรธรรมชาติแก่ชุมชนและสังคม ควบคุมการทำลายสภาพสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรของธุรกิจเอกชน โดยชุมชนเป็นผู้ดูแลรักษา พร้อมๆ กันนั้น ชุมชนอธิปไตยจะเป็นหัวใจที่ร้อยต่อเข้ากับระบบการปกครอง ให้มีลักษณะที่เป็นความเรียกร้องต้องการ ผลประโยชน์ของชุมชน และกำหนดขึ้นโดยชุมชน จากหลายๆ ชุมชนก็กลายเป็นความต้องการของสังคม ซึ่งรัฐบาลต้องนำไปปฏิบัติตาม ลักษณะนี้จึงเป็นรูปแบบและเนื้อหาการปกครองโดยประชาชนเพื่อประชาชนอย่างแท้จริง

การปกครองในระบอบประชาธิปไตยอย่างแท้จริง ชุมชนอธิปไตยจะช่วยเสริมระบอบรัฐสภาให้เข้มแข็ง โดยแสดงบทบาทกำหนดรัฐธรรมนูญของการพัฒนา รูปแบบความต้องการของชุมชนต่างๆ ทั่วประเทศ อย่างเป็นจริงและสอดคล้องกับปัญหาที่เกิดขึ้น ซึ่งเท่ากับเป็นการควบคุมนักการเมืองผู้ฉ้อฉล นักธุรกิจการเมืองที่ใช้ตำแหน่งแสวงหาประโยชน์ และจะพัฒนาเป็นกระบวนการแห่งการอยู่ร่วมกันพึ่งพิงกันของมนุษย์ในสังคมและในธรรมชาติอย่างสันติสุข

ยุทธศาสตร์ชุมชนอธิปไตยจะพัฒนาสังคมไปสู่ประชาธิปไตยอย่างแท้จริงได้ จำต้องมีองค์ประกอบที่สำคัญ ได้หลักธรรมเป็นวัตถุประสงค์และวิธีการโครงสร้างเศรษฐกิจชุมชนที่เป็นธรรม สมาชิกของชุมชนเป็นเจ้าของ และเป็นฐานโครงสร้างเศรษฐกิจของสังคม ทั้งยังต้องอาศัยการปฏิรูปโครงสร้างการเมืองระบอบประชาธิปไตยรับรองการดำรงอยู่และเอื้ออำนวยให้การพัฒนาโครงสร้างเศรษฐกิจชุมชน และเครือข่ายโครงสร้างเศรษฐกิจชุมชนเจริญเติบโตก้าวรุดหน้าไป